

22

ORD OG TUNGA

2020

22

ORÐ OG TUNGA

2020

STOFNUN ÁRNAS MAGNÚSSONAR Í ÍSLENSKUM FRÆÐUM

Orð og tunga

22

Ritstjóri – Editor

Helga Hilmisdóttir
Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum
The Árni Magnússon Institute for Icelandic Studies
<http://www.arnastofnun.is/>
helga.hilmisdottir@arnastofnun.is

Ráðgefandi ritnefnd – Editorial Board

Anna Helga Hannesdóttir, Gautaborgarháskóla – University of Gothenburg
Ari Páll Kristinsson, Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum
– The Árni Magnússon Institute for Icelandic Studies
Ágústa Þorbergsdóttir, Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum
– The Árni Magnússon Institute for Icelandic Studies
Ásta Svavarsdóttir, Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum
– The Árni Magnússon Institute for Icelandic Studies
Camilla Wide, Turkuháskóla – University of Turku
Erla Erlendsdóttir, Háskóla Íslands – University of Iceland
Finnur Friðriksson, Háskólanum á Akureyri – University of Akureyri
Guðrún Kvaran, prófessor emerítus – professor emeritus
Gunnar Ólafur Hansson, Háskólanum í Bresku Kólumbíu, Vancouver
– The University of British Columbia, Vancouver
Kristján Árnason, prófessor emerítus – professor emeritus
Liisa Theilgaard, Kaupmannahafnarháskóla – University of Copenhagen
Margrét Jónsdóttir, Háskóla Íslands – University of Iceland
Silvie Cinková, Karlsháskóla, Prag – Charles University in Prague
Svavar Sigmundsson, rannsóknarprófessor emerítus – research professor emeritus
Veturliði G. Óskarsson, Uppsalaháskóla – Uppsala University
Zakaris Svabo Hansen, Fróðskaparsetri Færeyja – University of the Faroe Islands
Þorsteinn G. Indriðason, Björgvinjarháskóla – University of Bergen

Orð og tunga er ritrýnt tímarit sem Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum gefur út árlega. Birtar eru fræðilegar greinar, á íslensku og ensku, sem lúta að máli og málfræði. Sérstök áhersla er lögð á greinar um orðfræði, orðabókfræði, nafnfræði, íðorðfræði og málræktarfræði. Greinarnar eru ritrýndar af a.m.k. tveimur ónefndum sérfræðingum auk ritstjóra. Auk hinna fræðilegu greina er smáhluti tímaritsins helgaður ritdómum og smágreinum.

Orð og tunga is a peer-reviewed journal, published annually by The Árni Magnússon Institute for Icelandic Studies. It contains articles in Icelandic and English on language and linguistics, in particular on lexicology, lexicography, onomastics, terminology, and language policy and planning studies. The articles are peer-reviewed by at least two anonymous reviewers besides the editor. In addition to peer-reviewed articles, *Orð og tunga* contains a small section with book reviews and shorter papers.

Orð og tunga

22

Ritstjóri

Helga Hilmisdóttir

Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum

Reykjavík 2020

© Höfundar og Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum, 2020.

Öll réttindi áskilin.

Bók þessa má eigi afrita með neinum hætti, svo sem ljósmyndun, prentun, hljóðritun eða á annan sambærilegan hátt, að hluta eða í heild, án skriflegs leyfis höfunda og útgefanda.

ISSN 1022-4610
eISSN 2547-7218

<https://doi.org/10.33112/ordogtungu.22>

Umbrot: Bessi Aðalsteinsson.
Prófarkalestur: Svanhildur María Gunnarsdóttir.
Hönnun kápu: Björg Vilhjálmsdóttir.
Prentun og bókband: PrentmetOddi ehf.

Efnisyfirlit

Formáli ritstjóra	vii
Greinar:	
Þóra Björk Hjartardóttir: Allur er varinn góður. Orðið <i>hvað</i> sem orðræðuögn	1
Margrét Jónsdóttir: <i>epík, keramik og klassík.</i> Gerð og beyging fleirkvæðra orða sem enda á <i>-ík</i>	19
Einar Freyr Sigurðsson og Heimir van der Feest Viðarsson: Frá skiptisögn til ósamhverfrar aukafallssagnar. Um <i>líka</i> í fornu máli	39
Matteo Tarsi: Samspil tökuorða og innlendra orða í samheitapörum í Þriðju málfraeðiritgerðinni	69
Smágreinar:	
Ágústa Þorbergsdóttir: Asnaleg íslensk nýyrði?	97
Jóhannes B. Sigtryggsson: Yfirlit yfir bil	101
Svavar Sigmundsson: Úlfur í örnefnum	111
Málfregnir:	
Eiríkur Rögnvaldsson: CLARIN-miðstöð á Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum	119
Trausti Dagsson og Steinþór Steingrímsson: Veffregnir	127
Þórdís Úlfarsdóttir og Halldóra Jónsdóttir: ISLEX fær nýtt útlit	135
Ritfregnir	137

Formáli ritstjóra

Undirbúningur 22. heftist *Orðs og tungu* markaðist, eins og flest annað, af komu kórónuveirunnar sem setti alla heimsbyggðina á annan endann nú í vor. Greinar sem voru í vinnslu skiluðu sér ekki allar á tilsettum tíma, því eins og gefur að skilja er erfitt fyrir marga að finna sér tíma við slíkar aðstæður til að sinna nákvæmnisvinnu eins og að ganga frá fræðilegum greinum. Þótt ýmsu sé hægt að áorka heima held ég að mörgum sé orðið ljóst hversu mikilvægt það er að geta komist á vinnustað.

Þrátt fyrir ýmsar tafir eru að þessu sinni fjórar ritrýndar greinar í heftinu sem fjalla um orðræðuagnir, beygingar og orðmyndun, tökuorð og setningafræði. Auk þess birtast hér þrjár fróðlegar smágreinar um nýyrði, réttitun og nafnfræði, þrjár pistlar um nýjungar á sviði hagnýttar málfræði og bókafrægir þar sem áhugaverðar útgáfur á sérsviði tímaritsins eru kynntar í örstuttu máli.

Í fyrstu ritrýndu grein heftisins fjallar **Þóra Björk Hjartardóttir** um orðræðuögnina *hvað* í sjálfsprottnum samtölum og skoðar notkun hennar út frá kenningum samskiptamálfraeðinnar. Í greininni færir Þóra rök fyrir því að *hvað* komi einkum fyrir í tíma- og magnliðum og sé notað sem einskona varnagli um sannleiksgildi yrðingar: að það kunni að vera eitthvert ósamræmi á milli hins sagða og þess sem er í raun. Samtölin sem Þóra skoðar eru fengin úr Íslenska talmálsbankanum ÍSTAL.

Í grein **Margrétar Jónsdóttur** segir frá fleirkvæðum aðkomuorðum sem enda á *-ík*, eins og *epík*, *keramik* og *klassík*. Margrét færir fyrir því rök að þessi orð hafi engar kerfisbundnar breytingar í för með sér fyrir íslenskt mál. Þess í stað hafi þau aðlagast málkerfinu í hvívetna. Efniviðurinn er sóttur á netið og í ýmis gagnasöfn Stofnunar Árna Magnússonar í íslenskum fræðum.

Einar Freyr Sigurðsson og **Heimir van der Feest Viðarsson** rita grein um rökliðagerð sagnarinnar *líka* í sögulegu ljósi. Höfundar færa fyrir því rök að *líka*, sem er ósamhverf sögn í nútímamáli, hafi í fornu máli verið samhverf (eða skiptisögn). Eins og Einar og Heimir benda á er þetta ekki ný hugmynd en í þessari grein setja þeir fram ný rök sem byggjast á frumlagsprófi sem hefur verið talið mjög traust.

Að lokum fjallar **Matteo Tarsi** um tökuorð í Þriðju málfræðiritgerðinni (um 1250) sem eiga sér innlend samheiti í sama handriti. Í greininni skiptir hann tökuorðum í flokka sem hann kallar virðingar-tökuorð og nauðsynjatökuorð, auk þess sem hann fjallar um uppruna allra orðanna og tilgreinir hvernig innlend orð og tökuorð tengjast í textanum.

Eins og áður sagði birtast í heftinu þrjár fróðlegar smágreinir (óritrýndar). Fyrsta greinin er eftir **Ágústu Þorbergsdóttur** og fjallar um þær kröfur sem almenningur gerir til nýyrða í íslensku. Segja má að höfundur sé með puttann á púlsinum því í greininni er að finna ýmsar tillögur sem bárust *Nýyrðavefnum* nú í mars og apríl og eiga að ná yfir það sem á ensku hefur verið nefnt *social distancing*. Í annarri greininni fer **Jóhannes B. Sigtryggsson** yfir helstu atriði varðandi bil í ritmáli. Þar veltir hann fyrir sér atriðum eins og símanúmerum og skammstöfunum þar sem vafi getur leikið á hvort að hafa skuli bil. Þriðja og síðasta smágreinin er svo eftir **Svavar Sigmundsson** og fjallar um *úlf* í örnefnum á Íslandi, Færeyjum og Skotlandi.

Í ágúst 2019 urðu þau gleðilegu tímamót að *Orð og tunga* kom út í rafrænni útgáfu. Fram að því hafði tímaritið einungis verið gefið út á prenti en gert aðgengilegt á *Tímarit.is* (og verður áfram aðgengilegt þar). *Orð og tunga* hefur nú fengið sína eigin vefsíðu þar sem síðustu fimm árgangarnir eru nú þegar aðgengilegir lesendum og eldra efnis er að vænta. Engin áform eru þó um að hætta útgáfu tímaritsins á prenti og geta áhugasamir lesendur enn náð sér í eintak í bókabúðum eða pantað áskrift hjá Bóksölu stúdenta.

Í kjölfar rafrænu byltingarinnar sótti Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum um stafrænt auðkenni (*doi* eða *digital object identifier*) sem verður hér eftir sett á allar greinar sem birtast í tímaritinu. Auðkennið auðveldar alla leit að greinum í gagnabönkum og er mælt til þess að það sé notað t.d. í heimildaskrá. Nýju auðkennin gera einnig ritstjórn *Orðs og tungu* kleift að sækja um viðurkenningu fyrir tímaritið á alþjóðlegum vettvangi. Í byrjun árs komst t.d. *Orð og tunga* á lista hjá *Directory of Open Access Journals* sem er með tæplega 15 þúsund tímarit á skrá sem öll eru í opnum aðgangi.

Ég þakka höfundum greina í 22. hefti *Orðs og tungu* fyrir samstarfið og ekki síður ritrýnum sem tóku að sér að meta aðsendar greinar. Tímaritið fylgir þeirri reglu að ritrýnar njóti fullrar nafnleyndar og því er ekki hægt að nefna þá með nafni. Ég vil þó taka sérstaklega fram að ég fyllist alltaf þakklæti þegar ég fæ vandaða umsögn frá ritrýnum því það er ekki sjálfgefið að fræðimenn noti eigin rannsóknartíma í að meta verk annarra. Þá þakka ég þeim sem sitja í ráðgefandi ritnefnd tímaritsins fyrir þeirra störf, Emily Lethbridge fyrir að lesa yfir útdrætti á ensku og Svanhildi Maríu Gunnarsdóttur fyrir prófarkalestur. Bessi Aðalsteinsson fær bestu þakkir fyrir að annast enn sem fyrr umbrot og samskipti við prentsmiðju og kápuhönnuð. Síðast en ekki síst langar mig til að þakka samstarfsmönnum mínum á Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum. Eins og ég nefndi hér í upphafi hefur mörgum okkar orðið ljóst undanfarnar vikur mikilvægi vinnustaðarins. Við undirbúning þessa heftis hefur mér reynst ómetanlegt að hafa vinnufélaga mína hér á stofnuninni þegar ég hef þurft að bera undir þá atriði eins og t.d. orðalag eða stærri álitamál er varða fræðilega ritstjórn.

Helga Hilmisdóttir, ritstjóri

Póra Björk Hjartardóttir

Allur er varinn góður

Orðið *hvað* sem orðræðuögn

1 Inngangur

Orðið *hvað* er ekki eingöngu notað í íslensku talmáli sem hreint spurnarorð í opnum spurningum eins og t.d. *hvað er að fréttu?* (sjá *Íslenska nútímamálsorðabók*).¹ Orðið *hvað* má einnig nota á margvíslegan hátt annan svo sem til að láta í ljós afstöðu til þess sem sagt er, eins og undrun eða aðdáun, eða til að gefa til kynna stefnubreytingu á umræðuefni, sbr. t.d. *Hvað, er hann farinn strax!*, *Hvað þú ert fín!*, *Nema hvað!* (*Íslensk orðabók* 2007). Einnig má nota *hvað* sem eins konar merki frá mælanda m.a. til að beina athyglinni að tilteknum tíma, magni eða heiti og er orðið þá ætíð í innstöðu, þ.e. inni í lotu á undan þeim lið sem tilgreinir tímann eða magnið, eins og sýnt er í (1) og (2), eða sértæka heitið en dæmi af slíkum toga eru umfjöllunarefni þessarar greinar.²

---

¹ Þakkir fá ritstjóri og ónefndur ritrýnir að fyrri gerð þessarar greinar fyrir gagnmerkar og uppbyggilegar athugasemdir.

² Með lotu er átt við samfellt mál eins mælanda þar til annar fær orðið og lotuskipti verða. Lota getur verið allt frá einu orði upp í margar setningar (sjá t.d. Steensig 2001:39).

(1) *Heimsókn í bústað: ÍSTAL (04-701-05)*³

- 01 A: já það er mjög skemmtilegt gott að vera þarna á Völlum hef ég
 02 hef ég heyrt=
 03 B: =já (.)
 04 A: (x) [(x)]
 05 B: [æðislega] fallett þarna í kring og svona
 06 A: jájá
 → 07 B: ég fór einmitt **hvað** fyrir tveimur árum þá fór ég að heimsækja
 08 þarna fólk sem var að vestan þarna í (.) bústað
 09 A: já
 10 B: og það er orðið svo gróið sko ég man eftir því hérna þegar pabbi
 11 og mamma voru þarna í bústað einhvern tímann

Hér er rætt um tiltekið sumarbústaðahverfi sem B þekkir vel til og lýsir hann hversu mikið hafi gróið þar upp frá þeim tíma þegar for-eldrar hans dvöldu þar fyrir allöngu og þar til hann kom þangað aftur nýlega, fyrir tveimur árum að öllum líkindum sem hann gefur til kynna með því að skjóta inn orðinu *hvað* á undan ártalinu (lína 7). Hér má glögg sjá að ekki er verið að spyrja viðmælandann, inna hann svars á einhverju sem mælanda er ókunnugt um: hann bíður ekki eftir viðbrögðum heldur talar áfram ótrauður. Orðið *já* í línu 9 er ekki svar A heldur endurgjöf, þ.e. A gefur til kynna að hann sé að hlusta og með á nótunum.

Svipað er uppi á teningnum í dæmi (2) þar sem tveir félagar ræða um tölvur og tölvuskjái og hversu stórir þeir séu orðnir. A man ekki nákvæma stærð tölvuskjásins en skýtur á tiltekna tölu (lína 7). Viðbrögð B í línu 10 og framhald samtalsins sýnir enn fremur að þeir eru á einu máli um það að þeir hafi fulla þörf fyrir svo stóra skjái.

(2) *Skjár: ÍSTAL (07-220-03)*

- 01 A: =þeir hafa alltaf verið stórir og (e-) ((diskaglamur)) það er
 02 bara út af sko gæði ((diskaglamur)) (x) byggjast svolítið upp á
 03 dýptinni í
 04 B: já ((andar)) (.)
 05 A: einhvern veginn í bjögun upp á bjögun að gera sko
 06 B: já ((smjattar)) (.) ((diskaglamur))

³ Dæmin sem valin eru í greininni birtast eins og þau voru upphaflega skráð af aðstandendum ÍSTALS-verkefnisins (sjá nánar um ÍSTAL í 2. kafla). Skráningin er gróf og sýnir hvorki hljómræna þætti né nákvæma tímamælda lengd þagna en fylgir að öðru leyti í stórum dráttum hefðbundnum umritunaraðferðum samtalsgreiningar, sbr. t.d. Hutchby og Wooffitt (2008:73–87) (sjá Þórunni Blöndal 2002:7–8). Lykil að umskráningu og þeim táknum sem við hana eru notuð er að finna aftan við greinina sjálfa.

- 07 A: en ég hef einmitt er með **hvað** tuttuguogEinstommu skjá niðri í
 08 vinnu og mér finnst það (.) það er (.) ((brusk)) það er bara
 09 lágmarkið eiginlega ((hlær))
 10 B: jájá já ég meina svo er=
 11 A: =en og svo er ég með fimmtán heima sko ((diskaglamur)) (.) og svo
 12 [held] ég mig bara líka við það ((hlær)) (.)
 13 B: [já]
 14 B: ((diskaglamur)) ég meina þetta er bara (.) um leið og þú ert búinn
 15 að vera eitthvað með svona (þú veist) tuttugu og einn sko þá er
 16 sautján orðið bara ((diskaglamur))
 17 A: já þá er það bara of lítið nánast=
 18 B: =þá er það allt í einu orðið miklu minna en það var í

Orðið *hvað* í dæmum (1) og (2) er glögglega ekki notað til að gefa til kynna að verið sé að bera fram spurningu: það stendur t.d. hvorki fremst í segð né heldur fylgir því sögn eins og í opnum spurningum. Orðið *hvað* er hér notað sem orðræðuögn en annað meginhlutverk agna er að gefa til kynna sjónarhorn mælanda á það sem sagt er, sjá nánar í 3. kafla um einkenni orðræðuagna (Lindström 2008:78–81, Couper-Kuhlen og Selting 2018:493–495).

Hér verður orðræðuögnin *hvað* í innstöðu á undan tíma- og magnliðum, eins og sýnt er í dæmum (1) og (2), og einnig á undan liðum sem innihalda sértækt heiti, tekin til athugunar annars vegar út frá notkun og hins vegar út frá stöðu og venslum við það sem á eftir fer. Í því skyni er leitast við að svara því hvert sé meginhlutverk agnarinnar *hvað* í þessari stöðu og hvers konar málaðgerð hún falli undir.

Skipan efnisins er þannig að í 2. kafla er greint frá efniviðnum sem liggur til grundvallar og þeim aðferðum sem beitt var á hann og í þeim 3. er fjallað um almenn einkenni orðræðuagna og einkanlega agna af þeim toga sem hér eru til umfjöllunar. Gögnin eru tekin til greiningar í 4. kafla og reynt að komast að niðurstöðu um hlutverk og málaðgerðarlega stöðu agnarinnar *hvað* í þeirri notkun sem hér um ræðir. Lokaorð er síðan að finna í 5. kafla.

2 Aðferðir og efniviður

Fræðileg nálgun viðfangsefnisins er í anda samtalsgreiningar (e. *conversation analysis*) og samskiptamálfræði (e. *interactional linguistics*) þar sem lítið er á samtöl og framlag hvers og eins til þess sem ferli sem byggt er upp af mállegum einingum sem þátttakendur bæta stöðugt við og endurskoða eftir því sem samtalinu vindur fram. Mállegar

einingar eru ekki aðeins stök orð eða setningarliðir heldur einnig allt sem frá mælanda kemur svo sem þagnir, hik, tafs, hlátur og annað sem er merkingarbært í orðræðunni. Meginmarkmið þessara rannsóknaraðferða er að kanna virkni hinna mállegu eininga, þ.e. hvaða samskiptalega „merkingu“ þær hafa og áhrif þeirra á gang samtalsins og einnig hvað stýri vali mælanda á einingu hverju sinni. Hverja mállega einingu er því aðeins hægt að skoða út frá því samhengi sem hún verður til í: hvað fer á undan og hvað fylgir í kjölfarið (Sacks, Schegloff og Jefferson 1974, Couper-Kuhlen og Selting 2001).

Dæmin sem greinin byggir á eru öll fengin úr gagnabankanum ÍSTAL, Íslenska talmálsbankanum, sem inniheldur 31 sjálfsprottin vinasamtöl fullorðins fólks á aldrinum 30 til 60 ára, rúmar 20 klukkustundir í heild. Samtölin voru hljóðupptekin, en ekki í mynd, árið 2000. Þátttakendur í samtölunum eru frá tveimur upp í fjóra og taka bæði karlar og konur þátt í flestum samtölunum en þó eru einnig hrein kvennasamtöl og karlasamtöl. Samtölin eru almennt mjög afslöppuð, þrátt fyrir meðvitund þátttakenda um upptökutækið, og fara út um víðan völl og hljóma við hlustun sem sannfærandi eðlilegt talmál við óformlegar aðstæður (sjá nánar um ÍSTAL hjá Þórunni Blöndal 2005:108–110, 2015:20–22).

Samtölin í ÍSTAL henta því vel sem efniviður til að fá hugmynd um notkun á tilteknum orðræðuögnum í íslensku, eins og *hvað* í þessu tilviki, en eitt af því sem einkennir óformlegt talmál er einmitt tíð notkun agna af ýmsu tagi (Couper-Kuhlen og Selting 2018:537). Einnig er efniviðurinn það stór að nokkuð skýr mynd ætti að fást af notkun *hvað* í þeirri stöðu sem hér er til athugunar þannig að unnt sé að lýsa henni og skýra jafnframt, nokkuð nákvæmlega.

Beitt var einfaldri leit á efniviðinn og könnuð öll dæmi með orðmyndinni *hvað*. Þau skipta auðvitað fleiri hundruðum og ekki að óvörum var obbinn af dæmunum um *hvað* í hlutverki spurnarfornafns, eða 548 af 625 dæmum alls. Rúmlega 12% dæmasafnsins mátti greina sem orðræðuögn af margvíslegri gerð, eða 77 dæmi alls. Inni í þessari tölu eru dæmi um *hvað* sem ögn af því tagi sem falla út fyrir ramma þessarar greinar (sbr. upphaf 1. kafla). Einnig falla undir þessa tölu dæmi um *hvað* þar sem spunnið er aftan við orðið þannig að úr verður að forminu til spurnarsetning, *hvað var það*, *hvað heitir það*, *hvað segir maður*.⁴ Dæmi um *hvað*, af þeirri gerð sem hér er til umfjöllunar, þ.e.

⁴ Þótt hér sé að forminu til spurnarsetning mynda orðin eina heild sem er að sumu leyti sambærileg ögninni *hvað* í þeim dæmum sem hér eru til athugunar hvað hlutverk varðar því hér er mælandi ekki í upplýsingaleit þar sem svars er vænst

í innstöðu á undan tíma- og magnliðum og liðum sem innihalda sértækt heiti, reyndust vera 25 alls eða um þriðjungur allra dæma um *hvað* sem orðræðuögn.

Þótt dæmafjöldinn sé ekki mikill í svo stóru gagnasafni er hann engu að síður órækur vitnisburður um að þessi notkun kemur fyrir sem hefur þá væntanlega eitthvert ákveðið hlutverk og skiptir máli fyrir gang samtalsins eins og allt sem mælandi segir eða lætur frá sér, yrt sem óyrt. Til hægðarauka eru þessar tölur settar hér fram í *Töflu 1*.

Heildarfjöldi 625		
Sem spurnarforafn 548	Sem orðræðuögn 77	
	Tími, magn, heiti 25	Annað 52

Tafla 1: Fjöldi dæma um orðið *hvað* og dreifing þeirra eftir hlutverkum.

Gagnabankinn ÍSTAL er að vísu frá 2000 og hugsanlega gætu nýrri gögn, sem reyndar eru ekki fyrir hendi í sama umfangi, leitt eitthvað fleira í ljós sem túlka mætti þá ef til vill sem breytingar á notkun. Það sama mætti segja um gögn frá öðrum aldurshópum svo sem unglingum, sem enn eru aðeins til í takmörkuðum mæli (sbr. *Íslenskt textasafn, Íslenskt unglíngamál*).

3 Orðræðuagnir og lagfæringar

Eins og fram kom í inngangskafli er orðið *hvað* skilgreint sem orðræðuögn í þeirri notkun og stöðu sem hér er til umfjöllunar. Með orðræðuögnum er átt við smáorð af ýmsum toga sem gegna samskiptalegu hlutverki í samræðum og eru eins konar merki frá mælanda um tengingu við það sem á eftir kemur eða undan fór. Agnir eru þannig notaðar annars vegar til að stýra gangi samtalsins, með því t.d. að kalla sérstaklega eftir viðbrögðum viðmælanda, og hins vegar til að láta í ljós afstöðu eða sjónarhorn til þess sem sagt er (sbr. t.d. Couper-Kuhlen og Selting 2018:493–495). Orðræðuagnir eru mjög algengar í töluðu máli og fjölbreyttar og verða aðeins túlkaðar út frá samhengi orðræðunnar eða samtalsins hverju sinni.

Orðræðuagnir hafa ekki sjálfstæða orðmerkingu sem sést best á því að þeim má oft hæglega sleppa úr lotu án þess að grunnmerking segðarinnar breytist, sbr. orðið *hvað* í dæmum (1) og (2) hér að framan.

---

frá viðmælanda. Dæmi af þessum toga, þótt áhugaverð séu að sumu leyti til samanburðar, verða hins vegar ekki tekin með hér.

Ögnin er innskot, hún brýtur upp formgerðina og rýfur samfelluna í lotunni tímabundið án þess að það hafi nein afgerandi áhrif á merkingarlegt inntak. Að innskoti loknu er haldið áfram þar sem frá var horfið og lokið við lotuna (Lindström 2008:197–200). Orðræðuagnir bæta hins vegar aukavidd í segðina ofan á grunnmerkingu hennar, með þeim eru látin í ljós blæbrigði sem eru mikilvæg fyrir túlkun og skilning á því sem mælandi segir.

Orðræðuagnir eiga sér margar tilsvarendi inntaksorð með eiginlegri merkingu. Sem agnir fá þau oft breytta framburðarmynd sem getur birst í samruna hljóða eða tilfærslu á áherslu eða lengd (Brinton 2017:4). Setningaleg staða þeirra er líka gjarnan önnur en þegar þau hafa inntaksmerkingu (sjá t.d. Aijmer 2002, Couper-Kuhlen og Selting 2018:495). Sameiginlegt einkenni orðræðuagna er einnig það rof sem verður á merkingarvísun við umbreytingu úr inntaksorðum (Couper-Kuhlen og Selting 2018:494).

Orðræðuagnir fyrirfinnast í öllum tungumálum og er íslenska þar engin undantekning. Þær hafa hins vegar ekki verið eins mikið rannsakaðar í íslensku eins og í nágrannamálunum en þó hefur nokkuð verið skrifað um einstakar agnir og má þar fyrst nefna brautryðjendarannsókn Helgu Hilmisdóttur (2007) þar sem aðferðafræði samskiptamálfraði er beitt á íslenskt talmál og orðræðuagnir með áherslu á ögnina *nú*. Notkun og hlutverk nokkurra annarra agna svo sem *er það ekki, sko, þúveist, skilurðu, ókei, bara, ha* hafa einnig verið gerð nokkur skil í öðrum rannsóknum (sjá Þóru Björk Hjartardóttur 2006, 2011, Helgu Hilmisdóttur 2001, 2016, Helgu Hilmisdóttur og Camillu Wide 2000, Þórunni Blöndal 2006, Kolbrúnu Ýri Bjarnadóttur 2009, Rósu Gísladóttur 2015).

Notkun orðsins *hvað* sem orðræðuögn af því tagi sem hér er til umfjöllunar hefur ekki verið könnuð fyrr en snertifletir eru við notkun agnarinnar *ha* (sjá Rósu Gísladóttur 2015) að því leyti að í báðum tilvikum er gripið til þessara agna til að leysa vanda sem komið hefur upp í flæði samtalsins með svokallaðri **lagfæringu** (e. *repair*) en með því hugtaki er átt við mállegar aðgerðir af ýmsu tagi, allt frá orðaleit yfir í hreinar leiðréttingar, sem þátttakendur í samtali nýta sér til að tryggja gagnkvæman skilning við slíkar aðstæður (Schegloff, Jefferson og Sacks 1977, Hutchby og Wooffitt 2008:57–59). Munurinn er hins vegar sá að *ha* beinist að einhverju sem hlustandi hefur ekki heyrt eða skilið hjá þeim sem mælti og er ósk hans um úrbætur af hálfu mælanda (annarssprottin sjálfslagfæring, e. *other-initiated self-repair*) en með *hvað* er það mælandi sjálfur sem ratað hefur í vanda með segð

sína sem hann lagfærir strax á eftir agnarinnskotinu, þ.e. vandamálið liggur hjá honum sjálfum en ekki hlustandanum (sjálfsprottin sjálfs-lagfæring, e. *self-initiated self-repair*).⁵

Lagfæring er afmarkað þriggja liða ferli sem skiptist í rót, merki og niðurstöðu. Rótin (e. *trouble source*) er þá vandinn sem leitast er við að ráða bót á. Merkið (e. *initiation*) er það sem gefur til kynna að upp er kominn vandi, að eitthvað þurfi að snurfusa eða lagfæra. Merkið getur verið óyrt, svo sem afgerandi þagnir eða lenging einstakra hljóða, eða yrt í formi orðræðuagna af einhverju tagi. Lagfæringu lýkur svo með því að skikki er komið á málin, niðurstaða (e. *repair proper*) fæst með því að orð þau sem t.d. leitað var að eða ekki var fullvissa um eru sögð og samtalið getur þá haldið áfram (Schegloff, Jefferson og Sacks 1977).

Orðræðuagnir af svipuðum toga og ögnina *hvað* má finna í öðrum málum, m.a. sænsku, norsku og ensku. Fretheim (1981) sem rannsakað hefur slíkar agnir í norsku, eins og t.d. *nok*, gefur þeim heitið „demper“ og segir þær hafa það hlutverk m.a. að draga úr fullyrðingu sem mælandi sjálfur ber ábyrgð á. Sama má segja um sambærilega ögn í sænsku, *nog*, sem nota má til að tákna að það sem sagt er sé sennilegt (sjá Aijmer 2016, Nilsson 2005, Lindström og Norrby 2016). Hið sama er einnig eitt af mörgum hlutverkum agnarinnar *väl* í sænsku (sjá Aijmer 2015). Enn fremur má draga nokkur líkindi með ögninni *hvað* við eitt af mörgum hlutverkum agnarinnar *like* í amerískri ensku í dæmi eins og *He has, like, six sisters* sem Siegel (2002:40), sem fellir greiningu sína að kenningum Schourups (1985), segir að túlka megi sem svo að: „the speaker asserts merely that he has six sisters, adding only a sort of warning to the listener of some *possible* minor non-equivalence between six and the correct number“.

Niðurstöður þessara rannsókna ber að sama brunni: Agnirnar sem um ræðir eru notaðar til að draga úr vægi fullyrðingar þar sem mælandi gefur til kynna að hann sé ekki alveg fullviss um að hann fari með rétt mál þótt hann telji það sennilegt.

Agnir af þessu tagi má því líta á sem merki um **þekkingarlega afstöðu** (e. *epistemic stance*) en með því er átt við hversu fullviss eða sannfærður mælandi er um inntak eða sannleiksgildi orða sinna. Slíka vissu eða efasemdir má láta í ljós með orðum sem auka ekki við merkingu segðarinnar heldur bæta þessari vídd við hana (Chin-

⁵ Ögnina *ha* er einnig hægt að nota sem svokallaðan hala sem mælandi hengir aftan við segð sína til að skapa tengsl og samkennd með viðmælendum (sbr. Þóru Björk Hjartardóttir 2006).

damo og fl. 2012, sjá einnig Biber 2004, Biber og Finegan 1989). Á stigbundnum þekkingarskala (e. *epistemic status*) Heritage (2012) um það hvernig mælandi getur látið vitneskju sína eða þekkingu í ljós frá því að vita lítið eða ekkert, sem táknað er K- (K stendur fyrir enska orðið *knowledge*), yfir í það að vera fullviss, táknað K+, lægi mælandi þá með notkun slíkra agna ekki fjarri K+ en þó ekki yst á ásum.

4 Hlutverk og málaðgerðarleg staða agnarinnar *hvað*

Eins og fram kom í 2. kafla voru 25 dæmi í gagnasafninu um ögnina *hvað* á undan liðum sem innihalda orð fyrir tíma, magn eða heiti. Í yfirgnæfandi fjölda dæmanna stendur *hvað* fyrir framan lið sem inniheldur tölur eða önnur sértæk orð yfir tíma eða magn, eða 20 alls. Mun færri dæmi, eða aðeins fimm, voru um að liðurinn innihéldi staðarheiti (tvö dæmi) eða önnur orð sem túlka má sem sértækt heiti í víðri merkingu. Um var að ræða tvö samnöfn í sértækri merkingu (*nýrnasteinn*, *lega* (um tiltekna hjólalegu í bifreið) og þjóðernislýsingarorðið *íslenskur*). Staða *hvað* er í flestum dæmanna næst liðnum, sbr. (2) (*hvað tuttuguogéinstömmu skjá*), en þó kemur fyrir að hún standi á undan lið þeim sem töluliðurinn eða heitið er hluti af, eins og sjá má í (1) (*hvað fyrir tveimur árum*).

Fyrst verður gerð grein fyrir hlutverki agnarinnar *hvað* á undan sértæku heiti í 4.1 og síðan á undan tíma- og magnliðum í 4.2. Þá verður stöðu agnarinnar *hvað* sem lagfæringu gerð skil í 4.3. Niðurstöður kaflans verða svo dregnar saman í 4.4.

4.1 *hvað* á undan sértæku heiti

Í eftirfarandi dæmi eru hjónin A og B að segja vinnuhjónum sínum, C og D, frá skrautlegum fjölskyldumeðlimum A (Sigga) og ýmsum uppákomum tengdum þeim eins og þessari hér:

(3) *Dópbæli*: ÍSTAL (06-220-02)

- 01 B: =Þetta er alveg glæponarnir í fjölskyldunni hans Sigga svo er
- 02 annar sem að Gísli
- 03 A: já
- 04 B: Sigggi fór með honum í eitthvað dópbæli sko
- 05 A: já [heyrðu hvað heitir það]

- 06 B: [hann var svo stressaður] að hann var alveg að deyja
 07 A: það heitir (þa-) ((skark)) (m-) eða þarna (niðr-) (það) sem
 → 08 var niðri í bæ **hvað** þarna Mjölnisholt
 09 C: [já] það var þetta iðnaðarhverfi þarna
 10 D: [já]

A rekur í vörðurnar þegar hann ætlar að nefna götuna þar sem dóp-
 bæli það sem hann þvældist í var en eftir nokkurt tafs er niðurstaðan
 að það muni hafa verið Mjölnisholt. Tafsíð sem fram kemur í endur-
 tekningum eða hálfsgöðum orðum (e. *cut-offs*) (*þa-*, *m-*, *niðr-*) í línu 7
 og hiki (*þarna*) í línu 8 er býsna algengt í tali fólks og bendir yfirleitt
 til vandræðagangs í tjáningunni svo sem þess að viðkomandi sé að
 leita í huga sér að orði sem hann hefur gleymt í svipinn (Lindström
 2008:149–150).

Hér má því segja að tafsíð og ögnin *hvað* sýni að mælandi muni
 í fyrstu ekki götuheitið og þurfi þessa atrennu að því. Orðið *hvað* sé
 því hér eins og hin orðræðumerkin (tafsíð og hikið) einhvers konar
 hikorð til að vinna tíma og hlutverk þess sé því orðaleit. C og D hafa
 ekki heyrt þetta áður en gefa til kynna með lágmarksendurgjöfinni
já í línunum 9 og 10 að þau fylgist með og hugsanlega má líta á orð C í
 því framhaldi sem óbeinan stuðning um að A kunni að fara rétt með
 götuheitið þar sem slíka staði sé gjarnan að finna í iðnaðarhverfum.

Svipað má segja um önnur dæmi með sértæku heiti: Ögnina *hvað*
 má þar túlka sem merki um orðaleit. Heildarsamhengi auk annarra
 merkja, hikorða og endurtekninga styðja það á sambærilegan hátt og
 í dæmi (3). Þetta á þó ekki við um eitt dæmi, það sem hér fer á eftir.
 Hér hafa sömu hjón og í (3) orðið og segja nú frá Ítala nokkrum sem
 er vinnufélagi A.

(4) Ítalinn: ÍSTAL (06-220-02)

- 01 A: honum alla vega [hann vill] ekkert fara héðan sko
 02 D: [(lækna þetta)]
 03 C: [nei]
 04 D: [nei]
 05 A: hann bara kann [mjög vel við sig]
 06 B: [kom hérna með stelpu] sem hann var með sem sagt
 → 07 búinn að vera með **hvað** íslenskri
 08 A: já hann [(fluttist til x)]
 09 B: [en svo] reyndar skildi hann við hana hann varð
 10 að gera það hann neyddist til þess af því að (ít-) íslenskar konur
 11 voru svo ógeðslega fallegar hann var alveg [að klikkast]
 12 A: [hann gat ekki]
 13 valið úr ((hlær))

Ítalinn sem um ræðir fluttist til Íslands að því er virðist vegna stúlku sem hann var í sambandi við og því dregur B þá ályktun að hún hljóti að hafa verið íslensk en skýtur inn ögninni *hvað* á undan eins og til að setja fyrirvara á orð sín hugsanlega af því hún þekkir ekki til stúlkunnar þótt kringumstæður bendi til íslensks þjóðernis hennar. Augljóslega er B ekki að leita hér að orði heldur snýst þetta um það hvort stúlkan var íslensk eða ekki. B fær síðan stuðning við orð sín með jánki A í línu 8 sem þekkir væntanlega betur til enda umræddur Ítali vinnufélagi hans.

4.2 *hvað* á undan tíma- og magnliðum

Notkun agnarinnar *hvað* í dæmi (4) er sambærileg þeirri notkun sem sjá má í öllum dæmum þar sem *hvað* beinist að tíma, fjölda eða magni. Lítum fyrst á þetta dæmi.

(5) *Fyrirtæki: ÍSTAL (07-107-01)*

- 01 A: við
 02 B: já
 03 A: erum komin með sko þarna Titan fyrirtæki sem að (.) (u-)Hamar
 04 keypti hlut í
 05 B: nú
 → 06 A: já og (f-) fengum (.) (e-) **hvað** átta manns örugglega yfir til
 07 okkar sko
 08 B: jájá
 09 A: og þau eiga að sjá um sko allt hosting [fyrir okkur]
 10 B: [já] einmitt

Hér ræða tveir vinir um störf sín og A greinir frá hlutakaupum fyrirtækisins sem hann vinnur hjá, Hamri, í öðru fyrirtæki. B er ekki kunnugt um þetta eins og sjá má á viðbrögðum hans í línu 5 þar sem *nú* má túlka sem merki um nýjar upplýsingar fyrir B og áhuga hans á að heyra meira sem mælandi bregst við með staðfestingu í línu 6 (sbr. Helgu Hilmisdóttur 2016:137–140). Í framhaldinu segir hann síðan frá því að nokkrir starfsmenn frá hinu fyrirtækinu hafi við það flust yfir til þeirra. Orðið *jájá* í línu 8 er merki frá B um að hann hlusti og sé með á nótunum, svokölluð endurgjöf, en ekki staðfesting á fjölda þeirra starfsmanna sem A nefnir þar sem B þekkir ekki til þessara mála.

Endurtekningarnar (*f-*), hikið (*e-*) og þögnina (.) ásamt ögninni *hvað* mætti hugsanleg líta á sem merki um að mælandi muni ekki í bili hvað þetta voru margir sem komu til þeirra við samruna fyrirtækjanna, sbr. dæmi (3) í 4.1. Allt eins líklegt er þó að mælandi sé hér ekki að leita

beint að orði sem hann hefur gleymt í bili, hann muni ekki hvað þetta voru margir, þ.e. hrein orðaleit, heldur sé hann ekki alveg viss í sinni sök um fjöldann. Hann sé því fremur að leita að réttu tölunni, þeirri sem hann telur að sé sennileg en er þó ekki viss um og gefi það til kynna með ögninni *hvað* og treysti svo þá ákvörðun sína með því að bæta við orðinu *örugglega*.

Slíkan fyrirvara um fjölda sem látinn er í ljós með ögninni *hvað* má skýrt greina í eftirfarandi dæmi þar sem mælandi bætir einnig við orðunum *held ég* aftan við tímann sem hann tilgreinir.

(6) *Þriðja kryddið*: ÍSTAL 01-112-04

- 01 A: Asíuhofið er miklu betra (.) annars féllu þeir á prófi sem ég lærði
 02 á Holiday Inn að á þessum kínversku stöðum þeir nota þriðja
 03 kryddið ótápílega
 04 B: m
 05 A: alltaf að (.) segja hvernig maður á að tékka á því ef þú færð súpu
 06 B: já
 07 A: ((tónlist)) þá geturðu tékkað á þriðja kryddinu með því að þú
 08 hrærir svona (x)
 09 [...]
 → 10 A: ég tékkaði þetta ég fór með Jóa á Asíuhofið núna (.) **hvað**
 11 síðasta laugardag held ég ((hóstar)) og tékkaði þetta og þetta
 12 passaði alveg sko
 13 C: m
 14 A: það fer svona nokkra millimetra til baka
 15 C: m

Hér er rætt um kínversk veitingahús og A segir félögum sínum frá því að þau mörg hver drýgi súpur með þriðja kryddinu og hvernig komast megi að því hvort svo sé gert (einni langri lotu er hér sleppt úr samtalinu þar sem hann lýsir þessu ítarlega, sýnt með [...]). Síðan greinir A frá veitingahúsaferð sinni nýlega þar sem hann hafi athugað þetta. Hann þagnar aðeins eins og hann sé að rifja upp með sér hvaða dag það hafi verið, skýtur þá inn *hvað* á undan deginum sem hann svo nefnir sem sennilegan (línur 10 og 11) og bætir síðan útdráttarorðunum *held ég* aftan við tímasetninguna (lína 11) eins og til að styrkja að hann kunni að hafa rangt fyrir sér um réttan dag.

Ögnin *hvað* er þá merki um fyrirvara mælandans um þann tiltekna dag sem hann nefnir fremur en hún gefi til kynna hreina orðaleit sem ljúki með því að hið rétta orð finnist. Ögnin er þá eins konar varnagli um að ekki sé ranghermt.

Í framangreindum dæmum, (5) og (6), eru ýmis hikmerki á undan ögninni *hvað* en í mörgum öðrum dæmum af þessum toga eru ekki

nein slík merki greinanleg hvorki á undan né eftir ögninni, sbr. dæmi (1) (*ég fór einmitt hvað fyrir tveimur árum þá fór ég að heimsækja þarna fólk*) og (2) (*en ég hef einmitt er með hvað tuttuagoEinstommu skjá niðri í vinnu*) í 1. kafla.

Sameiginlegt öllum þessum dæmum, (1), (2), (5) og (6) er að með því að skjóta inn ögninni *hvað* á undan tíma- eða magnlið sem fyrirvara um að tíminn eða talan sé alveg rétt gefur mælandi með slíkum varnagla til kynna veika þekkingarlega afstöðu en þó er hann ekki allfjarri K+ endanum á þekkingarskalanum, sbr. umræðu í lok 3. kafla, þar sem hann telur fremur sennilegt að hann fari með rétt mál.

Oft eru þátttakendur að ræða sameiginlega reynslu eða málefni sem þeir allir hafa þekkingu á eins og sjá má í dæmi (4) hér að framan þar sem mælandi telur sennilegt að umrædd stúlka hafi verið íslensk og viðmælandi staðfestir það. Segja má að í slíkum tilvikum þegar viðmælandi þekkir til málefnisins geti ögnin *hvað* þá einnig haft það hlutverk að gefa honum tækifæri til að staðfesta að mælandi fari rétt með. Nokkur fleiri slík dæmi má finna í efniviðnum þar sem viðmælandi staðfestir á einn eða annan hátt orð mælanda og hér er að lokum eitt slíkt tilgreint þar sem ögnin *hvað* er glögglega notuð til að kalla eftir staðfestingu. Þessi notkun er þá ekki óáþekk öðru meginhlutverki halans *er það ekki* sem skeyta má aftan við segðir á skiptistöð í svokölluðum framlengdum enda lotunnar (sjá Þóru Björk Hjartardóttur 2011).

(7) *Húsdýragarðurinn*: ÍSTAL (06-220-02)

- 01 A: og þetta varð alveg sko ég var alveg svona hérna hvenær var það
02 sem við vorum í Húsdýragarðinum (.)
03 B: að það sé fló þaðan=
04 C: =það var um síðustu helgi
05 A: nei ég var sko búin að fá þetta fyrir svona hálfum mánuði síðan
06 (.) [og þetta var bara] svona venjulegt flóabit ég fæ
07 C: [þetta er kannski bara stunga]
08 A: alltaf svona ofnæmisviðbrögð við flóabitum (.) svo bara jafnar
09 þetta sig á einhverju viku tíu dögum svo fórum við í
→ 10 Húsdýragarðinn á **hvað** laugardag eða sunnudag
11 C: sunnudag
12 A: sunnudaginn (.) og þá bara þú veist byrjaði ég bara að
13 stokkbólgná og hérna ég veit ekki hvað hefur gerst

Hér er A að segja B frá skordýrabiti sem hún hafi fengið fyrir skemmstu sem blossaði síðan upp þegar hún ásamt C fór í Húsdýragarðinn. Hún man hins vegar ekki alveg hvenær það var og spyr fyrst C (línur 1 og

2) og fær svar (lína 4). Hún reynir síðan að rifja upp hvorn daginn það var þá helgina og er ekki viss sem hún lætur í ljós með ögninni *hvað* í línu 10 og biður um leið með því óbeint um staðfestingu á því um hvorn daginn hafi verið að ræða. C kemur henni aftur til hjálpar og A endurstaðfestir svo daginn með endurtekningu á orðum C í línu 12. Sé gripið aftur til þekkingarskalans (sjá 3. kafla) mætti kannski segja með endurstaðfestingu A í línu 12 hafi A færst til á skalanum frá því að vera í námunda við K+ yfir á endapunktinn þar.

4.3 *hvað* sem lagfæring

Eins og fram kom í 3. kafla er með innskoti agnarinnar *hvað* inn í miðja lotu gripið til aðgerðarinnar lagfæringar til að leysa úr þeim vanda sem mælandi hefur ratað í með segð sína. Í því hlutverki sem ögnin *hvað* gegnir á þessum stað í lotunni, eins og gerð var grein fyrir í 4.1 og 4.2, er vandinn sá að mælandi er ekki fullviss um sannleiksgildi þess fjölda, magns eða tíma sem hann telur vera eða hann hefur gleymt í svip hinu sértæka heiti sem hann hafði í huga.

Sé þetta greint nánar skv. hinu sundurliðaða þriggja þrepa ferli aðgerðarinnar lagfæringar, sem gerð var grein fyrir í 3. kafla, er vandinn sem ekki hefur enn verið tjáður með orðum þá fyrsta þrepið, rótin svokallaða. Merkið, sem gefur til kynna vandann, er ögnin *hvað* og niðurstaðan er þá segðin sjálf, þ.e. tímasetningin, talan eða magnið sem ekki var fullvissa um eða hið sértæka heiti sem grafið hefur verið úr hugarfylgsnum. Í báðum tilvikum er um að ræða sjálfsprottna sjálfslagfæringu, því það er mælandinn sjálfur sem bæði bendir á vandann (sjálfsprottinn) og lagar hann (sjálfslagfæring), eins og fram kom í 3. kafla.

4.4 Niðurstaða

Hér hafa verið sýnd nokkur dæmi um notkun orðræðuagnarinnar *hvað* í innstöðu þar sem athyglinni er beint að tilteknum tíma, magni eða heiti. Greind voru tvö meginhlutverk agnarinnar í þessari notkun. Annars vegar er hún notuð í orðaleit, þ.e. þegar mælandi leitar í huga sér að orði sem hann hefur gleymt í svipinn. Þetta átti við þegar um er að ræða staðarheiti eða orð sem túlka má sem sértækt heiti (sjá kafla 4.1).

Mun algengra er þó að ögnin *hvað* standi á undan tíma- eða magnlið,

þ.e. töluorði eða nafnorði sem táknar tiltekinn tíma. Í þeim tilvikum hefur ögnin hlutverk sem varnagli því með henni lætur mælandi í ljós fyrirvara um að rétt sé með farið. Hann tiltekur ákveðna tölu, dag eða magn sem hann telur einna sennilegast en þó ekki alveg óbyggjandi og setur því jafnframt fyrirvara á sannleiksgildið með því að skjóta inn ögninni *hvað* og heldur með því þeim möguleika opnum að hann kunni að hafa rangt fyrir sér (sjá kafla 4.2). Orðið *hvað* í þessari stöðu er þá eins konar merki um að minni háttar ósamræmi kunni að vera milli hins sagða og raunveruleikans: varnagli um að rétt sé farið með, sbr. greiningu Siegels (2002) sem vísað var til í 3. kafla. Í slíkum tilvikum má stundum sjá á viðbrögðum viðmælenda sem hafa sama þekkingargrunn, þ.e. þekkingu á því málefni sem rætt er um, að ögnin *hvað* hefur enn fremur það hlutverk að kalla óbeint eftir stuðningi eða staðfestingu viðmælenda á því sem mælandi telur sennilegt. Agnir af þessu tagi má því líta á sem merki um veika þekkingarlega afstöðu (e. *epistemic stance*) en með því er átt við hversu fullviss eða sannfærður mælandi er um inntak eða sannleiksgildi orða sinna (Chindamo og fl. 2012, sjá einnig Biber 2004, Biber og Finegan 1989), sbr. umræðu í 3. kafla.

Notkun á ögninni *hvað* í þessari stöðu og hlutverkum fellur undir aðgerðina lagfæringu og skv. hinni þriggja liðuðu sundurgreiningu þess ferlis er ögnin sjálf merkið sem mælandinn lætur í ljós til að gefa til kynna vanda sem upp hefur komið í því sem hann sagti vildi hafa, þ.e. merki um leit að orði eða varnagli um sannleiksgildi.

5 Lokaorð

Hér hefur verið fjallað um orðmyndina *hvað* sem skjóta má inn í lotur einkanlega á undan tíma- og magnliðum en einnig á undan staðarheitum og orðum sem túlka má sem sértækt heiti. Leitt var líkum að því að *hvað* hafi hér stöðu orðræðuagnar sem hafi það meginhlutverk að setja fyrirvara á þær tímasetningar, tölu eða magn sem mælandi nefnir, nákvæmni sem gæti skeikað einhverju. Ögnin *hvað* er því eins konar varnagli um sannleiksgildi yrðingarinnar: það kunni að vera eitthvert ósamræmi á milli hins sagða og þess sem er í raun. Einnig má stundum sjá á viðbrögðum viðmælenda í þeim tilvikum þegar um sameiginlegan þekkingargrunn er að ræða að ögnina má einnig túlka sem boð til viðmælenda um staðfestingu á sannleiksgildi upplýsinganna. Í öðrum tilvikum, á undan heitum, er hins vegar frem-

ur um orðaleit að ræða, ögnin hefur það hlutverk að gefa mælanda færi á að kalla fram orð sem hann hefur gleymt í svipinn.

Enn fremur var þessi notkun agnarinnar *hvað* greind sem liður í sjálfsprottinni sjálfsleiðréttingu sem er býsna algeng í samtölum og felst í því að mælandi gefur til kynna með ýmsum leiðum vanda í orðræðunni sem hann hefur ratað í. Vandinn (*rótin*) getur verið fólgin í því að mælandinn leitar í huga sér að orði sem hann vildi sagt hafa og er þá oftast látinn í ljós með hiki eða orðræðuögnum (*merkið*), hér ögninni *hvað*, áður en orðið sjálft er mælt (*niðurstaðan*). Einnig getur vandinn legið í því að mælandi er ekki alveg fullviss um tímasetningu eða magn (*rót*) en setur þó fram það sem hann telur sennilegt (*niðurstaða*) með fyrirvara um að hann kunni að fara með rangt mál (*merki*). Sá fyrirvari eða varnagli er tjáður með ögninni *hvað*. Langflest dæmin í efniviðnum voru af þessu síðarnefnda tagi.

Hliðstæðar agnir við ögnina *hvað* í þeim hlutverkum sem hér hafa verið greind má finna í skyldum málum eins og rætt var stuttlega í 3. kafla. Þó virðist sem staða agnarinnar í íslensku sé bundnari því hún er einskorðuð næst á undan þeim lið sem hún beinist að í þessum tilteknu hlutverkum.

Ekki er víst að öll kurl séu komin til grafar um notkun agnarinnar *hvað* í íslensku talmáli þótt með þessari athugun hafi sitthvað vonandi þokast í átt að frekar skilningi á eðli ýmissa orða í íslensku sem notuð eru sem orðræðuagnir í margvíslegum tilgangi.

Heimildir

- Aijmer, Karin. 2002. *English Discourse Particles*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Aijmer, Karin. 2015. The Swedish modal particle *väl* in a contrastive perspective. *Nordic Journal of English Studies* 14/1:174–200.
- Aijmer, Karin. 2016. The Swedish modal particle *nog*. A contrastive analysis. *Nordic Journal of English Studies* 15/3:149–170.
- Biber, Douglas. 2004. Historical Patterns for the Grammatical Marking of Stance. A Cross-register Comparison. *Journal of Historical Pragmatics* 5/1:107–136.
- Biber, Douglas og Edward Finegan. 1989. Styles of Stance in English: Lexical and Grammatical Marking of Evidentiality and Affect. *Text* 9/1:93–124.
- Brinton, Laurel J. 2017. *The Evolution of Pragmatic Markers in English: Pathways of Change*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Chindamo, Massimo, Jens Allwood og Elisabeth Ahlsén. 2012. Some Suggestion for the Study of Stance in Communication. *Proceedings of IEEE SocialCom*. Workshop on Exploring Stances in Interactions: Conceptual and Practical Issues in Social Signal Processing. <https://ieeexplore.ieee.org/document/6406318> (ágúst 2019).
- Couper-Kuhlen, Elizabeth og Margret Selting. 2001. Introducing Interactional Linguistic. Í: Elizabeth Couper-Kuhlen og Margret Selting (ritstj.). *Studies in Interactional Linguistics*, bls. 1–22. Amsterdam: John Benjamins.
- Couper-Kuhlen, Elizabeth og Margret Selting. 2018. *Interactional Linguistics: Studying Language in Social Interaction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Fretheim, Thorstein. 1981. Ego-dempere og alter-dempere. *Maal og minne* 1–2:86–100.
- Helga Hilmsdóttir. 2001. Partiklarna þúveist og skiluru – ett ísländskt ungdomssamtal under lupp. Í: Kerstin Nordenstam og Kerstin Norén (ritstj.). *Språk, kön och kultur*. Rapport från fjärde nordiska konferensen om språk och kön, bls. 124–132. Institutionen för nordiska språk. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Helga Hilmsdóttir. 2007. *A sequential analysis of nú and núna in Icelandic conversation*. Nordica Helsingiensia 7. Department of Scandinavian Languages and Literature. Helsinki: University of Helsinki.
- Helga Hilmsdóttir. 2016. Responding to informings in Icelandic talk-in-interaction: A comparison of nú and er það. *Journal of Pragmatics* 104:133–147.
- Helga Hilmsdóttir og Camilla Wide. 2000. sko – en mångfunktionell diskurspartikel i ísländskt ungdomsspråk. Í: Ulla-Britt Kotsinas, Anna Brita Stenström og Eli-Marie Drange (ritstj.). *Ungdom, språk og identitet*. Rapport fra et nettverksmøte, bls. 101–121. København, Nordisk ministerråd.
- Heritage, John. 2012. The Epistemic Engine: Sequence Organization and Territories of Knowledge. *Research on Language and Social Interaction* 45/1:30–52.
- Hutchby, Ian og Robin Wooffitt. 2008. *Conversation Analysis*. Önnur útgáfa. Cambridge: Polity Press.
- Íslensk nútímamálsorðabók. Halldóra Jónsdóttir og Þórdís Úlfarsdóttir (ritstj.) <https://islenskordabok.arnastofnun.is> (mars 2020).
- Íslensk orðabók. 2007. (4. útg. byggð á 3. prentun frá 2005 með allnokkrum breytingum). Ritstj. Möður Arnason. Reykjavík: Edda.
- Íslenskt textasafn. <http://corpus.arnastofnun.is/leit.pl> (desember 2019).
- Íslenskt unglíngamál: Rannsókn á samskiptaaðferðum í raungögnum. <https://www.arnastofnun.is/is/islenskt-unglingamal-rannsokn-samskiptaadferdum-i-raungognum> (desember 2019).
- ÍSTAL = Íslenski talmálsbankinn. <http://corpus.arnastofnun.is/leit.pl> (ágúst 2019).

- Kolbrún Ýrr Bjarnadóttir. 2009. *Bein ræða í samtölum*. Ritgerð til B.A-prófs. Hugvísindasvið Háskóla Íslands.
- Lindström, Jan. 2008. *Tur och ordning*. Stockholm: Norstedts akademiska förlag.
- Lindström, Jan og Catrin Norrby. 2016. Nog är det tillräckligt! *Språktidningen* 8/2016. <https://spraktidningen.se/artiklar/2016/11/nog-ar-det-tillrackligt> (febrúar 2020).
- Nilsson, Jenny. 2005. *Adverb i interaktionen*. Göteborgsstudier i nordisk språkvetenskap 4. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Rósa Gísladóttir. 2015. Other-initiated repair in Icelandic. *Open Linguistics* 1/1:309–328.
- Sacks, Harvey, Emanuel A. Schegloff og Gail Jefferson. 1974. A Simplest Systematics for the Organization of Turn-taking for Conversation. *Language* 50/3:696–735.
- Schegloff, Emanuel A., Gail Jefferson og Harvey Sacks. 1977. The Preference for Self-correction in the Organization of Repair in Conversation. *Language* 53/2:361–382.
- Schourup, Lawrence. 1985. *Common Discourse Particle*. New York: Garland.
- Siegel, Muffy E.A. 2002. *Like: The Discourse Particle and Semantics*. *Journal of Semantics* 19:35–71.
- Steensig, Jakob. 2001. *Sprog i virkeligheden*. Bidrag til en interaktionel lingvistik. Århus: Aarhus universitetsforlag.
- Þóra Björk Hjartardóttir. 2006. Halar í samtölum. *Íslenskt mál og almenn málvísindi* 28:18–55.
- Þóra Björk Hjartardóttir. 2011. Orðræðuögnin er það ekki. *Íslenskt mál og almenn málvísindi* 33: 19–51.
- Þórunn Blöndal. 2002. *Lokaskýrsla. ÍS-TAL: Íslenskt talmál – gagnabanki*. RANNIS: Markáætlun í upplýsingatækni og umhverfismálum, Reykjavík.
- Þórunn Blöndal. 2005. *Lifandi mál*. Inngangur að orðræðu- og samtalsgreiningu. Reykjavík: Rannsóknarstofnun Kennaraháskóla Íslands.
- Þórunn Blöndal. 2006. „ ... og við bara alveg ókei ... “. Vangaveltur um tíðni og hlutverk ókei í íslensku talmáli. *Skíma* 29/2:17–20.
- Þórunn Blöndal. 2015. *Where Grammar meets Interaction. Collaborative Production of Syntactic Constructions in Icelandic Conversation*. Nordica Helsingiensia 42. Department of Finnish, Finno-Ugrian and Scandinavian Studies. Helsinki: University of Helsinki.

Umskráning og táknun

Þátttakendur í samtalinu eru merktir með bókstöfum. Örvar fyrir framan línur vísa á það sem umfjöllunin snýst um og er orðið *hvað* feitletrað. Hornklofar merkja samhliða tal þátttakenda, þ.e. þeir tala báðir í einu. Samasemmerki (=), svokölluð negling, táknar að mælandi tekur til máls um leið og annar hefur sleppt orðinu og engin merkjanleg þögn er á lotumótum. Ógreinileg orð eru innan sviga og orð sem

heyrast alls ekki eru sýnd sem x. Bandstrik aftan við bókstaf eða orðhluta innan sviga tákna orð sem ekki er lokið við. Stutt þögn er sýnd með punkti innan sviga. Umhverfshljóð, sem og líkamshljóð, eru gefin til kynna með tvöföldum sviga. Öllum nöfnum og sumum staðarheitum er breytt. Tilvísun í númer samtals fylgir í sviga aftan við heiti samtalsbútsins.

Lykilorð

samtöl, orðræðuögn, varnagli, orðaleit, þekkingarleg afstaða, sjálfsprottin sjálfslagfæring

Keywords

Icelandic conversation, discourse particle, hedging, word-search, epistemic stance, self-initiated self-repair

Abstract

This study focuses on a particular use of the interrogative pronoun *hvað* 'what' in Icelandic conversation. Besides occurring in open questions (e.g. *hvað er þetta* 'what is this'), *hvað* can also be used as a discourse particle in repair sequences. Such occurrences typically occur in turns that contain either numeral information (time, number or quantity) or names and other specific labels.

The following two examples are drawn from the the spoken corpus ÍSTAL: (1) *en ég hef einmitt er með hvað tuttuguogEinstommu skjá niðri í vinnu* 'but I have just have **hvað** twenty one inch screen down at work', and (2) *það heitir (þa-) (m-) eða þarna (niðr-) (það) sem var niðri í bæ hvað þarna Mjölnisholt* 'it is called (i-) (m-) or there (do-) (it) which was downtown hvað there Mjölnisholt'. In (1) and (2), *hvað* is used to structure a repair sequence that aims at solving problems that have arisen in the flow of the conversation. To be more specific, *hvað* functions as a repair initiator in self-initiated self-repairs. It is argued, on one hand, that the main role of the particle is to mark a minor inconsistency that may exist between what is said and what is actually the case (1), and, on the other, that the speaker is doing a word-search (2).

The empirical data comprises around 20 hours of naturally occurring conversation from the ÍSTAL database recorded in 2000. In total, there are 25 sequences that contain an occurrence of *hvað* as a discourse particle. The theoretical and methodological framework is conversation analysis and interactional linguistics.

Dóra Björk Hjartardóttir
 Íslensku- og menningardeild
 Hugvísindasvið Háskóla Íslands
 Árnagarði v/Suðurgötu
 IS-101 Reykjavík
 thorah@hi.is

MARGRÉT JÓNSDÓTTIR

epík, keramik og klassík

Gerð og beyging fleirkvæðra orða sem enda á -ík

Það er að vísu satt, að í blaðagreinum
mínum (sjaldan ella), læt jeg stundum
flakka alerlend orð, sem jeg veit að hver
maður með evrópeiskri mentun, skilur,
og er slíkt fyrirtaksráð til þess að knýja
fram eftirtekt lesandans, en notkun
þessara orða lætur hið íslenska máleðli í
setningabyggingu minni, algerlega ósnortið.

Halldór Kiljan Laxness

Morgunblaðið 1925

1 Inngangur

1.1 Almennt

Í íslensku er að finna nokkurn fjölda fleirkvæðra kvenkynsorða sem enda á -ík.¹ Þetta eru orð eins og t.d. *antik*, *fanatík*, *grafík*, *genetík*, *klíník*, *lýrík*, *músík*, *mystík*, *pólitík*, *rómantik* og *tragík*.² Orðin eru öll af grísk-

¹ Guðrún Kvaran, Jóhannes Gísli Jónsson, Katrín Axelsdóttir, Matthew Whelpton, Veturlíði Óskarsson, Þorsteinn G. Indriðason og Þórdís Úlfarsdóttir hafa lagt greinarhöfundu lið á einn eða annan hátt við samningu greinarinnar. Gagnrýnar athugasemdir ritstjóra og yfirlæsara voru mjög góðar. Þetta ber allt að þakka. En ábyrgðin er þó greinarhöfundar.

² Hér eru aðeins nefnd nokkur dæmi um þessi orð en fyllri lista er að finna í *Töflu 1* í fjórða hluta. Sjá nánar í athugasemdum þar. Hér verða orðin látin enda á -ík; oft

latneskum uppruna.³ Helsta markmiðið með greininni er að skoða gerð og beygingu orðanna, nánar tiltekið endingu eignarfalls eintölu, í jafnt sögulegu sem samtímalegu ljósi, einkum þó hinu síðarnefnda. Jafnframt er lögð áhersla á að skoða hegðan þeirra í samsetningum. Að auki er ýmis fróðleikur um aldur orðanna.⁴

Sum orðanna standa styrkum fótum í málinu, t.d. *grafík*, *keramik*, *klassík*, *kítík*, *músík*, *pólitík* og *rómantík*. Staða annarra er líklega ekki sterk. Það gæti átt við um orð eins og t.d. *fónetik* og *lógik*, kannski *genetik* sem hefur þó verið leyst af hólmi með orðinu *erfðafræði* að einhverju eða öllu leyti. Sum erlendu orðanna, t.d. orðin *músík* og *pólitík*, eru mikið notuð þótt íslensku orðin *stjórnmal* og *tónlist* hafi þó vinninginn. Orðið *rómantík* er einrátt á sínu sviði, líklega einnig orðið *epík* þrátt fyrir samheitið *frásagnarskaldskapur* sem er í *Íslenskri samheitaorðabók* (2012).

Orðin, tilkoma þeirra í málinu, segja mikilvæga og merkilega sögu. Lánið er orðfræðilegt vegna áhrifa milli mála (e. *language contact*) (sbr. Ástu Svavarsdóttur og Veturliða Óskarsson 2009:18 og tilvísanir þar). Það er þó í eðli sínu fyrst og fremst menningarlegt lán (e. *cultural borrowings*) (sbr. Myers-Scotton 2002:41; sjá líka Jansson 2015:30). Deila má um hvort tilkoma orðanna hafi verið tilviljanakennd eða ekki. En víst er

---

eru þó dæmi þess í ritum að þau endi á *-ik* eða *-ikk*. Með rithættinum *-ik* er m.a. vísað til þess að lítið sé svo á að orðin hafi aðlagast. Taka má dæmi sem Guðrún Kvaran fræddi greinarhöfund um: Í *Ný danskri orðabók með íslenskum þýðingum* eftir Jónas Jónasson (1896) er orðið *klínik* og við hlið þess líka *klíník*. Í handriti Jónasar stendur *klínik*. Líklegt má telja að útgefendur hafa bætt *i*-forminu við. Kjartan G. Ottósson (1990:103) segir að í bókinni sé orðið *klíník*. Hann tekur það sem dæmi um erlent orð sem hefur aðlagast, þó skýringalaust. Um ritháttaraðlögun má lesa hjá Jansson (2015:138 o.fr.). Hann rekur þar sögu ýmissa orða.

³ Telja má víst að Baldur Jónsson (2002:219) hafi m.a. átt við áður nefnd orð þegar hann sagði það eftirtektarvert hve lítið væri af „grísk-latneskum orðum sem hafa borist viðstöðulítið úr einu máli í annað og oft eru kölluð alþjóðleg.“ Raunar bætir Baldur því við að aðkomuorðin séu fleiri „en margur hyggur“ og frá öllum öldum. Hér má líka vísa til Tarsi (2014) sem hefur safnað á fimmta hundrað orða af latneskum uppruna í íslensku. Hann vísar til Raschellà (1988) í því sambandi.

⁴ Heimilda um orðin hefur verið leitað í *Íslenskri orðabók* (2002), hér eftir ÍÓ, *Beygingarlýsingu íslensks nútímamáls*, hér eftir BÍN, *Ritmálssafni Orðabókar Háskólans*, hér eftir ROH, í *Risamálheildinni*, hér eftir Rmh, og á *Tímarit.is*. Einnig var leitað með liðsinni Google. Orðanna var leitað á tímabilinu maí–júlí 2019; ýmislegt smálegt bættist þó við eftir það. Leitað var á tvennan hátt. Annars vegar var leitað orðmynda í öllum föllum eintölu með og án greinis; í Rmh var hægt að nota lemmu. Þar sem því var við komið var leitað að orðhluta (*-ik*). Tekið skal fram að ekki er hægt að líta svo á að listinn sé tæmandi þrátt fyrir mikla leit. Lengi er von á einum!

að þörf var fyrir orðin, koma þurfti til skila ákveðinni þekkingu, nýjum menningarheimi, sem byggðist á alþjóðlegum straumum. Hann barst til landsins, byggðist jafnt á fræðilegri þekkingu, kunnáttu í viðkomandi tungumáli sem og fróðleiksfýsn og lestri almennt. Sá sem fyrstur notaði tiltekið erlent orð á íslensku hefur í mörgum tilvikum, jafnvel flestum, ekki þekkt betra orð til að orða þekkingu sína og hugsun. Með tilkomu þeirra sköpuðust auknar forsendur til samræðna og skoðanaskipta. Þannig varð til tenging við erlendan fræðaheim, einhvers konar *lingua franca*; sjá umræðu um slíkt hjá Jansson (2015:8 o.áfr.) sem m.a. vísar til Thomason (2001:158) og Winford (2003:268). En um leið er gerð tiltekin krafa til þeirra sem orðið var ætlað í nýjum menningarheimi. Raunar má segja að hið sama eigi við um málið eða málin sem íslenskan þáði af. Þá framvindu mætti rekja langt aftur. En í þessu sambandi öllu er vert að vísa til orða Thomason (2001:78): „you cannot borrow what you do not know“. Ekki er heldur úr vegi að skoða orð Halldórs Laxness sem vísað er til í upphafi í því ljósi.

1.2 Markmið og efnisskipan

Orðin sem enda á *-ik* hafa öðlast sinn sess í málinu, mismikinn þó. Segja má að menningarleg og formleg staða þeirra sé sterk. Þau eru aðkomuorð, orð sem hafa aðlagast, falla að reglum málsins, hvort sem þær varða beygingar eða hljóð (sjá Ástu Svavarsdóttur 2003 og Ara Pál Kristinsson 2004). Orðin, sem eru kvenkyns,⁵ beygjast eins: þau eru endingarlaus í öllum föllum eintölu að eignarfalli undanskildu sem þau *geta* öll mynda með *-ur*; það er t.d. endingin sem er í *Beygingarlýsingu íslensks nútímamáls* (= BÍN), sé orðið þar að finna. Samt má auðveldlega finna dæmi um eignarfallsendinguna *-ar*. Allt verður þetta rakið nánar síðar.

Efnisskipanin verður þessi. Annar kafli snýst að mestu leyti um sögu og aldur orðanna í íslensku, gerð þeirra og einnig orðsifjar. Einnig verður farið nokkrum orðum um þau fáu einkvæðu nafnorð með stofngerðina *-ik*, t.d. *vík* og *lík*, sem til eru í íslensku. Þeirri spurningu verður velt upp í þriðja kafla hvernig greina beri *-ik*. Í fjórða kafla verður kynntur listi yfir þau orð sem fundist hafa. Í ljósi þess

⁵ Dæmi eru um að fleirkvæðu *ik*-orðin séu í hvorugkyni enda þótt kvenkynið sé ráðandi. Þar er átt við orðin *keramik* (sjá *Stafsetningarorðabókin* 2016), *mósaik* og *paník* (sjá dæmi á *Timarit.is*; orðið *paník* á sér ýmsar ritmyndir), líka *eróbík* (sbr. umræðu í 4.1), og, sem mjög vafasamt er þó, *pólitik*.

að viðfangsefni greinarinnar varðar eignarfallsendingar viðkomandi orða (en ekki beyginguna í heild) verður aðeins gerð grein fyrir endingum þess falls. Um nokkur orðanna verður rætt sérstaklega. Í fimmta kafla snýst umræðan um orð sem enda á *-ik* í fyrri hluta samsetningarinnar. Slík samsetning er afar fátíð. Í sjötta kafla er markmiðið að skoða tengsl nafnorða sem enda á *-ik* við lýsingarorð sem enda á *-ískur*; lýsingarorðsendingin verður skoðuð og metin frá ýmsum sjónarhornum. Í sjöunda kafla verður efnið dregið saman og niðurstöður túlkaðar.

2 Uppruni og saga orða

Í kaflanum verður varpað ljósi á uppruna og sögu orðanna sem enda á *-ik*. Kaflinn skiptist í tvennt. Í 2.1 er rætt um fleirkvæðu orðin. Í 2.2 er í samanburðarskygni hins vegar litið til einkvæðra orða sem enda á *-ik*.

2.1 Saga fleirkvæðra orða sem enda á *-ik*

Íslensku orðin eru (yfirleitt) talin komin til okkar úr dönsku; það á að minnsta kosti við um þau eldri eða elstu. Þannig segir Ásgeir Blöndal Magnússon (1989) í *Íslenskri orðsifjabók* að orðin *klassík*, *kritík* (ritað *kritík*), *mekaník* (ritað *mekanik*), *músík* (ritað *músik*), *pólitík* og *rómantík* séu komin úr dönsku. Elstu heimildir um orðin í *Ritmálssafni Orðabókar Háskólans* (= ROH) eru frá 18. og 19. öld. Þar má sjá að orðið *pólitík* er elst eða frá lokum 18. aldar. Ekki er þó óhugsandi að nafnorðið sé eldra í málinu þar sem elsta dæmið um lýsingarorðið *pólitískur* er frá 1675 (*Tímarit.is*); þar eru hins vegar elstu dæmin um nafnorðið frá u.þ.b. miðri 19. öld. Ýmislegt svipað má segja um ýmis önnur pör, t.d. *klassík* og *klassískur* sem Jansson (2015:165–170) fjallar sérstaklega um. Hann segir lýsingarorðið vera rúmlega hálfri öld eldra en nafnorðið; hann miðar við dæmi á *Tímarit.is*. Séu dæmin í ROH skoðuð eykst munurinn heldur. Næst á eftir orðinu *pólitík* í aldri kemur orðið *kritík*, þá *músík* en *rómantík* yngst; röðin gæti þó verið tilviljun. Ásgeir Blöndal Magnússon segir að orðið *mekaník* sé frá 18. öld. Sé orðinu *traffík* bætt við þá er það líka komið til okkar úr dönsku en þangað úr ítölsku (samkvæmt því sem Ásgeir segir). Orðið *tragík* er líka athyglisvert. Ásgeir getur ekki um aldur þess en tengir það orðinu *tragedía/tragidea* sem er frá 16. öld (sjá ROH) og lýsingarorðinu *tragískur* frá 18. öld (sjá ROH), sem hann telur að séu

komin úr dönsku. En þetta sýnir að heimildir um aldur einstakra orða staðfesta einungis að viðkomandi orð hafi verið til á umræddum tíma en gæti þó verið miklu eldra.

Líklegt má telja að ýmis yngri orð hafi borist eftir öðrum leiðum, þá langlíklegast úr ensku en líka þýsku. Það gæti t.d. átt við orð eins og *kínétík* og *genetík*. Enda þótt þessi tvö orð hafi ekki náð sömu rótfestu og þau sem áður voru nefnd eru þau samt vel þekkt. En hver svo sem leiðin hefur verið skiptir hún í sjálfu sér litlu sem engu máli. Þau eiga sér traustar fyrirmyndir í hópi orða sem enda á *-ík*. Þar skiptir ekki aðeins gerð þeirra máli heldur líka merkingarsviðið.

Í dönsku enda fjölmörg orð á *-ik* og það er greint sem viðskeyti, sbr. viðskeytalista í *Den Danske Ordbog*. Um tilurð þess segir að það sé „via tysk *-ik* og fransk *-ique* fra latin *-icus*, *-ica* eller græsk *-ikos*, *-ike*“. Því er svo bætt við að það sé „især i indlånte ord“. Orðin sem notuð eru sem dæmi eru hins vegar öll aðkomuorð. Hjá Quirk o.fl. (1985:1553–1554) er *-ic* viðskeyti í ensku, yfirleitt í lýsingarorðum, eitt nokkurra af erlendum uppruna. Ráða má af því sem sagt er að þetta séu virk viðskeyti. Þó er sá fyrirvari sleginn að þau séu „[...] largely used with bases that have also been adopted“ (Quirk o.fl. 1985:1553).

2.2 Einkvæð orð sem enda á *-ík*

Baldur Jónsson (2002) fjallaði um um kyn aðkomuorða og þá um leið beygingu þeirra. Hann sagði m.a.: „Það sem getur ráðið úrslitum um kynferði tökuorðs í íslensku er hljóðafar erlenda orðsins, einkum niðurlag þess, og svo merkingarleg vensl“ (Baldur Jónsson 2002:228). Í ljósi þessa verða orð með stofngerðina *-ík*, önnur en þau fleirkvæðu, því hnýsileg. En nokkur einkvæð orð með stofngerðina *-ík* er að finna í íslensku, fimm kvenkynsorð og a.m.k. þrjú hvorugkynsorð.⁶

Orðin *brik*, *flík*, *spík*, *tík* og *vík* eru gömul og teljast til hins upp-runalega orðaforða. Knudsen (1967:16) telur að orðin hafi hópast saman í flokka af formlegum, þ.e. hljóðlegum, ástæðum. Noreen (1923:282–285) telur orðin til samhljóðastofna. En fram kemur líka að öll orðin nema *vík* geta beygst eins og *ō*-stofna orð; þau orð mynda að uppruna eignarfall eintölu með *-ar*. Það er því væntanlega þess vegna

⁶ Hvorugkynsorðin voru fleiri. Ástæðan er sú að orð þessarar gerðar breyttust. Þetta á t.d. við um orðin *dík* og *sík* sem urðu *díki* og *síki* (sjá ÍÓ). Tökuorðið *kríp* á sér hliðarmyndina *krípi* (dæmi á *Tímarit.is*) sér við hlið. Hreinn Benediktsson (2002:351) segir að elstu öruggu dæmi um breytingu sem þessa (*a*-stofn verði *ia*-stofn) séu frá miðri 16. öld og nefnir orðið *nesti* sem dæmi um það.

sem orðin geta eða hafa líka myndað eignarfall eintölu með *-ar* við hlið hinnar upprunalegu *ur*-endingar.⁷ Gleggsta dæmið um eignarfallið *-ar* sést í samsettum orðum með *tík*, t.d. *tíkargrey*. Í *Íslenskri orðabók* frá 2002 (=ÍO) er eignarfallsending orðsins *tík* með *-ar*. Hjá Kress (1982:76) má lesa að *tík* myndi eignarfall með *-ur* en líka *-ar*. Í BÍN er eignarfallsending orðanna *flík* og *tík* bæði *-ar* og *-ur*, orðanna *spík* og *vík* *-ur* en orðsins *brik* aðeins *-ar*. Valtýr Guðmundsson (1922:69) segir að *brik* myndi eignarfall með *-ar* (oftast) og *-ur*. Samkvæmt *Stafsetningarorðabókinni* (2016), mynda öll orðin eignarfall með *-ur* en *brik* og *tík* líka með *-ar*. Þess má líka geta að orðin *vík* og *tík* eru án efa miklu algengari en *brik* og *spík* og hafa því aðra stöðu.⁸ Orðið *vík* hefur líka sérstöðu að því leyti að eignarfallsendingin er ávallt *-ur*.

Vitað er um þrjú hvorugkynsorð með stofngerðina *-ík*, orðið *lík* sem telst til erfðaorða og *frík* og *kríp* sem eru ung aðkomuorð. Um beygingu þeirra er fátt að segja annað en það að hún fylgir hefðbundinni hvorugkynsbeygingu.

Um stofngerð og áhrif hennar verður nánar fjallað í lokakafli. En í þessari grein verður ekki fjallað frekar um einkvæðu orðin nema ástæða þyki til samanburðar við fleirkvæðu orðin enda eru þau viðfangsefni greinarinnar.

3 Hvernig á að greina *-ík*?

Haukur Þorgeirsson (2017:141) hefur velt því fyrir sér hvers vegna „orð með sama viðskeyti beygist gjarnan eins“. Hann segir að orð sem enda á sömu hljóðum hneigist til sömu beygingar, hvort sem um er að ræða viðskeyti eða ekki. Hann bætir svo við, þó án rökstuðnings,

⁷ Upprunalega mynduðu *ō*-stofna orð fleirtölu með *-ar*. Þess sér þó ekki stað hjá umræddum orðum í *Orðbog over det norrøne prosasprog* (ONP) en kannski má sjá leifar í einu dæmi um *flík* og tveimur eða þremur um *brik* (öll í rímum) í ROH. Þess má jafnframt geta að önnur orð sömu gerðar, þ.e. *-iC#*, mynda oft fleirtölu með *-ir* (sbr. Margréti Jónsdóttur 1988–1989:61). Engin dæmi eru um að áðurnefndur orðahópur geri það. Jafnframt má geta þess að Runólfur Jónsson (1688:12) minnst á það í málfræði sinni að orð með *-ei* og *-í* (ii hjá Runólfi) á undan *k* í nefnifalli eintölu myndi fleirtölu með *-ur*; hann nefnir orðin *eik*, *steik* og *brik*. Sjá líka Guðrúnu Kvaran (1993:132) og Hauk Þorgeirsson (2017:141).

⁸ Þetta má styðja með tölum. Niðurstaða leitar í Rmh (er sú að undir lemmunni *vík* voru skráð 22.613 dæmi, undir *tík* 3.324, undir *brik* 383 og *spík* 7. Niðurstaðan er nokkuð óyggjandi. Þó er ekki allt sem sýnist enda ekki óhugsandi að orðin *vík* og *vík* (36.800 dæmi) gætu hafa blandast saman, líka *spík* og *spík* (dæmin eru 52). Tölur gætu líka breyst ef skoðuð væru samsett orð.

að hann vænti þess „að enginn telji *-ík* vera viðskeyti í orðum eins og *brík*, *vík* og *pólitík*.“ Þetta er það eina sem fundist hefur um myndun orða eins og *pólitík* í íslensku. Í skrifum um orðmyndun er nefnilega hvergi minnst á *-ík* og það er heldur aldrei talið meðal viðskeyta.

Hvað er viðskeyti? Hvað þarf til að koma til þess að hægt sé að tala um viðskeyti? Gleggsta viðmiðunin er sú að um sé að ræða lið sem sé bundinn orði eða orðstofni og hafi málfræðilegt og merkingarlegt hlutverk. Með öðrum orðum: Með hjálp viðskeytis er eitt orð leitt af öðru orði. Þannig hefur afleidda orðið aukist að merkingu.⁹

Ein forsenda þess að orðhluti sé greindur sem viðskeyti er sú að hann sé vel aðgreinanlegur frá grunnorði. Spurningin um virkni og frjósemi skiptir líka máli. Sum viðskeyti eru bæði greinanleg og virk, t.d. *-ari* og *-un*, önnur eru vel greinanleg en ekkert sérstaklega frjósöm enda þótt virknin sé til staðar. Dæmi um slíkt er t.d. *-ull* (sjá t.d. umræðu hjá Þorsteini G. Indriðasyni 2008:112). En að því er varðar *ík*-orðin þá eru engin dæmi um nýmyndun orða af þeirri gerð í málinu. Í orðhlutanum *-ík* felst ekkert, engin merking. Orðin hafa öll verið aðlöguð. Þau hafa raungerst (lexíkalíserast) sem heild. Í þessu sambandi má vísa til Jóns Hilmars Jónssonar (1988:6) sem hefur bent á að aðkomuorð sem litið sé á sem ósamsett orð eigi greiðari leið inn í íslensku en orð sem eru að uppruna afleidd eða samsett. En eins og rökstutt hefur verið eru *ík*-orðin einmitt ósamsett.

4 Fleirkvæð kvenkynsorð sem enda á *-ík*

Orðin sem fundist hafa eru í stafrófsröð í *Töflu 1*. Mörg þeirra eru algeng, orð eins og t.d. *grafík*, *kritík*, *mósaík*, *pólitík*, *rómatík*, *statistík* og *traffík*. Önnur eru sjaldgæfari enda jafnvel eingöngu tengd fræðimáli. Þótt rótfesta sumra orðanna sé án efa lítil verða þau samt með í umfjölluninni. Má þar t.d. nefna fræðiorð eins og *dídatík*, *fónetík*, *fysík*, *genetík*, *heraldík*,¹⁰ *kínétík*, *mystík* og *pedagógík*. Orðin og beyging þeirra eru vel þekkt úr sérfræðimáli og umdæmi þeirra ljóst. Orðið *eróbík* er nokkuð sérstakt.¹¹ Fundist hafa dæmi um kvenkyn, þ. á m. eitt dæmi

⁹ Um viðskeyti og einkenni þeirra má gleggst lesa hjá Þorsteini G. Indriðasyni (2016) og raunar víðar í hans verkum.

¹⁰ Orðið *heraldík* fannst hjá Jansson (2015:192–194). Íslenska orðið *skjald(ar)merkjafræði* er væntanlega tökuþýðing. Um slíkar þýðingar sjá t.d. Guðrúnu Kvaran (2005:106).

¹¹ Í ÍO er nafnorðið *eróbikk* (ritað svo) hvorugkyns en með spurningarmerki sem sýnir að kynið hefur verið á reiki. En miðað við formið *eróbikk* er hvorugkynið í hæsta máta eðlilegt, sbr. t.d. orðið *blick* en líka t.d. orð eins og *edik* og *tónik*.

um eignarfallsendinguna *-ur*, *eróbíkur*. Þar sem kvenkynsdæmin sýna ákveðna aðlögun að öðrum *ík*-orðum er orðið tekið með hér en einnig vegna upprunans.

Það er ekki aðeins form orðanna sem fengið er að láni heldur líka merking þeirra. Enda þótt *ík*-orðin séu af merkingarfræðilegum orsökum eintöluorð finnast þó dæmi um fleirtölunotkun, sbr. t.d. *taktíkar* í Rmh. Orðið *klíník* er líka notað í fleirtölu enda er merkingin þá 'lækningastofa/-stofur (eða e-ð því líkt)'.

4.1 Listi yfir fleirkvæð orð sem enda á *-ík*

Í *Töflu 1* vísa upplýsingar í öðrum og þriðja dálki til *ur*-endingarinnar í eignarfalli. Í öðrum dálki er eingöngu vísað til BÍN; ástæða þess er fyrst og fremst sú að þar er mörg orðanna að finna. Þriðji dálkur bætir annan dálk upp enda eru þar upplýsingar um *ur*-endinguna úr öðrum heimildum. Í fjórða og síðasta dálkinum eru upplýsingar um endinguna *-ar*. Sé orð stjórnumerkt liggja engar eignarfallsupplýsingar fyrir.¹² Tölur í sviga merkja fjölda dæma.

Orð sem endar á <i>-ík</i>	Eignarfallsendingin <i>-ur</i> í BÍN	Heimildir þar sem finna má eignarfallsendinguna <i>-ur</i>	Eignarfallsendingin <i>-ar</i> í ýmsum heimildum
akústík*			
antík	já		
dídaktík		Google (1)	
dramatík	já		
elektróník	já		
epík	já		Google (2)
eróbík		<i>Tímarit.is</i> (1)	
erótík	já		<i>Tímarit.is</i> (2), Google (8)
etík*			
fanatík		ÍÓ, <i>Tímarit.is</i> , Google	
fónetík*			
fýsík*			
genetík		Google (1)	
grafík	já		Fjöldi dæma; sjá líka 4.2

¹² Stjórnumerktu orðin eru núu: *akústík*, *eik*, *fónetík*, *fýsík*, *kínetík*, *kosmetík*, *lingvistík*, *matematík* og *pólemík*. Öll orðin eru sérfræðiorð, þó kannski ekki *kosmetík*.

Orð sem endar á -ík	Eignarfallsendingin -ur í BIN	Heimildir þar sem finna má eignarfallsendinguna -ur	Eignarfallsendingin -ar í ýmsum heimildum
heraldík		<i>Tímarit.is</i> (1)	ROH (1)
keramik	já		Google (8)
kínétík*			
klassik	já		Google (fjöldi dæma)
klíník			Google (13)
kosmetík*			
kómík	já		Google (1)
krítík	já		Google (7)
lingvistík*			
lógík	já		Google (4)
lýrík	já		<i>Tímarit.is</i> (1), Google (2)
matematík*			
mekaník		margar heimildir	
mósaík	já		<i>Tímarit.is</i> (1), Google (fjöldi dæma)
músík	já		<i>Tímarit.is</i> (15), Google (10)
mystík		margar heimildir	
paník	já		
pedagógík		margar heimildir	
pólemík*			
pólítík	já		fjöldi dæma (allar heimildir)
pragmatík		<i>Tímarit.is</i> (1)	<i>Tímarit.is</i> (1)
praktík		margar heimildir	Google (5)
rómantík	já		fjöldi dæma (langflest dæmi fundin með Google)
skeptík		Google (1)	
statistik	já		Google (4)
taktík	já		fjöldi dæma (flest dæmi fundin með Google)
tekník	já		
traffík	já		Google (fjöldi dæma)
tragík			

Tafla 1: Listi yfir fleirkvæð orð sem enda á -ík og upplýsingar um eignarfallsmynd.

4.2 Athugasemdir um einstök orð

Hér á eftir verður fjallað um eignarfallsendingu fjögurra orða. Orðin eru ekki alveg valin af handahófi enda segja þau hvert ákveðna sögu. Þetta eru orðin *rómantik*, *kómik*, *traffik* og *grafik*.¹³ Orðið *rómantik* er mjög algengt orð og á sér ekki samheiti. Þrátt fyrir upprunann hefur það ekki yfir sér jafn erlendan blæ eins og orðið *kómik* hefur hins vegar; það er þó smekksatriði. Orðið *grafik* er viðtekið í málinu þrátt fyrir orðið *svartlist*. Samheiti orðsins *traffik* er *umferð* sem er yfirleitt notað. Af heimildum má ráða að orðið *rómantik* eigi sér lengsta sögu orðanna fjögurra í málinu. Það orð myndar langoftast eignarfall með *-ur*. Það votta öll dæmi í ROH, nánast öll á *Tímarit.is* (þar eru fjölmörg dæmi) og í Rmh miklu fleiri en þau sem eru með *-ar* sem raunar eru örfá. Báðar eignarfallsmyndir finnast með hjálp Google. Í BÍN og í ÍO er eignarfallsendingin *-ur*.

Orðið *kómik* er með endinguna *-ur* í eignarfalli en með liðsinni Google má þó finna dæmi um endinguna *-ar*. Í BÍN er eignarfallsendingin *-ur*; orðið er ekki í ÍO. Nokkur dæmi má finna um orðið *tragikómik* (*tragi-*) en aðeins hafa fundist tvö dæmi um eignarfallsendinguna, bæði með *-ur*.¹⁴

Um eignarfall orðsins *traffik* eru ekki miklar heimildir. Á *Tímarit.is* er eitt dæmi og þar er endingin *-ur*, í Rmh ekkert. Á vefnum eru dæmin allmörg og þar virðast *ar*-dæmin í meirihluta. Í BÍN er eignarfallsendingin *-ur*; orðið er ekki að finna í ÍO.

Orðið *grafik* er langoftast með endinguna *-ur* í eignarfalli. Mörg dæmi finnast þó um *ar*-endinguna. Dæmin á *Tímarit.is* eru athyglisverð. Þar eru átta dæmi um endinguna *-ar*; í þeim tilvikum er alltaf verið að vísa til félagsins *Íslensk grafik*. Í Rmh eru dæmi um að endingin *-ar* vísi til hljómsveitar (*Grafik*). Hér mætti ef til vill gera ráð fyrir því að hlutverkið skipti máli, að samnafnið hagi sér öðru vísi en sérnafnið en í málinu er slík aðgreining vel þekkt. Það má t.d. sjá í beygingu ýmissa eiginnafrá, t.d. *Björg* og *Eir*, sem beygjast öðru vísi

¹³ Tölur (3. janúar 2020, byggðar á lemmum) í Rmh eru þessar: *rómantik*: 3826, *kómik*: 229; *traffik*: 830; *grafik*: 3449. Um orðið *svartlist* (samheiti orðsins *grafik*) eru dæmin 34 en um *umferð* (samheiti orðsins *traffik*) 26.337. Samheiti orðsins *kómik* er óvíst en gæti t.d. verið *fyndni*, 1012 dæmi, *gamansemi*, 1832 dæmi, eða *spaug*, 1249 dæmi.

¹⁴ Annað dæmanna má sjá í Rmh. Orðið *tragikómik* er sérstakt. Fyrri hlutinn er *k*-laus, *tragi*, ekki *tragik*; *k*-ið hefur verið klippt af. Það sýnir vel að orðið er aðkomuorð, sbr. t.d. dönsk orð með *tragi* að fyrri lið, þ. á m. *tragikomédie* og *tragikomisk*, hins vegar *tragik*. Sjá *Den Danske Ordbog*.

en samhljóða samnöfn (sbr. BÍN).¹⁵ Orðið *tölvugrafík* er samkvæmt eðli máls ekki gamalt. Í *Risamálheildinni* eru fimmtán dæmi um endinguna *-ur*, eitt um *-ar*. Á *Tímarit.is* eru öll eignarfallsdæmin með *ur*-endingu nema eitt, þá er vísað til fyrirtækis. Í BÍN og í ÍO er eignarfallsendingin *-ur*.

Öll orðin eru á BÍN en í ÍO aðeins *grafík* og *rómantík* eins og fram hefur komið; eignarfallsendingin er alltaf *-ur*. Þá endingu er nærri alltaf að finna í öllum heimildum um orðin *rómantík*, *kómík* og *grafík*. Orðið *traffík* hefur sérstöðu. Nánast allar heimildir um eignarfallið hafa fundist með liðsinni Google og þar virðist *ar*-endingin hafa yfirhöndina. Erfitt er að fullyrða nokkuð um ástæður þess. Þó mætti nefna að hugsanlega gæti endingin *-ar* verið á leið með að verða meira ríkjandi eignarfallsform umrædds orðahóps. Það væri í raun eðlilegt enda langalgengasta eignarfallsending sterkbeygðra kvenkynsorða (sbr. Ástu Svavarsdóttur 1993).

Sé litið til *ík*-orðanna sem heildarhóps hefur orðið *traffík* nokkra merkingarlega sérstöðu þar sem það vísar ekki til neins konar fræða eða fræðasviðs, eins og t.d. *rómantík*.

5 *ík*-orð í samsettum og afleiddum orðum

Það vekur athygli að samsett orð með *ík*-orðum að fyrri lið eru sjaldgæf og þá nánast alltaf í stofnsamsetningu.¹⁶ Orðin *antik*, *grafík*, *kermík*, *mósaík* og *músík* eru dæmi þar um, sbr. orðin *antikhúsgögn*, *grafíkmynd*, *keramikvasi*, *mósaíkmynd* og *músiktilraunir*. Einnig höfum við orðin *taktíkþjálfun* og *tekníkþjálfun* enda þótt orðin *taktík* og *tekník* sem þó eru ekki jafn rótgróin og fyrrnefnd orð. Orðið *eróbík* gengur vel í samsetningum, sbr. *eróbíkæfingar* og *eróbíkþjálfari*; líka *eróbíkk* (þá svo ritað), sbr. *eróbíkkennari* og *eróbíkþjálfun*. Sé vikið að lýsingarorðum þá geta menn verið *músíkelskir* og *músíkfróðir* en líka *músíkóðir*. Það

¹⁵ Fyrirtækið Vík Þrjónsdóttir er/var vel þekkt. Í vísunum til þess er eignarfallið af *Vík* nánast alltaf *Víkur*. Þó eru dæmi um *Víkar* (Rmh). Sú ending kemur ekki á óvart enda er nafnið á fyrirtækinu persónugert og greint frá hinni venjulegu beygingu. Um tengsl beygingar og mismunandi hlutverka orða, sjá t.d. umræðu hjá Haraldi Bernharðssyni (2004) en líka Margréti Jónsdóttur (2011:131 o.v.).

¹⁶ Leit í *Den Danske Ordbog* leiðir í ljós að samsvarandi samsett orð eru heldur ekki mörg í dönsku. Til eru orð eins og *aerobikcenter*, *antiksamlng*, *grafíkprogram*, *keramikskál*, *kritiklós*, *politikmråde*, *taktikmøde* og *teknikfag*; í hverju tilviki er viðkomandi orð eitt örfárra eða stakt. Orð með *musik* í fyrri lið eru á hinn bóginn fjölmörg. Ekkert dæmi fannst með orðinu *romantik*.

er hægt að vera *músíklaus*, líka *kritíklaus*, jafnvel á *kritíkurorð*. Orðið *pólitík* er einungis í eignarfallssamsetningu, sbr. orðin *pólitíkursonur* og *pólitíkurspan* sem heimildir eru um, líka orðin *rómantikurlaus* og *rómantikursinni*. Ekki er hægt að sjá að atkvæðafjöldi *ík*-orðanna skipti neinu máli; þar rekur sig hvert á annars horn.

Dæmi eru um að viðskeyti hafi verið bætt við orðstofninn en þá aðeins viðskeytinu: *-legur* (lýsingarorð) eða *-lega* (atviksorð). Raunar hafa aðeins fundist þrjú orð sem svo er ástatt um, *músík*, *grafík* og *antík* (sjá dæmi á *Tímarit.is*). Fjölmörg dæmi eru um að orðið *músík* sé viðskeytt, nokkur fjöldi er um *grafík* en aðeins eitt dæmi um orðið *antík*. Engin dæmi hafa fundist þar sem nafnorðið er í eignarfalli. Á hinn bóginn ber þess að geta að enda þótt önnur kvenkynsorð (þó ekki skyldleikaorðin þrjú) sem mynda eignarfall með *-ur* séu ekki mörg í málinu eru til eignarfallssamsett orð þar sem endingin er einmitt *-ur*. Dæmi um slík orð eru t.d. *mjólkurglas*, *nætursvefn* og *sængurver* og örnefni eins og *Merkurjökull* og *Víkurskarð*.¹⁷ Raunar eru eignarfallssamsetningar allsráðandi í orðum þessarar beygingar.

Sú spurning vaknar hvort fleirkvæðu *ík*-orðin sem öll eru aðkomu-orð eigi erfitt með að fara inn í mynstur þar sem krafist er eignarfalls, sbr. eignarfallssamsetningar. Svo gæti vel verið. Spurningin um að hve miklu leyti viðkomandi orð hafa aðlagast gæti líka skipt máli. Það er þó erfitt að meta.

6 Lýsingarorðsendingin *-ískur* og fleirkvæðu *ík*-orðin

Í málvitund okkar eru nán tengsl á milli orðanna *músík*, *músíkant* og *músíkalskur*, sömuleiðis *pólitík*, *pólitíkus* og *pólitískur* svo og *rómantik*, *rómantíker* og *rómantískur*.¹⁸ Merkingarlegu tengslin eru augljós en þau orðfræðilegu flóknari. Hér á eftir verður sjónum beint að orðfræðilegum þáttum lýsingarorða sem enda á *-ískur*. Tekið skal fram að

¹⁷ Í ROH eru til orð með *nótt* sem fyrri hluta samsetts orðs. Þau eru af ýmsum toga og flest tilviljunarkennd, þó kannski ekki öll, sbr. *nóttlaus* og *nóttleysa*. Séu einkvæðu orðin *brík*, *spík* og *tík* fyrri hluti samsetts orðs í eignarfalli eintölu er endingin *-ar*. Raunar eru slík orð ekki mörg. Dæmi er um orðið *flíkgarmur*, sjá *Tímarit.is*.

¹⁸ Í athugasemdum við greinina kom fram að ekki væri hægt að slíta í sundur umfjöllun um orð sem enda á *-ískur* og *-skur*. Sú athugasemd er fræðilega réttmæt. Hér verður þó ekki fjallað um seinni hópinn, m.a. vegna þess að umfjöllunin um *-ískur* er aðeins hliðarspor við meginnefni greinarinnar.

hér er farið eftir ÍO með því að nota *-ískur* fremur en *-iskur* (einnig viðurkennt) enda er fyrrnefnda myndin algengari en sú síðarnefnda sem frekar var notuð í eldra máli.

6.1 Lýsingarorðsendingin *-ískur*

Samstafan *-ískur* er erlend að uppruna, sbr. t.d. Guðrúnu Kvaran (2005:145) og Veturliða G. Óskarsson (2006:79). Veturliði (2006:86) segir hana ekki vera gamla í málinu án þess þó að skýra það nánar.

Lýsingarorðin sem eru í merkingarlegum venslum við fleirkvæðu nafnorðin sem enda á *-ík* eru fjölmörg. Þar má t.d. nefna orðin *grafískur*, *klassískur*, *lýrískur*, *pólitískur* og *rómantískur*. Merkingin vísar til þess 'sem aðhyllist stefnu eða viðhorf', sbr. t.d. *pólitískur* og *rómantískur* eða lýsir eðli þess sem vísað er til eins og t.d. *grafískur* og *taktískur*; mjótt er þó á mununum á milli skýringanna.¹⁹

Staða lýsingarorðanna sem eru í venslum við þau nafnorð sem enda á *-ík* og eru viðfangsefni greinarinnar er nokkuð önnur. Um lýsingarorðið *rómantískur* og nafnorðið *rómantík* segir í *Íslenskri orðsifjabók* (Ásgeir Blöndal Magnússon 1989):

rómantík kv. (19. öld) 'sérstök bókmennta- og listastefna [...]'
rómantískur l. 'sem aðhyllist slíka stefnu eða viðhorf'. To. úr d. *romantik*, *romantisk* < þ. *romantik*, *romantisch*, orðin eru ættuð úr fr.

Enda þótt hér sé gert ráð fyrir nánnum merkingarlegum sem upprunalegum tengslum orðanna *rómantískur* og *rómantík* er upprunnin ekki sá sami. Bæði orðin eru aðkomuorð sem eiga sér glöggar fyrirmyndir í því máli sem þau eru ættuð úr, dönsku eins og rakið var í 2.1. Í *Den Danske Ordbog* er nafnorðið sagt komið úr þýsku, *Romantik*, sem sagt er leitt af lýsingarorðinu *romantisch*; danska lýsingarorðið er svo sagt eiga sér þýska lýsingarorðið að fyrirmynd.

Sú spurning vaknar hvort *-ískur* í orði eins og t.d. *rómantískur* sé raunverulegt viðskeyti. Svo er ekki. Orð af sama merkingarsviði og *rómantískur* eiga sér (alltaf) erlenda samsvörun. *-ískur* er heldur aldrei notað við nýmyndun íslenskra orða heldur ávallt bundið við erlenda orðstofna. Guðrún Kvaran (2005:145) segir notkunina nú vera bundna við aðlögun enskra orða sem enda á *-ic*.

¹⁹ Hér má líka nefna orð sem varða landa- og þjóðaheiti. Slík orð eru mynduð eftir þörfum enda fyrirmyndir nægar. Orðmyndunin er lærd. Notkunin er þó takmörkuð enda bundin erlendum orðstofnum. Veturliði G. Óskarsson (2006:86) nefnir þó eitt alíslenskt orð, *álftnesískur*, sbr. líka ROH.

Þótt í langflestum tilvikum séu til lýsingarorð við hlið nafnorðanna eru einstaka göt. Þannig hafa t.d. ekki fundist lýsingarorð í venslum við orðin *antik* og *traffik*. Það gæti þó verið tilviljun enda ekkert sem mælir gegn slíkum orðum.

6.2 *músíkalskur* – *músískur*

Lýsingarorðið *músíkalskur* er að öllum líkindum komið til okkar úr dönsku. Í dönsku, sjá *Den Danske Ordbog*, er orðið *musikalsk* sagt komið úr þýsku, *musikalisch*, en þangað úr latínu, *musicalis*.

Hvort margir hafi amast við orðinu skal ósagt látið. En einhverjum hefur þó ekki fallið alls kostar við það. Dæmi eru nefnilega til um orðið *músískur*.

Bóklegar kjörgreinir í 3. bekk eru 6, alls 7 flokkar, en **músískar** kjörgreinir eru þrjár ... (*Tímarit.is/Menntamá* 1967)

Orðið hefur ekki náð neinni fótfestu. En greinilegt er að hér er verið að leita samræmis; höfundir hefur fundist orðið *músíkalskur* vera utan kerfis sem það er í vissum skilningi og því kosið að nota orð sem fellur að hefðinni. Það má sjá af samanburði við önnur orð, t.d. orðin *dramatískur*, *grafískur* og *pólitískur*, sbr. nafnorðin *dramatík*, *grafík* og *pólitík*. Því má líta svo á að orðið *músískur* sé gott dæmi um lærða orðmyndun.

7 Lokaorð

Hér á undan hefur verið fjallað um gerð og beygingu fleirkvæðra kvenkynsorða sem enda á *-ik*. Orðin eru aðkomuorð og sum eiga sér langa sögu í málinu. Þau eiga sér erlendar fyrirmyndir og eru þeim merkingarlega jafngild. Mörg orðanna eru öllum kunn og mikið notuð, t.d. *pólitík* og *rómantík*, önnur eru það væntanlega síður, t.d. *epík* og *kómík*, og dæmi er um orð sem fullyrða má að aðeins örfáir þekki, *heraldík*. Rökstutt var að *-ik* í niðurlagi orðanna væri ekki viðskeyti. Séu orðin fyrri hluti samsetts orðs þá eru slík orð yfirleitt stofnsamsett. Þau eru í merkingarlegum tengslum við lýsingarorð sem enda á *-ískur*. Aðalviðfangsefni greinarinnar varðar þó beygingu *ik*-orðanna í eignarfalli eintölu.

Í kafla 2.2 var vitnað til orða Baldurs Jónssonar (2002) þess efnis að það sem m.a. gæti ráðið úrslitum um kyn aðkomuorða væri hljóðafar. Sama eðlis er skýring Jóns Hilmars Jónssonar (1980:65) sem tekur t.d. dæmi af orðunum *pólitik* og *traffik* og segir m.a.: „[...] er det mulig å regne med en strukturell påvirkning fra hunkjønnsord som *brík*, *flik*, *tík* og *vík*“. Hér er tekið undir skýringu Jóns eins langt og hún nær. Því þess ber að geta að Jón ræðir hvergi um beygingu einkvæðu orðanna og þar með eignarfallsendinguna. En eins og fram kom í kafla 2.2 er hún ekki alveg fyrirsegjanleg.

Tilkoma fleirkvæðu *ík*-orðanna hafði engar kerfisbundnar breytingar í för með sér. Þvert á móti aðlöguðust orðin málkerfinu í hvívetna. Í þeim efnum var þó ekkert sjálfgefið. Hvorugkyn hefði formlega séð t.d. alveg eins getað orðið ofan á enda kvenkynið alls ekki sjálfgefið. Hið eina formlega sem skilur þar á milli er orðafjöldinn, fæð einkvæðu *ík*-hvorugkynsorðanna sem kannski voru þó fleiri en nú (sbr. neðanmálgrein 6); slík ályktun er þó nokkuð vafasöm. En kannski er athyglisverðast að ekki verður betur séð en að fáliðaður orðahópur (*brík*, *flik*, *spík*, *tík* og *vík*) hafi haft mikil áhrif.²⁰ Annað sem nefna mátti er af merkingarfræðilegum toga. Það er að í málinu er altítt að orð óhlutstæðrar merkingar verði kvenkyns. Dæmi um þetta eru t.d. *lækning*, *sálfræði*, *surrealism* og *söfnun*. Það gæti þá jafnvel skýrt að orðin urðu ekki hvorugkyns enda táknaði það þá fremur niðurstöðuna/afleiðinguna. Í því ljósi mátti þá skýra hvers vegna orðið *keramik* getur verið hvorugkyns (sbr. neðanmálgrein 5), enda væri merkingin þá hlutstæð andspænis kvenkyninu sem væri óhlutstætt.²¹ Með gerandanafnorðinu *keramik*er yrði þannig til þrennd. Hliðstæða þessa er þá t.d. þrenndin *safnari*, *söfnun* og hvorugkynsorðið *safn* sem túlkar niðurstöðuna/afleiðinguna.

Enda þótt orði eins og t.d. *pólitik* væri úthlutað kyni lá þó ekki alveg fyrir hvernig beygingin skyldi verða enda val á milli eignarfallsendinganna *-ar* og *-ur*.²² Í ljósi tíðni hefði *ar*-endingin verið

²⁰ Til samanburðar er vert að líta til veiku hvorugkynsorðanna sem voru merkingarlega heildstæð að langmestu leyti. Hópurinn hefur stækkað, einkum vegna nýrra orða. Um leið hefur merkingarleg einsleitni horfið. Hér sem og meðal einkvæðu *ík*-orðanna hefur merkingin skipt litlu máli.

²¹ Þetta er þó alls ekki svona einfalt. Enda þótt t.d. hvorugkynið sé oft notað til að tákna niðurstöðuna þá getur hún líka verið í kvenkyni; kyn óhlutstæðu merkingarinnar víxlast líka. Um tengsl kyns og merkingar t.d. í færeysku má lesa hjá Petersen (2009:42–44).

²² Nokkur dæmi eru um að eignarfall fleirkvæðu *ík*-orðanna sé endingarlaust (Ø-ending) enda orðið þá alltaf ákveðið. Dæmi um þetta eru t.d. *grafikinnar* og

einboðin, sbr. umræðu í kafla 4.2. Og vissulega mynda fjölmörg *ik*-orð eignarfall með *-ar* eða geta það. En þau geta líka alltaf myndað eignarfall með *-ur*; raunar er sú ending oftari en ekki einráð. Og séu dæmi um báðar endingarnar er sú með *-ur* algengari en *-ar* í öllum tilvikum nema einu, í orðinu *traffík*. Heimildir um eignarfall þess orðs er nánast einungis að finna á netinu og samkvæmt þeim virðist *ar*-endingin hafa yfirhöndina. Fróðlegt gæti því orðið að fylgjast með þróun þess.

Þau kvenkynsorð sem mynda eignarfall eintölu með *-ur* eru fá.²³ Því kemur eignarfallsending *ik*-orðanna nokkuð á óvart. Orðin hljóta því að hafa átt sér beygingarlega fyrirmynd í einkvæðu *ik*-orðunum. Því má kannski álykta sem svo að önnur einkvæð orð sömu gerðar, *brík*, *flík*, *spík* og *tík*, hafi oftari en ekki myndað eignarfall með *-ur* enda þótt *ar*-endingin sé líka til staðar eins og dæmin sanna. Og nú má lýsa beygingu allra kvenkynsorða sem enda á *-ik* þannig að þau geti myndað eignarfall eintölu með *-ur*; það teldist viðurkennt. En hvort þau yrðu öll að gera svo er önnur saga.

Velti sá sem lærir málið því fyrir sér hvernig beygja ætti orðin *frík* og *pólitík* er líklegt að þeim hinum sama þætti sennilegast að þau beygðust eins. Sú ályktun er réttmæt vegna gerðar orðanna. Samt sem áður er hún ekki nægjanleg enda þarf kynið að liggja fyrir þar sem það er órjúfanlegur þáttur orðsins.

Heimildir

- Ari Páll Kristinsson. 2004. Offisiell normering av importord i islandsk. Í: Sandøy, Helge og Jan-Ola Östman (ritstj.). *Det främmande i nordisk språkpolitik. Om normering av utländska ord*, bls. 30–70. Oslo: Novus forlag.
- Ásgeir Blöndal Magnússon. 1989. *Íslensk orðsifjabók*. Reykjavík: Orðabók Háskólans.
- Ásta Svavarsdóttir. 1993. *Beygingarkerfi nafnorða í nútímaíslensku*. Reykjavík: Málvísindastofnun Háskóla Íslands.
- Ásta Svavarsdóttir. 2003. Tilpasning av importord i islandsk. Í: Sandøy, Helge (ritstj.). *Med 'bil' i Norden i 100 år*, bls. 75–81. Oslo: Novus forlag.

pragmatíkin (Google-leit), *klassíkin*, *heimspólítíkin* og *rómantíkin* (öll á *Tímarit.is*). Það sama á við um einkvæðu orðin, sbr. dæmi eins og *flikinn* og *víkin* (Google-leit). Úr öðrum beygingarmynstrum má finna fjölmörg dæmi um hið sama, sbr. t.d. *búðinn*, *fegurðinn*, *hugsuninn*, *mjólkin* og *mýrinn* (öll fundin með leit í Google). Það segir kannski eitthvað að orðin eru öll kvenkyns.

²³ Þetta má t.d. lesa út úr tölum hjá Ástu Svavarsdóttur (1993:154). Sjá líka Eirík Rögnvaldsson (2013:169) sem segir að *ur*-endingin í eignarfalli sé mörkuð gagnvart *-ar*.

- Ásta Svavarsdóttir og Veturliði Óskarsson. 2009. Annarleg sprek á ókunnugri strönd. Tökuorð í íslensku fyrr og nú. *Orð og tunga* 11:17–44.
- Baldur Jónsson. 2002. Aðlögun tökuorða í íslensku. Í: *Málsgreinar. Afmælisrit Baldurs Jónssonar með úrvali greina eftir hann*. Reykjavík: Íslensk málnefnd.
- BÍN=Beygingarlýsing íslensks nútímamáls. Ritstjóri: Kristín Bjarnadóttir. Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum. <http://bin.arnastofnun.is> (2019).
- Den Danske Ordbog*. ordnet.dk/ddo (janúar 2020).
- Eiríkur Rögnvaldsson. 2013. *Hljóðkerfi og orðhlutakerfi íslensku*. Óútgefin kennslubók. <https://issuu.com/eirikurr/docs/hoi>.
- Guðrún Kvaran. 1993. Grammaticæ islandicæ rudimenta. Íslensk málfræðibók frá 17. öld. *Íslenskt mál og almenn málfræði* 15:123–140.
- Guðrún Kvaran. 2005. *Orð. Handbók um beygingar- og orðmyndunarfræði*. Reykjavík: Almenna bókafélagið.
- Haraldur Bernharðsson. 2004. Um Moldhaugnaháls út í Fjösa og Fjörður. Af áhrifsbreytingum í nokkrum fleirtöluörnefnum. *Íslenskt mál og almenn málfræði* 26:11–48.
- Haukur Þorgeirsson. 2017. Beygjast nafnorð með sama viðskeyti alltaf eins? *Íslenskt mál og almenn málfræði* 39:135–144.
- Hreinn Benediktsson. 2002. Oícel. *oxe, uxe*: Morphology and Phonology. Í: Hreinn Benediktsson (ritstj.): *Linguistics Studies, Historical and Comparative*, bls. 323–353. Reykjavík: Institute of Linguistics.
- Íslensk orðabók*. 2002. Þriðja útgáfa, aukin og endurbætt. Ritstjóri: Mörður Árnason. Reykjavík: Edda.
- Íslensk samheitaorðabók*. 2012. Ritstjóri: Svavar Sigmundsson. Reykjavík: Styrktarsjóður Þórbergs Þórðarsonar og Margrétar Jónsdóttur, Háskóla Íslands. Reykjavík: Forlagið.
- Íslenskt orðanet*. Ritstjóri: Jón Hilmar Jónsson. Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum. <http://ordanet.is> (janúar 2020).
- Jansson, Håkan. 2015. *Purism på glid? Studier i nutida isländskt ordbruk*. Göteborgs Universitet. *Göteborgsstudier i nordisk språkvetenskap* 24.
- Jón Hilmar Jónsson. 1980. Om skrivemåte og bøyning av fremmedord i islandsk. *Sprog i Norden* 1980:61–67.
- Jón Hilmar Jónsson. 1988. Hefð og hneigð í íslenskri orðmyndun. *Málfregnir* 2,1:3–11.
- Jónas Jónasson. 1896. *Ný dönsk orðabók með íslenskum þýðingum*. Reykjavík: Ísafoldarprentsmiðja.
- Knudsen, Trygve. 1967. *Kasuslære*. Bind 1. Oslo: Universitetsforlaget.
- Kjartan G. Ottósson. 1990. *Íslensk málhreinsun. Sögulegt yfirlit*. Reykjavík: Íslensk málnefnd.
- Kress, Bruno. 1982. *Isländische Grammatik*. Leipzig: VEB Verlag Enzyklopädie.
- Margrét Jónsdóttir. 1988–1989. Um ir- og ar-fleirtölu einkvæðra kvenkynsorða í íslensku. *Íslenskt mál og almenn málfræði* 15:57–83.

- Margrét Jónsdóttir. 2011. Bæjarnafnið *Brúar*, fleirtölumyndirnar *brýr* og *brúr*. *Orð og tunga* 13:123–143.
- Myers-Scotton, Carol. 2002. *Contact Linguistics. Bilingual Encounters and Grammatical Outcomes*. Oxford University Press.
- Noreen, Adolf. 1923. *Altisländische und altnorwegische Grammatik (Laut- und Flexionslehre)*. Vierte vollständig umgearbeitete Auflage. Halle (Saale): Verlag von Max Niemeyer.
- ONP= *Ordbog over det norrøne prosasprog*. Kaupmannahafnarháskóli. <http://onp.ku.dk> (janúar 2020).
- Petersen, Hjalmar P. 2009. *Gender Assignment in Modern Faroese*. Hamburg: Verlag Dr. Kovač.
- Quirk, Randolph o.fl. 1985. *A Comprehensive Grammar of the English Language*. Index by David Crystal. London, New York: Longman.
- Raschellà, Fabrizio D. 1988. Die Anpassung der Lehnwörter lateinischen Ursprung im Isländischen. *Nordeuropa Studien* 23:90–95.
- Risamálheildin. Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum. <http://malheildir.arnastofnun.is> (janúar 2020).
- ROH=Ritmálssafn Orðabókar Háskólans. Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum. <http://ritmalssafn.arnastofnun.is> (janúar 2020).
- Runólfur Jónsson. 1688. *Recentissima antiquissimæ linguæ septentrionalis incubula, id est, grammaticæ islandicæ rudimenta*. Oxonia: E theatro Sheldoniano.
- Stafsetningarorðbókin*. Önnur útgáfa. 2016. Ritstjóri: Jóhannes B. Sigtryggsson. Íslensk málnefnd. <http://malid.is> (2019).
- Tarsi, Matteo. 2014. On Loanwords of Latin Origin in Contemporary Icelandic. *Nordicum-Mediterraneum. Icelandic E-journal of Nordic and Mediterranean Studies* 9(1). <https://nome.unak.is>.
- Thomason, Sarah G. 2001. *Language Contact. An Introduction*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Tímarit.is*. <http://timarit.is> (2019).
- Valtýr Guðmundsson. 1922. *Islandsk Grammatik. Islandsk Nutidssprog*. København: H. Hagerup Forlag.
- Veturliði G. Óskarsson. 2006. Af tveim tökuviðskeytum. *Íslenskt mál og almenn málfræði* 28:79–93.
- Winford, Donald. 2003. *An Introduction to Contact Linguistics*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Þorsteinn G. Indriðason. 2008. Um virkar og frjósamar orðmyndunarreglur í íslensku. *Íslenskt mál og almenn málfræði* 30:93–120.
- Þorsteinn G. Indriðason. 2016. Á mörkum afleiðslu og samsetningar? Um orðlíka seinni liði í íslensku. *Orð og tunga* 18:1–41.

Lykilorð

Íslenska, beygingar- og orðmyndunarfræði, málsaga, aðkomuorð

Keywords

Icelandic, morphology, Icelandic language history, loan words

Abstract

This article deals with Icelandic polysyllabic nouns of Greek-Latin origin that end in *-ík*, for example *epík* 'epic', *keramik* 'ceramic', and *klassík* 'classic'. The oldest loan words were borrowed from Danish via German, but in recent decades they have most likely entered Icelandic through English. The main research question in this article concerns declension: how are these nouns declined in the genitive form? As feminine nouns, the words in question follow the same pattern as the monosyllabic, feminine noun *vík*. Thus, as *vík*, polysyllabic *-ík* nouns have the ending *-ur* in genitive singular. However, the ending *-ar* is also possible in many instances. In this paper, it is argued that the *-ík* ending has triggered the gender and consequently the declension of the words in question. Finally, the paper addresses the question whether *-ík* should be understood as an ending or as a part of the stem. As the ending *-ík* is not productive in the formation of new Icelandic words it is concluded that the latter is more likely.

Margrét Jónsdóttir
Íslensku- og menningardeild
Hugvísindasvið Háskóla Íslands
Árماغarði v/Suðurgötu
IS-101 Reykjavík
mjons@hi.is

Einar Freyr Sigurðsson og Heimir van der Feest
Viðarsson

Frá skiptisögn til ósamhverfrar aukafallssagnar. Um *líka* í fornu máli

1 Inngangur

Sagnir sem taka með sér frumlag í aukafalli í íslensku, eins og t.d. *líka*, hér nefndar aukafallssagnir, eru af ýmsum toga.¹ Hér er sjónum beint að þágufalls-nefnifallssögnum (þGF-NF-sögnum), þar sem mögulegt er að nota þágufallsliðinn sem frumlag og nefnifallsliðinn sem andlag.

- (1) a. Þér(þgf.) hentar þetta(nf.).
b. Þér(þgf.) fellur þetta(nf.) vel í geð.
- (2) a. Þér(þgf.) líkar þetta(nf.).
b. Þér(þgf.) leiðist þetta(nf.).

Sagnirnar *henta*, *falla í geð*, *líka* og *leiðast* geta allar tekið með sér þágufallsfrumlag og nefnifallsandlag.² Dæmin hér að ofan sýna þetta þó

---

¹ Við þökkum ritstjóra og tveimur ónafngreindum ritrýnum fyrir gagnlegar athugasemdir. Efni þessarar greinar var kynnt í fyrirlestri á Hugvísindafingi 2019 í málstofunni Málleg gagnasöfn og hagnýting þeirra í rannsóknum. Við þökkum áheyrendum umræður um efnið.

² Margvísleg rök hafa verið færð fyrir tilvist aukafallsfrumlaga í nútímaíslensku. Sjá t.d. Andrews (1976), Zaenen, Maling og Höskuld Þráinsson (1985), Halldór Ármann Sigurðsson (1989) og Jóhannes Gísla Jónsson (1996, 1997–1998).

ekki ótvírætt; þrátt fyrir að þágufallið *þér* í öllum dæmunum gæti verið í frumlagssæti er einnig mögulegt að nefnifallið sé frumlagið og þágufallið þá kjarnafært eins og það er kallað. Við getum hér borið þessi dæmi saman við setningar með nefnifallsfrumlagi og þolfallsandlagi:

- (3) a. Hún(nf.) las þessa bók(pf.).
b. Þessa bók(pf.) las hún(nf.).

Í (3a) er sjálfgefin orðaröð þar sem frumlagið fer á undan persónubeygðri sögn og andlagi. Í (3b) hefur andlagið hins vegar verið fært fremst í setninguna en þrátt fyrir að þolfallið fari fremst er það engu að síður andlagið. Það getum við séð með því að rýna betur í orðaröð, svo sem þar sem umröðun sagnar og frumlags hefur orðið — dæmi um slíkt er að finna í *jál/nei*-spurningum, sjá eftirfarandi:

- (4) a. Las hún(nf.) þessa bók(pf.)?
b. *Las þessa bók(pf.) hún(nf.)?

Orðaröð í *jál/nei*-spurningum virkar almennt nokkuð vel fyrir nútíma-íslensku sem frumlagspróf, þ.e. próf til að bera kennsl á frumlag í setningu. Frumlag í *jál/nei*-spurningu fer jafnan næst á eftir persónubeygðu sögninni. Við lesum út úr prófinu í (4a) að *hún* sé frumlagið; hér hefur orðið það sem kallað er umröðun frumlags og sagnar (e. *subject-verb inversion*) þar sem persónubeygð sögn færirst fram fyrir frumlag. Við ályktum hins vegar út frá því að (4b) er ótæk setning að *þessa bók* geti ekki staðið í frumlagssætinu.

Þágufalls-nefnifallssögnum má í grófum dráttum skipta í tvennt í nútímamáli eftir rökliðagerð þeirra: Annars vegar eru þetta **ósamhverfar sagnir** (e. *asymmetric verbs*) þar sem eingöngu þágufallsliðurinn getur færst í frumlagssætið og hins vegar **samhverfar sagnir** (e. *symmetric verbs*), oftast kallaðar **skiptisagnir** (e. *alternating verbs*), þar sem hvor liður um sig getur færst í frumlagssæti.³ Í (5)–(6) er sýnt með *jál/nei*-spurningu (umröðun sagnar og frumlags) að *henta* og *falla* í

³ Rétt eins og Wood og Halldór Ármann Sigurðsson (2014) fylgjum við McGinnis 2008 (sjá einnig rit sem þar er vísað til) þegar við notum hugtökin samhverfar og ósamhverfar sagnir. Hugtakið skiptisagnir (og enska heitið *alternating verbs* eða *alternating predicates*) er hins vegar líklega útbreiddara — Jóhannes Gísli Jónsson (1997–1998, 2003), Jóhanna Barðdal (2001) og Þórhallur Eyþórsson og Jóhanna Barðdal (2005) nota það hugtak t.a.m. í sínum skrifum. Hugtakanotkunin sem slík skiptir í raun ekki máli; við notumst jöfnum höndum við hugtökin samhverfar sagnir og skiptisagnir.

geð eru samhverfar sagnir og að *líka* og *leiðast* eru ósamhverfar sagnir (sjá t.d. Helga Bernóðusson 1982, Jóhönnu Barðdal 1999, 2001, Þórhall Eyþórsson og Jóhönnu Barðdal 2005 og Heimi Frey Viðarsson 2009; sjá einnig Jóhannes Gísli Jónsson 2018 um orðaröð sem frumlagspróf í sögulegu tilliti).⁴

- (5) a. Hentar þér(þgf.) þetta(nf.) / þetta(nf.) þér(þgf.)?
 b. Hvernig fellur þér(þgf.) þetta(nf.) / þetta(nf.) þér(þgf.) í *geð*?
- (6) a. Líkar þér(þgf.) þetta(nf.) / *þetta(nf.) þér(þgf.)?
 b. Leiðist þér(þgf.) þetta(nf.) / *þetta(nf.) þér(þgf.)?

Sú staðreynd að umröðun sagnar og frumlags er möguleg með *henta* og *falla í geð* í nútímamáli (sbr. (5a,b)) bendir til þess að feitletruðu liðirnir séu frumlög (þ.e. annaðhvort þágufalls- eða nefnifallsliðurinn og sagnirnar því skiptisagnir), enda leiðir umröðun sagnar og andlags til ótækrar setningar. Í (6) sést einmitt að samsvarandi umröðun á sögn og nefnifallslið er ekki möguleg með *líka* og *leiðast* og þetta er hægt að hafa sem röksemd fyrir því að *líka* og *leiðast* séu ósamhverfar sagnir (sbr. ítarlega umræðu í ritum sem vitnað var til hér á undan).

Mikil umræða hefur verið á undanförnum áratugum um það hvort aukafallsfrumlög hafi verið til í fornu máli og sterk rök hafa raunar verið færð fyrir því að svo hafi verið (sjá einkum Eirík Rögnvaldsson 1996, Þórhall Eyþórsson og Jóhönnu Barðdal 2005, Heimi Frey Viðarsson 2009 og Jóhannes Gísli Jónsson 2018 og tilv. í þessum ritum). Hér er fallist á þær röksemdir en ekki er ástæða til þess að fara ítarlega yfir þau rök sem tínd hafa verið til.⁵ Við teljum sem sagt að færð hafi verið sannfærandi rök fyrir því að sagnir á borð við *líka* hafi tekið þágufallsfrumlag í fornu máli. Í þessari grein rökstyðjum við hins vegar að sögnin *líka*, sem er ósamhverf í nútímamáli, hafi verið samhverf (skiptisögn) í fornu máli. Það eitt og sér er ekki ný hug-

⁴ Jóhanna Barðdal (2001:54–55) hefur með margvíslegum frumlagsprófum greint 26 einfaldar sagnir, auk 85 sagnasambanda (flest með *vera* eða *verða*), sem skiptisagnir í nútímaíslensku.

⁵ Rannsókn Eiríks Rögnvaldssonar (1996) bendir eindregið til að setningarleg staða aukafallsnafnliða sem teljast til frumлага í nútímamáli hafi ekki breyst að ráði frá forn máli (sjá einnig Anton Karl Ingason, Einar Frey Sigurðsson og Wallenberg 2011). Það getur auðvitað farið eftir skilgreiningu hverju sinni hvaða skilyrði þurfi að uppfylla til að geta talist frumlag en ef við föllumst á að nútímaíslenska hafi aukafallsfrumlög má færa sterk rök fyrir því að forn málið hafi líka haft aukafallsfrumlög ef t.d. setningarleg staða rökliða hefur lítið breyst frá fornu máli til nútímans.

mynd (sbr. Helga Bernósdusson 1982, Jóhönnu Barðdal 1999, Heimi Frey Viðarsson 2017) en rökin fyrir henni hafa byggt á orðaröð í tilteknum dæmum. Þrátt fyrir að frumlagspróf sem byggð eru á orðaröð séu nokkuð traust fyrir nútímaíslensku er hana aðeins hægt að nota að takmörkuðu leyti fyrir forníslensku (sjá einkum Jóhannes Gísla Jónsson 2018). Hér setjum við aftur á móti fram ný rök, byggð á frumlagsprófi sem talið hefur verið mjög traust, nánar tiltekið **stýri-nafnháttum** (e. *control infinitives*). Dæmi um slíkt próf með *líka* í nútímamáli er sýnt í (7).

- (7) a. Ég vonast til að FOR(þgf.) líka þessi maður(nf.).
 b. *Ég vonast til að FOR(nf.) líka þessum manni(þgf.).

Sögnin *vonast til* tekur með sér nafnháttarsetningu án sýnilegs frumlags. Það hafa hins vegar verið sett fram sannfærandi rök um að í nafnháttarsetningunni sé engu að síður frumlag, svokallað FOR, sem fáir fall (sjá einkum Halldór Ármann Sigurðsson 1991, 2008). Í stýri-nafnháttarsetningum eins og með *vonast til* er eingöngu hægt að láta frumlagið vera ósagt og því er þetta notað sem frumlagspróf. Í (7a) sjáum við að sögnin tekur með sér nefnifallsröklið, *þessi maður*, en þágufallsliðurinn er ósagður. Þar með túlkum við þá þágufallsliðinn sem frumlag og nefnifallsliðinn sem andlag. Í nútímamáli er aftur á móti ótækt að snúa þessu við, eins og reynt er í (7b). Ályktunin sem við drögum af því er að nefnifallsliðurinn með *líka* geti ekki verið frumlag.

Aftur á móti finnast dæmi um stýri-nafnhætti með *líka* í fornu máli þar sem nefnifallsliðurinn er ósagður:⁶

- (8) girntiz meirr at FOR(nf.) líka einum guði(þgf.) en mönnum
 (Æv 150.15 [ísl. hdr., ca 1350])

Við höldum því fram, eins og nánar er rætt um síðar í greininni, að *líka* hafi hér ósagt nefnifallsfrumlag, FOR, og andlag í þágufalli. Þetta eru þannig ný rök fyrir því að *líka* hafi getað tekið nefnifallsfrumlag í fornu máli. Þar eð við föllumst á fyrri röksemdir um að sagnir eins og *líka* hafi getað tekið þágufallsfrumlag í fornu máli höldum við því fram að sögnin hafi verið samhverf (skiptisögn). Í greininni lítum við nánar á þetta, sem og dæmi um orðaröð sem gætu bent til þess að

⁶ Við skjótum inn upplýsingum um aldur og uppruna handrits skv. upplýsingum frá *Orðbog over det norrøne prosasprog*, til þess að undirstrika að þau birtast bæði í íslenskum og norsku handritum.

nefnifallsliðurinn hafi einnig getað verið frumlag *líka* í fornu máli. Til þess að hægt sé að fullyrða um tilvist skiptisagna verðum við þó strangt tiltekið að hafa vísbendingar um að einn og sami málhafinn hafi getað notað sögnina bæði með nefnifalls- og þágufallsfrumlagi. Erfitt er að finna slíkar vísbendingar fyrir eldri málstig.

Við hugum einnig að merkingu sagnarinnar á eldri málstigum; þegar rökliðagerðin er þannig að *líka* tekur með sér nefnifallsfrumlag, eins og í (8), virðist merkingin gjarna önnur en í nútímamáli, þ.e. ‘gera til geðs, þóknast’ (sbr. ensku sögnina *please*) eða jafnvel ‘falla í kramið’.

2 Fyrri skrif um ‘líka’

Margt hefur verið skrifað um breytingar á rökliðagerð sagnarinnar *like* í sögu ensku og ýmislegt um rökliðagerð ÞGF-NF-sagna í íslensku, þar á meðal *líka*. Stiklað er á þessu tvennu í köflum 2.1 og 2.2 hér að neðan.

2.1 Sögnin *like* í ensku og öðrum skyldum málum

Jespersen (1927:§11.2) hélt því fram að sögnin *like* (fe. *lician*) hefði verið endurtúlkuð frá fornensku í nokkrum skrefum sem hann setti fram með tilbúnum dæmum:

- (9) þam cynge   licodon   peran   (fornenska, tilbúið dæmi)
                     konunginum líkuðu   perur
- (10) the king   likeden   peares   (miðenska, tilbúið millistig)
                     konungurinn líkuðu   perur
- (11) a. the king   liked   pears   (nútímaenska)
                     konungurinn líkaði   perur
- b. he   liked   pears
                     hann   líkaði   perur

Í þessum dæmum Jespersens greinir hann nefnifallsliðinn *peran* ‘perur’ í (9) sem frumlag setningarinnar en ekki þágufallsliðinn *þam cynge* ‘konunginum’. Aðalástæðan virðist sú að sögnin *licodon* sýnir

fleirtölusamræmi við nefnifallsliðinn. Á næsta stigi, sjá (10), er fallmörkunin á liðnum ‘konungurinn’ horfin en enn er ‘perur’ frumlagið vegna þess að sögnin sýnir eftir sem áður fleirtölusamræmi (sjá gagnrýna umfjöllun hjá Allen 1986:396–397 um þetta meinta millistig). Á þriðja stiginu, sjá (11), greinir enska ekki að eintölu og fleirtölu í þátið sagna og því sést ekki hvort sögnin samræmist fyrri eða síðari liðnum. ‘Konungurinn’ í (11a) telst hins vegar frumlagið hér vegna þess að það er hægt að setja persónufornafn í nefnifalli í staðinn fyrir liðinn, eins og sýnt er í (11b). Einnig sést þetta á því, eins og Jespersen bendir á, að sé nútíð notuð samræmist sögnin fyrri liðnum í tölu, ‘konungurinn/hann’, en ekki þeim síðari, ‘perur’: *the king(et.) likes(et.) pears(ft.)* en ekki **the king(et.) like(ft.) pears(ft.)*.

Jespersen gerir ráð fyrir endurtúlkun á setningafræðilegu hlutverki skynjandans (þ.e. andlag → frumlag) og telur skýringarinnar vera að leita í hvarfi fallmörkunar á nafnliðum í ensku. Ýmsir hafa þó bent á að tímasetningin styðji þá skýringu alls ekki, sagnirnar séu notaðar í sínum eldri hlutverkum löngu eftir að fallmörkun á nafnorðum er horfin (sjá t.d. Allen 1986, 1995, van Gelderen 2018). Allen (1986) heldur þess í stað fram að breytingin á *like* felist í því að nýr flokkunarrami (e. *subcategorization frame*) hafi bæst við. Fyrst hafi sögnin eingöngu tengt skynjandann (sbr. ‘konungurinn’ í (9)–(11)) við andlag og þemað (sbr. ‘perur’ í dæmum Jespersens) við frumlag en nýi ramminn hafi tengt skynjandann við frumlagið og þemað við andlagið. Þannig hafi um skeið verið tveir flokkunarrammar fyrir sögnina ‘líka’ í ensku. Ef Allen hefur rétt fyrir sér mætti segja að um tíma hafi ‘líka’ verið skiptisögn í ensku.

Við þetta má svo bæta að samkvæmt van Gelderen (2018:147) tók sögnin *like* (fe. *lician*) skynjanda sem var andlag á elsta skeiði en frá um 1200 tekur skynjandinn að birtast sem frumlag. Breytingatíminn er þó langur, því andlagsskynjendur með *like* finnast til um 1800. Van Gelderen (2018) telur ástæður þessara breytinga með *like* og fleiri skynjandasögnum vera að finna í brottfalli orsakarmorfems; sagnir (eða réttara sagt sagnliðir) með skynjandaandlagi á eldra skeiði hafi falið í sér náttúrulegan endapunkt (þær hafi verið það sem á ensku kallast *telic*) en þegar breyting hafi átt sér stað þannig að skynjandinn hafi orðið að frumlagi hafi merkingin breyst þannig að sagnliðurinn tákni ástand (sem felur ekki í sér náttúrulegan endapunkt). Bætt sé upp fyrir þetta brottfall með því að skjóta inn sögninni *do*, *make* eða *put*, eða með notkun aðskeyta á borð við *-ify*, *-ate*, *en-* og *-en* til þess að styrkja (fyrri) orsakarmerkingu (íslensk samsvörun við þetta gæti

mögulega verið notkun orsakarsagnarinnar *láta* með ÞGF-NF-sögnum eins og *líka*, sbr. *láta sér e-ð líka*). Þetta verður því til þess að meiri líkur séu á endurtúlkun, þ.e. merking sagnliðarins sé ekki fullkomlega ljós.

Hugsanlegt er að þessa greiningu megi heimfæra yfir á íslensku að einhverju leyti. Í nútímaíslensku er *líka* ástands sögn, enda er þágufallsliðurinn þar alltaf frumlag, en gat mögulega verið bæði ástands sögn og sögn með náttúrulegan endapunkt í fornu máli. Hægt er að sannreyna hvort sagnliðir hafi náttúrulegan endapunkt með notkun forsetningarliða sem merkja endapunktinn í einhverjum skilningi; þetta geta verið forsetningarliðir eins og *á tíu mínútum* og *á augabragði*.⁷ Í nútímamáli gengur setningin í (12) ekki með forsetningarliðnum *á tíu mínútum* (en mun betra og ekki ótækt er að nota *á augabragði*) en þar er um hreina ástandsmerkingu *líka* að ræða. Ef við lítum hins vegar aftur á dæmið í (8), endurtekið sem (13a), getum við sagt að þar sé merking *líka* 'gera til geðs' eða e.t.v. 'falla í kramið'. Og það er hægt að nota forsetningarlið sem merkir eða sigtar út endapunkt með þessum sögnum, eins og sýnt er í (13b–c).⁸

(12) Mér líkaði þetta ?**á augabragði** / ***á tíu mínútum**.

(13) a. girntiz meirr at líka einum guði en mönnum
(Æv 150.15 [ísl. hdr., ca 1350])

b. Hann gerði okkur til geðs **á augabragði** / ?**á tíu mínútum**.

c. Hann féll í kramið hjá okkur **á augabragði** / **á tíu mínútum**.

Hugmyndir van Gelderen virðast þannig passa ágætlega við *líka* í íslensku að fornu og nýju en jafnvel þótt það kæmi í ljós að þær gerðu það ekki breytir það engu um þær röksemdir í 3. kafla fyrir því að *líka* hafi getað tekið með sér frumlag í nefnifalli í forníslensku.

⁷ Svokallaðar verknáðargerðir sagna sem koma til greina þegar um náttúrulegan endapunkt er að ræða eru aðgerðasagnir (e. *accomplishments*) og atburðasagnir (e. *achievements*). Munurinn á þessum tveimur verknáðargerðum skiptir okkur ekki máli því að hér er það fyrst og fremst náttúrulegur endapunktur sem er til skoðunar. Sjá nánari umræðu hjá Höskuldi Þráinssyni (2005:§11.6) um verknáðargerðir sagna og liði sem eru notaðir til að marka endapunkt.

⁸ Stundum er svolítið stírt að nota suma forsetningarliði í ákveðnu samhengi. Rétt er að geta þess að það er ekki nauðsynlegt að nota forsetningarliði til að merkja endapunkt þótt hér sé það gert; í stað *á tíu mínútum* má til dæmis nota *Það tók e-n tíu mínútur að ...* Það gengur t.a.m. ekki að segja **Það tók mig ekki nema tíu mínútur að líka þetta* en að okkar mati er fullkomlega tækt að segja *Það tók hann ekki nema tíu mínútur að falla í kramið hjá okkur* og *Það tók hann ekki nema tíu mínútur að gera okkur til geðs*.

Fræðimenn greinir á um merkingu *like/lician* í sögulegu tilliti og Fischer og van der Leek (1983:352) gera til dæmis ráð fyrir að merkingin hafi frá fornu fari verið breytileg. Undir þetta taka Þórhallur Eyþórsson og Jóhanna Barðdal (2005:832–833) í umfjöllun sinni um samsvarandi sögn, *galeikan*, í gotnesku og hliðstæður hennar í forn-germönsku málunum yfirleitt: merking sagnarinnar hafi ýmist verið ‘gera til geðs’ (‘please’) eða ‘líka’ (‘like’). Þar sem um skyld tungumál er að ræða ættu frá því sjónarmiði því að geta fundist dæmi um ótvíræð andlög og ótvíræð frumlög með sögninni *líka* í forníslensku í samræmi við þessi merkingarlegu tilbrigði í ensku og gotnesku.

Í þýsku og hollensku koma á elsta skeiði einnig fyrir sagnir af sömu rót, þ.e. í fornþýsku *lihhen* (*lichên*) og í fornhollesku *likon* (*liken*, seinna *lijken*) sem sagðar eru hafa merkt það sama og síðar *gefallen* í þýsku og *behagen/bevallen* í hollensku (sjá Willems og Pottelberge 1998:333–334 um þýsku, GTB: *lijken* um hollensku). Það eru síðan þessar sagnir sem leysa sagnir rótskyldar *líka* jafnt og þétt af hólmi en ekki er ljóst hvort þær hafi uppfyllt þau skilyrði að teljast til skiptisagna í þessum málum.

2.2 Vísendingar um aðra rökliðagerð með *líka* í fornu máli

Ýmiss konar orðaraðarpróf virka vel til að greina frumlag í nútíma-máli. Eins og lesandinn man vafalaust eftir var orðaröð einmitt notuð í upphafi greinarinnar til þess að sýna muninn á sögninni *henta*, sem er samhverf eða skiptisögn, og *líka*, sem er ósamhverf, a.m.k. í nútímaíslensku. Við skulum rifja upp dæmaparið þar sem þessi munur kemur skýrt fram:

- (14) a. Hentar þér(þgf.) þetta(nf.) / þetta(nf.) þér(þgf.)?
 b. Líkar þér(þgf.) þetta(nf.) / *þetta(nf.) þér(þgf.)?

Í nútíma máli fer frumlag iðulega strax á eftir persónubeygðri sögn í viðsnúinni orðaröð líkt og í *jálnei*-spurningunum í (14). Þar af leiðandi er hægt að nota orðaröðina sem röksemd fyrir því að *henta* og *líka* séu ólíks eðlis í nútímaíslensku: þágufallsliðurinn *þér* eða nefnifallsliðurinn *þetta* í (14a) getur verið frumlag með *henta*, en ótækt er að nefnifallsliðurinn fari á undan þágufallsliðnum með *líka* í (14b).

Ef sama prófi er beitt á forníslensku, eins og Jóhanna Barðdal (2001) hefur gert, má leiða getum að því að rökliðagerð *líka* í fornu máli hafi

verið fjölbreyttari en nú. Lítum á eftirfarandi lágmarkspar sem finna má með því að bera saman tvær ólíkar gerðir Brennu-Njáls sögu (tilv. eftir Jóhönnu Barðdal 2001, Heimi Frey Viðarssyni 2017):

- (15) a. ok líkaði þat **øllum** vel
(skv. Kálfalækjarbók; Jóhanna Barðdal 2001:60)
- b. ok líkaði **øllum** þat vel
(skv. Möðruvallabók; Heimir Freyr Viðarsson 2017:143)

Í þeirri gerð Njáls sögu sem varðveitt er í Kálfalækjarbók (AM 133 fol., frá um 1350), sjá (15a), fer nefnifallsliðurinn á undan þágufallsliðnum í umhverfi með líka sem er hliðstætt (14), þ.e. strax á eftir persónubeygðri sögn, sbr. (14b). Í dæmi (15b) eftir Möðruvallabók (AM 132 fol., frá um 1330–1370) er röð liðanna spegluð. Dæmi (15a) kann að vera til marks um að líka hafi verið skiptisögn en a.m.k. tveir aðrir kostir eru þó í stöðunni. Annars vegar væri hægt að skýra orðaröðina í (15a) á þann veg að röð liðanna sé tilkomin vegna sérstakrar færslu andlagsins yfir frumlagið sem Jóhannes Gísli Jónsson (2018:148) talar um sem andlagsstokkun (e. *object scrambling*). Hins vegar bendir Jóhannes Gísli Jónsson (2018:139) á að óákveðin frumlög og frumlög sem eru magnliðir, eins og *øllum*, geta staðið neðar í formgerðinni en ákveðnir liðir og því samrýmist röðin í (15a) því alveg að þat sé eftir sem áður andlag. Í (15) skiptir því máli að þágufallsliðurinn er magnliður.

Þessir greiningarmöguleikar eru ekki í boði þegar tvö ákveðin fornöfn eiga í hlut. Rétt er því að benda á að þessi röð birtist einnig þar sem báðir liðirnir eru persónufornöfn (sbr. Faarlund 1990:183):

- (16) þa likar **hon mer**. yuir allar þær er ec heui fyr seet oc høyrtt
(BARL 68.12 [no. hdr., ca 1275])

Dæmi (16) sýnir nefnifallslið á undan þágufallslið í umhverfi þar sem við ættum ekki von á að sérstakar færslur breyttu röð liðanna innbyrðis. Dæmið er úr fornorskum texta og niðurstaða Jóhannesar Gísla Jónssonar (2018:150) er að þótt líka hafi e.t.v. verið skiptisögn í norsku, eins og þetta dæmi megi túlka, hafi hún a.m.k. aldrei verið skiptisögn í forníslensku. Þar sem mörk forníslensku og fornorsku eru ákaflega óljós, ekki síst í setningafræðilegu tilliti, finnst okkur ekki endilega ástæða til þess að ætla að forníslenska hafi verið frábrugðin fornorsku að þessu leyti. Uppruna textanna er þó sjálfsagt að halda til haga enda kann líka að hafa þróað með sér skiptisagnareinkenni í fornorsku eða forníslenska að hafa glatað þeim.

Í (16) virðist hafa verið hægt að nota *líka* á hliðstæðan hátt merkingarlega og skiptisögnina *falla(st)*, en þetta sést reyndar líka vel á því að rétt á undan er slíkt skiptisagnarsamband einmitt notað í þessum sama texta:

(17) firir þvi at **hon fellzt mer eigi i skap**. þa flyða ec heiman.
(BARL 68.10)

Textasamhengið er hér á þá leið að mælandanum var ætlað kvonfang úr efri lögum samfélagsins, sem var honum ekki að skapi, en honum hugnaðist annað kvonfang betur sem var af efnaminni ættum. Merking þessara sagna er hér því alveg hliðstæð en nánar verður fjallað um merkingu *líka* í 4. kafla (þar sem merking *líka* virðist stundum nær því að vera ‘þóknast’ eða ‘gera til geðs’). Hvort þessi merkingarlega skylda sögn, *falla(st)*, var skiptisögn að fornu hefur ekki verið staðfest með óyggjandi hætti en um það eru þó vísbendingar. Í (18) eru sýnd dæmi um *falla(st)* í *geð/skap* frá sama stað úr tveimur gerðum Bandamanna sögu; (18a) er úr Möðruvallabók (AM 132 fol., frá um 1330–1370) og (18b) er úr Konungsbók (GKS 2845 4to, frá um 1450). Í fyrra dæminu virðist frumlagið vera í nefnifalli en í því síðara í þágufalli.

(18) a. fellz **huart auðru** vel i geð. ok litaz þau vel til. ok bliðliga
(BAND 12.14)

b. þat er sagt at **huorutuegía** felz uel i skap aNat (BAND 12.28)
(sbr. Einar Frey Sigurðsson 2008)

Í þessum dæmum eru notuð gagnverkandi fornöfn (*hvort öðru* í (18a) og *hvorutveggja ... annað* í (18b)). Færð hafa verið rök fyrir því að hægt sé að nota gagnverkandi fornöfn, svo sem *hvor annar*, sem frumlagspróf (Einar Frey Sigurðsson 2008, Dagbjört Guðmundsdóttir 2016). Fyrri liðurinn, *hv*-liðurinn, er hærra í formgerðinni og samsvarar oft frumlagi eða er jafnvel sjálfur í frumlagssæti. Í (18a) er nefnifallið hærri liðurinn (*hvort*) og því hægt að líta sem svo á að í setningunni sé nefnifallsfrumlag. Í (18b) er *hv*-liðurinn, þ.e. hærri liðurinn, aftur á móti í þágufalli (*hvoru* í *hvorutveggja*), og þar með er hægt að færa rök fyrir því að þar sé frumlag í þágufalli. Auðvitað er ekki hægt að fullyrða út frá þessu eina pari að *falla(st)* í *geð/skap* hafi verið skiptisögn í eldra máli. Dæmaparið gæti allt eins verið til marks um breytileika milli málhafa þar sem *falla(st)* í *geð/skap* tekur nefnifallsfrumlag hjá einum málhafa en þágufallsfrumlag hjá öðrum.

Snúum okkur nú aftur að líka. Í dæmi (16) hér á undan voru rökliðirnir fornöfn en einnig koma hins vegar dæmi til álita þar sem nefnifallsliðurinn fer á undan þágufallinu þótt hvorugur rökliðurinn sem fer á eftir persónubeygðu sögninni sé fornafn, sbr. (19):

(19) Hvenær likadi **Abraham gudi** ...

(SILV 263.17 [ísl. hdr., ca 1425–1445])

Samkvæmt athugunum Jóhannesar Gísla Jónssonar (2018:143–144) flyst andlag yfirleitt aldrei fram fyrir frumlag með andlagsstökki nema það sé fornafn eða a.m.k. léttur liður. Til þess að greina líka í (19) sem eitthvað annað en skiptisögn þyrfti því annaðhvort slík færsla á nefnifallsliðnum að hafa orðið eða þágufallsliðurinn að hafa flust til hægri. Færsla til hægri á (formlega) óákveðnum liðum á borð við *gud* er einmitt ein slíkra hægrifærslna sem Jóhannes Gísli (2018:146) nefnir. Það þýðir því að vafasamt væri að byggja greiningu á því. Helgi Bernódusson (1982:202) bendir svo á annað dæmi með líka úr fornu máli í Íslenskri hómilíubók þar sem þágufallsliðurinn *gudi* virðist vera andlagið (þá væri nefnifallsliðurinn *maðurinn* frumlagið; hliðstæðan texta er ekki að finna í Norskri hómilíubók):

(20) En maþr eN má a engalund líca **guþe** nema fyr trv

(ÍSLHÓM 98r13 [ísl. hdr., ca 1200])

Í (20) er hvorugur rökliðanna fornafn en aftur á móti fellur dæmið utan alhæfingar Jóhannesar Gísla vegna þess að hún tók einungis til dæma þar sem persónubeygd sögn fer á undan frumlagi og andlagi. Í þessu dæmi fer nefnifallsliðurinn á undan persónubeygðu sögninni en það er ekki þar með sagt að hann sé í frumlagssæti; liðurinn gæti allt eins verið kjarnafærður. Staða þágufallsliðarins virðist aftur á móti ekki passa vel við að hann sé frumlagið ef dæmið er borið saman við nútímamál en liðurinn gæti þó hafa flust til hægri (sbr. hér að ofan). Í sambærilegum dæmum í nútímamáli með hjálparsögn þar sem andlag er kjarnafært verður ákveðið frumlag að færast frammar í setningunni, a.m.k. fram fyrir aðalsögn eins og við munum nú sjá. Í (3b) fyrir ofan sýndum við tilbúna dæmið *Þessa bók las hún* þar sem við sögðum að hún væri frumlagið — orðaröð í því dæmi veitir þó ekki upplýsingar um hvor rökliðurinn er frumlagið. Sé hjálparsögninni *mega* hins vegar bætt við sést hvar frumlagið getur og getur ekki staðið.

(21) a. Þessa bók(andl.) má **hún**(frl.) lesa.

b. *Þessa bók má lesa **hún**.

Ef við lítum nú á einfaldaða útgáfu af dæminu í (20) og athugum hvernig það gengur í nútímaíslensku má sjá að það er ótækt ef þágufallsliðurinn færir ekki fram fyrir aðalsögnina. Dæmaparið í (22) sýnir að þágufallsliðurinn getur staðið í frumlagssæti en ekki andlagssæti.

(22) a. En maðurinn(andl.) má **guði**(frl.) líka.

b. *En maðurinn má líka **guði**.

Gallinn við vitnisburð af þessum toga er sá að hann byggist á orðaröð einni saman og oft er bent á að orðaröð í forníslensku er ekki eins fastskorðuð og í nútímaíslensku (sjá t.d. Eirík Rögnvaldsson 1995, Þorbjörgu Hróarsdóttur 2000, 2008 og Jóhannes Gísla Jónsson 2018). Þar af leiðandi er hún ótraust frumlagspróf fyrir eldri málstig. Þetta þýðir þó ekki að orðaröð sé ekki hægt að nota sem frumlagspróf því á orðaröð eru hömlur sem geta veitt sterkar vísbendingar eins og Jóhannes Gísli Jónsson (2018) hefur rakið ítarlega. Þeir möguleikar að andlag hafi flust fram fyrir frumlagið með færslu á borð við andlagsstokkun, að óákveðin frumlög og magnliðafrumlög standi neðar í setningafræðilegri formgerð í dæmum eins og (15) og (19) eða að óákveðið frumlag hafi færst til hægri gera það hins vegar að verkum að orðaröð getur tæpast veitt fullkomna vissu um setningafræðilegt hlutverk liðanna. Til þess að varpa skýrara ljósi á sögu sagnarinnar *líka* í íslensku er því ekki hægt að byggja einvörðungu á vísbendingum sem tengjast orðaröð. Við skulum því snúa okkur að annars konar frumlagsprófi sem jafnan hefur verið talið traustara en orðaröð: stýri-nafnháttum.

3 Áreiðanleg rök fyrir sögulegum breytingum á líka

Stýrinafnhættir (öðru nafni völdunarnafnhættir, e. *control infinitives*) eru líklega það próf sem þykir traustast við ákvörðun frumлага í setningafræðilegu tilliti (sjá Þórhall Eypórsson og Jóhönnu Barðdal 2005:827–828 og tilv. þar). Í slíkum nafnháttum er ósagt frumlag, FOR (e. *PRO*), sem er samvísandi við röklið stýrisagnar, t.d. *vonast til í nútímamáli*.⁹

9 Halldór Ármann Sigurðsson (1991, 2008) hefur fært fyrir því sannfærandi rök að FOR í íslensku sé úthlutað falli. Þess vegna er fall þess sýnt innan sviga.

- (23) a. Ég vonast til að FOR(nf.) hitta þig.
 b. *Ég vonast til að ég hitta FOR(þf.).
 c. *Ég vonast til að FOR(nf.) hitta FOR(þf.).
 d. *Ég vonast til að ég hitta þig.

Stýrinafnhættir eins og í (23) eru traust frumlagspróf vegna þess að liðurinn sem látinn er ósagður (þ.e. FOR) verður að vera frumlag. Eina dæmið hér að ofan sem er tækt er (23a) þar sem eingöngu frumlagið er látið ósagt. Í (23b) er andlagið látið ósagt, í (23c) bæði frumlagið og andlagið og í (23d) er hvorugur rökliðurinn látinn ósagður — allt er þetta ótækt.

Stýrinafnhættir þar sem FOR samsvarar þágufallsfrumlagi eru tækir í nútímamáli, sbr. dæmið í (24a) með $\text{D}_{\text{GF-NF}}$ -sögninni *leiðast*. Þeir eru sjaldgæfir í fornu máli en þó bendir Eiríkur Rögnvaldsson (1996) á dæmi eins og í (24b):¹⁰

- (24) a. Ég vonast til að FOR(þgf.) leiðast ekki bókin(nf.).
 b. Þorgils(nf.) kvaz FOR(þgf.) leiðaz þarvistin(nf.)

(FLÓAM 44.14)

(sbr. Eirík Rögnvaldsson 1996:60, Þórhall Eyþórsson og Jóhönnu Barðdal 2005:835)

Ef við föllumst á að í (24b) sé um stýrinafnhátt að ræða, þar sem frumlag móðursetningar stýrir frumlagseyðu nafnháttarsetningarinnar, teljast þetta traust rök fyrir tilvist aukafallsfrumlaga í fornu máli (sjá umræðu um þetta hjá Eiríki Rögnvaldssyni 1996:61).

Hlíf Árnadóttir og Einar Freyr Sigurðsson (2013:124, nmgr. 24) sýna aftur á móti athyglisvert dæmi í grein sinni um breytingar á fallmynstri $\text{D}_{\text{GF-NF}}$ -sagna í nútímamáli sem þau nota til að sýna að rökliðagerð sagnarinnar *líka* hafi verið önnur í forn máli en þar samsvarar FOR nefnifallsfrumlagi. Dæmið er úr Norsku hómilíubókinni, sbr. (25) hér fyrir neðan, en hliðstæðan texta er ekki að finna í Íslenskri hómilíubók:

- (25) ef hann girnisc at FOR(nf.) líca **guði þæim**(þgf.) er ...

(NOHÓM 24.11 [no. hdr., ca 1200–1225])

¹⁰ Annað atriði sem flækir myndina er að forn máltæxtar sem nýttir hafa verið til málrannsóknna eru ekki allir varðveittir í handritum frá því á forníslenskum tíma. Faarlund (2001) gerir þannig ráð fyrir því að aukafallsfrumlög séu tiltölulega ungt fyrirbæri í íslensku. Traust dæmi um stýrinafnhátt með slíkum liðum er þó að finna í handritum a.m.k. frá síð-forníslenskum tíma. Dæmið í (24b) er varðveitt í handritinu AM 445 b 4to frá um 1390–1425.

Hér virðist um stýrinafnhátt að ræða þar sem *girnast* tekur með sér nafnháttarsetningu með ósögðu FOR-frumlagi: Nafnháttarsögnin er hér *líka* og FOR-frumlagið samsvarar þemanu (nefnifalli sagnarinnar). Þágufallið *guði þeim* er þá andlag sagnarinnar. Dæmið í (25) er mjög áhugavert og vert að athuga betur svipuð dæmi á eldri málstigum íslensku. Dæmið er fengið úr Norsku hómilíubókinni og það vekur upp spurningar hvort rökliðagerðin hafi í raun og veru verið svona í íslensku (hvernig svo sem við skilgreinum hana).¹¹ Við höfum kannað *líka* í ýmsum sögulegum gagnasöfnum, þ. á m. *Ordbog over det norrøne prosasprog*, *Ritmálssafni Orðabókar Háskólans* og fornmáls hluta *Markaðrar íslenskrar málheildar* í því skyni að kanna rökliðagerð sagnarinnar á eldri stigum.¹² Annars vegar höfum við beint sjónum okkar að orðaröð, þar sem nefnifalls- eða þágufallsliður fer strax á eftir persónubeygðri sögn, en hins vegar stýrinafnháttum. Hér leggjum við megináherslu á það síðarnefnda.

Við höfum fundið ýmis fleiri hliðstæð dæmi með stýrisögninni *girnast* með *líka* í nafnhætti, eða hliðstæðu umhverfi, eins og sýnt er í (26):¹³

¹¹ Þess ber einnig að geta að dæmið í (25) er túlkað á annan hátt af Wagener (2017:152). Að hans mati er þar um enn aðra merkingu að ræða sem í nútímaíslensku er táknuð með *líkjast* og hjá honum er dæmið þýtt „if he wants to be like God“ (þ.e. ‘ef hann vill vera eins og guð’). Sögulega er talið að *líka* í merkingunni ‘falla við, geðjast að’ sé leitt af lo. *líkur* og að skrefin í þróun merkingarinnar hafi verið ‘líkjast’ > ‘hæfa’ > ‘falla við, geðjast að’ (sjá flettuna *líka*(1) hjá Ásgeiri Blöndal Magnússyni 1989:562). Samkvæmt fornmálsorðabókum getur *líka* að fornu vissulega haft merkinguna ‘líkjast, líkja eftir’, sbr. t.d. dæmi og skýringar við sögnina *líka* hjá Fritzner (1896), en þau eru þó verulega frábrugðin þeim dæmum sem hér eru til umræðu. Þá er rétt að geta þess að eitt dæma Fritzners er mjög sambærilegt dæmi (25) og fellur hjá honum undir merkinguna *behage* ‘hugna’ (lat. *placere*). Það sést í (26c) hér á eftir.

¹² Við gerum ekki greinarmun á þessu stigi á fornorsku og forníslensku en rétt er að hnykkja á að helstu röksemdir okkar er bæði að finna í textum sem varðveittir eru í íslenskum og norskum handritum.

¹³ Neðanmáls í útgáfu dæmis (26a) er að finna orðmyndina *líka* (*líkja*) þar sem skrifari handritsins virðist fara línuvillt og tvíritar dæmið, í fyrra skiptið *líka*, síðara skiptið *líka*.

Þess ber einnig að geta að hægt var að nota *girma*(st) sem stýrisögn með margvíslegum sögnum í nafnhætti:

- (i) a. ok **girnisc** hann at **snuasc** til guðs (ALK 127.2)
 b. Tóm dyrð er þa er maðr **girnisc** at **lofasc** í goðum lutum sinum (tilv. rit, 127.10)
 c. ... at maninn **girnir** til uið hann at **leica** misserom heilom (KGS 131.24)
 d. ec scal segia þer þa luti d(rotning) er þek **girnir** at **vita** (ÓTODD 31.19)
 e. var þar kominn hestrinn, er hann hafði sua mioc **girnnsk** á at **æiga** (ELIS 99.4)
 f. þeir er mioc moðer verða **girnaz** at **liggia** hægt (STRENG 152.16)

- (26) a. **girtiz** meirr at **líka** einum guði en mönnum
(ÆV 150.15 [ísl. hdr., ca 1350])
- b. þu **girnizt** þeim ath **líka**, en ek **girnuzt** gudi einum at **líka**
(LUC 434.24 [ísl. hdr., ca 1425–1445])
- c. Milli annara sinna godra werka, fyrir hver hann **girtizt** at **líka** sælli gvds modur Marie ...
(MAR 1119.19 [ísl. hdr., ca 1700–1725])
- d. sua at hann **girnez** enskiss nema **líka** guðe
(THOM 144.16 [no. hdr., ca 1300])
- e. ok **girnisc** hann at **líka** fyri þat hældr monnom en guði
(NOHÓM 24.13 [no. hdr., ca 1200–1225])

Dæmin með *líka* þar sem frumlagið stýrist af sögn í móðursetningu einskorðast ekki við *girnast*. Þannig höfum við eftirfarandi dæmi þar sem stýrisögnin er *fýsast*, *stunda*, *velja* og *vilja*; í (27), rétt eins og í (25) og (26) samsvarar FOR nafnháttarsetningarinnar með *líka* alltaf nefnifallsfrumlagi:

- (27) a. Með því at hann fal sik i eyðimork ok einsetv vtar i heimin-
vm, en nockvr mannlíg bygð væri, þaa er (hann) **fystiz** gvði
at **líka** meirr en mavnnvm ok villdi forðaz allt hegomlíktt
orðlof ok eptirmæli, var hann þo kvnnr morgvm verallígv
havfðingvm ok af þeim lofvaðr fyri sitt dyrðlíct líf.
(ANT 109.4 [ísl. hdr., ca 1340])
- b. Enn hann **fystiz** at **líka** gudi einum ok fyrirlet heims audæfi
(GREGDIAL 189.4 [ísl. hdr., ca 1350–1400])
- c. ... þuiat hun **stundadi** iafnan at **líka** gudi med fostum,
vokum ok optlígvum taarum med odrum dygdarverkum
(MAR 907.21 [ísl. hdr., ca 1700–1725])
- d. Ok fyrir því, elskulígztu synir, ef þer **voldut** at **líka** gudi ok
til hans kærleíks koma, gefit geymdir til at geraz annarlígir
af allre hræsni ... (VITPAT 356.6 [ísl. hdr., ca 1400])
- e. Engi a þæirra at binda sik i veralldlego starfe ær gvðs ridare
ær, æf hann **vill** þæim **líka**, ær hann fal sik a hende
(ISID 181.23 [ísl. hdr., ca 1300])

Til viðbótar má nefna að nafnháttarsetningar með *líka*, þar sem merk-
ing og afstaða rökliðanna er með sama hætti og í stýrinafnháttunum

g. ... með þvíat þec **girnir** iamvel þat at **fa** er þu matt øngom nytiom á koma
(ALEX 126.17)

h. er Hermoen sá þann hest, þá **girti** hann mjök hann at **eiga** ... (KLM 379.4)
Rétt eins og í dæmum um stýrinafnhætti með *líka* er ósagða frumlagið FOR í nefni-
falli í þessum dæmum.

hér að ofan, koma einnig fyrir með FOR sem vísar ekki til mállegs undanfara sem áður hefur verið minnst á, sjá (28). Þar hefur það almenna tilvísun (FOR er þá e. *generic*; sjá um þessa gerð FOR t.d. hjá Halldóri Ármanni Sigurðssyni og Egerland 2009).

(28) Því at umattolect er at **líka** guði fyrri utan trv
(ALK 53.3 [no. hdr., ca 1200–1225])

Þau dæmi sem hér eru sýnd um stýrinafnhætti með *líka* eru að því leytinu til óheppileg að þau koma fyrir í þýddum ritum. Þetta vekur auðvitað spurningar. Af hverju finnast til dæmis ekki ótvíræð dæmi um *líka* með nefnifallsfrumlagi í Íslendingasögunum? Er mögulega um áhrif að ræða frá erlendum frumtexta í þessum dæmum? Í hverju myndu slík áhrif felast? Við höfum ekki leitað uppi latneskar fyrirmyndir allra þeirra dæma sem við höfum fundið en samkvæmt forn-málsorðabók Fritzners (1896) samsvarar *líka* sögninni *placere* sem í nútímaíslensku væri nærtækara að þýða *geðjast* eða *þóknast*. Sögnin *placere* er einmitt notuð í latneskri hliðstæðu (26b), til dæmis.¹⁴ Rétt er þó að halda því til haga að einnig virðist vera til að þetta samband stýrisagnar með *líka* sé notað þar sem það á sér ekki neina beina hliðstæðu í latnesku fyrirmyndinni, eftir því sem næst verður komist. Þetta á við um (26d) þar sem latneskur texti er prentaður neðanmáls. Latneski textinn er þar hvorki með stýrinafnháttarformgerð af neinu tagi né heldur umrædda sögn *placere*. Dæmið allt virðist vera innskot norræna þýðandans til nánari útskýringar.

Önnur túlkun en áhrif frá latínu væri að dæmin séu raunverulega til vitnis um forn tilbrigði og þá e.t.v. málbreytingu — eða jafnvel málnýjung sem ekki breiddist út. Við getum á þessari stundu auðvitað ekki vitað neitt um slíkt með vissu. Við teljum hins vegar ólíklegt að þýðendur ritanna hér að ofan hafi þýtt erlendan frumtexta með málfræðilega fullkomlega ótækri setningagerð og í því sambandi bendum við til viðbótar á þrennt. Í fyrsta lagi ber að nefna að *líka* með stýrinafnhætti er ekki stakdæmi, í öðru lagi má hér benda á mögulegt mikilvægi eldra málstigs út frá aldri textanna og í þriðja lagi er ekkert endilega við fjölda ótvíræðra dæma af þessum toga að búast

¹⁴ Norræni textinn fylgir latneska textanum nokkuð nákvæmlega: *tu illis placere desideras: ego, vt Christo soli placeam, concupisco* (SURIUS 1618:248.24). Merking *concupisco* (=ek girnuzt) er hér því 'ég þrái' og það er ekkert sem þvingar þýðandann til þess að þýða *placere* endilega með sögninni *líka* í nafnháttarsetningunni. Þetta myndi e.t.v. horfa öðruvísi við ef sagnirnar *placere* og *líka* væru augljóslega skyldar eða einhver önnur (hljóðafarsleg) líkindi væru með þeim sem gerðu það að verkum að þýðandinn veldi hér „ranga“ sögn, ef svo má segja.

í ekki stærra safni texta. Þar að auki er almennt gert ráð fyrir því að í skyldum málum hafi rótskyld sögn getað tekið þágufallsandlag en þetta atriði er reyndar flóknara en svo að hér sé hægt að leggja dóm á rétta greiningu dæma í öðrum tungumálum (sbr. t.d. ofansagt um fornensku og önnur skyld mál).

Varðandi aldur textanna er mikilvægt að benda á að meginþorri varðveittra íslenskra miðaldertexta er umtalsvert yngri en þeir textar sem vitnað er til í (25)–(28) hér á undan: Þýdd, kristileg rit voru með því fyrsta sem skráð var á bókfell og þessi rit varðveita ýmis fornleg málleg einkenni sem alls ekki eða sárasjaldan er að finna í yngri textum eins og Íslendingasögunum (sjá t.d. umræðu hjá Heimi Frey Viðarssyni 2017). Möguleg skýring á dreifingunni væri þá sú að um sé að ræða málbreytingu, þar sem tilbrigðin sem eldri textar varðveiti hafi horfið. Þetta er sú skýringartilgáta sem við göngum út frá hér en við áréttum þó að við lítum alls ekki svo á að þessi dæmi sé hægt að hafa til marks um að aukafallsliðir til forna hafi aldrei verið frumlög eða að aukafallsfrumlög séu einhver nýjung, eins og sumir málfræðingar hafa reynt að færa rök fyrir (sbr. t.d. Faarlund 2001). Hér er enn fremur ónefndur sá möguleiki að líka hafi ekki verið skiptisögn í forníslensku en hafi e.t.v. verið það í fornorsku. Þá ber reyndar að líta til þess að sumir textanna hér að ofan eru íslenskir, a.m.k. í þeim skilningi að þeir eru varðveittir í íslenskum handritum.

Ef við gefum okkur að málstig (þ.e. aldur dæmanna) sé raunverulega úrslitaatriði í þessu sambandi gætum við átt von á að finna dæmi um líka með nefnifallsfrumlagi í fornum lagatextum; slíkir textar voru einnig á meðal þess efnis sem fyrst var skráð á bókfell. Í lögbókinni Grágás eru hins vegar engin dæmi um sögnina líka og skýringar þess væntanlega að leita í textategundinni. Við lítum því ekki á dreifinguna sem röksemd gegn því að greina líka sem skiptisögn. Almennt má segja að sú staðreynd að fá dæmi finnast um fyrrnefndar formgerðir sé í sjálfu sér ekkert óviðbúin, því stýrinafnhættir eins og hér á undan eru ekki sérlega algeng setningagerð í textum og það er líka með stýrisögn ekki heldur. Samkvæmt *Orðstöðulykli Íslendingasagna* eru aðeins 42 dæmi um líka í nafnhætti og um *girnast* eru í heildina aðeins 11 dæmi en þar eru engin dæmi um að þessar sagnir standi saman.

Niðurstaðan hér er þá sú að líka hafi getað tekið nefnifallsfrumlag í eldra máli. Ef við föllumst á að sögnin hafi einnig getað tekið þágufallsfrumlag eru hér komin rök fyrir því að líka hafi verið skiptisögn á eldri málstigum. Við gerum þá almennt ráð fyrir að einn og sami málhafinn hafi getað notað líka sem skiptisögn. Í elstu textum finnast

þannig ekki eingöngu dæmi um *líka* með nefnifallsfrumlagi heldur einnig ýmis dæmi þar sem halda mætti því fram að þágufallsliðurinn væri frumlagið. Þó verður vitneskja okkar um mál einstakra málhafa á eldri málstigum alltaf mjög takmörkuð og það getur vel verið að í máli sumra hafi *líka* eingöngu getað tekið með sér þágufallsfrumlag (eða eingöngu nefnifallsfrumlag).

4 Merking og setningafræðileg greining

Í umfjöllun um þróun sagnarinnar *líka* í ensku kemur fram að á elsta skeiði feli merkingin í sér orsakarmerkingu, þ.e. merkingin er nær sögninni *please*. Í forníslensku (og fornnorsku) má einmitt einnig sjá þessa sömu orsakarmerkingu. Helgi Bernóðsson (1982) bendir þannig á fyrir dæmi (20) hér að ofan, endurtekið sem (29) hér að neðan, að merking *líka* virðist vera 'þóknast'. Það er ekki merkingin sem við leggjum í sögnina í nútímamáli.

(29) En maþr eN má a engalund líca guþe nema fyr trv
(ÍSLHÓM 98r13–14)

Ef við lítum nánar á textasamhengi (29) er hér verið að staðhæfa að einungis sé mögulegt að „líka guði“ ef hið sýnilega og hið ósýnilega fylgist að, þ.e. góð verk og trú, góðverkin ein dugi ekki til. Haldist þetta ekki í hendur sé ómögulegt að „líka guði“, sem er þar endurtekið (sbr. tilv. rit, s.s., 15. lína). Þarna er því um einhvers konar viljandi verknað eða val að ræða þar sem nærtækast væri að túlka merkingu *líka* sem 'þóknast'. Það er því mögulegt að merkingarhlutverk nefnifallsliðarins hafi breyst frá fornu máli, a.m.k. þannig að hann hafi stundum táknað vald (e. *causer*) eða geranda í eldra máli. Í nútímamáli er eðlilegast að gera ráð fyrir að hann hafi merkingarhlutverkið þema; í fornu máli getum við gert ráð fyrir sama merkingarhlutverki þegar nefnifallsliðurinn er í stöðu andlags en í stöðu frumlags virðast valdur eða gerandi sem sagt einnig koma til greina, þ.e. þegar við segjum að merking sagnarinnar sé 'þóknast' eða 'gera til geðs'.

Ýmsar spurningar vakna þegar hugað er að þeim merkingarmun sem er á nútímamáli og forn máli. Kemur þessi munur fram vegna þess að merking sagnarinnar sem slíkrar var önnur? Eða má leiða merkingarauka forn málsins út frá setningagerðinni? Einnig má spyrja hvort stýrisagnir (*girnast* o.s.frv.) dragi þessa merkingu fram í eldra máli (svipað og þegar notkun *vera að* þröngvar fram framvindu

með ástandssögnum í nútímamáli í dæmum eins og *Ég er ekki að skilja þetta*, sjá Kristínu M. Jóhannsdóttur 2015 og Theódóru A. Torfadóttur 2017)? Við veltum þessum spurningum fyrir okkur hér fyrir neðan.

Þórhallur Eypórsson og Jóhanna Barðdal (2005) skoða samband stýrisagna og samhverfra sagna. Þrátt fyrir að *falla í geð* sé samhverf sögn (þar sem þágufallsliðurinn, rétt eins og nefnifallsliðurinn, getur verið frumlag) benda Þórhallur og Jóhanna á að eingöngu setningin í (30b), en ekki (30a), sé tæk. Í báðum setningum er stýrisögnin *reyna* — í a-dæminu samsvarar ósagða frumlagið FOR þágufallslið en nefnifallslið í b-dæminu (dómarnir í (30) eru Þórhalls og Jóhönnu).

(30) a. *Ég reyndi að FOR(þgf.) falla þessar konur(nf.) í geð.

b. Ég reyndi að FOR(nf.) falla þessum konum(þgf.) í geð.

(Þórhallur Eypórsson og Jóhanna Barðdal 2005:851)

Þórhallur og Jóhanna halda því fram að stýrisögnin *reyna* dragi fram merkingu sambærilega við *please* í ensku og því sé (30a) ótæk setning þar eð *falla í geð* hefur þar merkingu sambærilega við *like* í nútímaensku og sú merking samræmist illa sögninni *reyna*.¹⁵ Það er með öðrum orðum hægt að reyna að þóknast eða gera einhverjum til geðs en síður hægt að reyna að (láta sér) falla eitthvað í geð.

Hins vegar hlýtur það að vera frumskilyrði að viðkomandi rökliður, hvort heldur sem er þágufalls- eða nefnifallsliðurinn, geti yfirhöfuð færst í frumlagssæti, svo sem í öðrum setningum en stýrinafnháttum. Þannig getur notkun *reyna* ekki þröngvað fram merkinguna 'gera til geðs, þóknast' með sögninni *líka* í nútímamáli þar eð nefnifallsliður hennar í t.d. aðalsetningum getur ekki færst í frumlagssæti. Eftirfarandi dæmi er því einfaldlega ótækt.

(31) *Ég reyni alltaf að FOR(nf.) líka ókunnugum(þgf.).

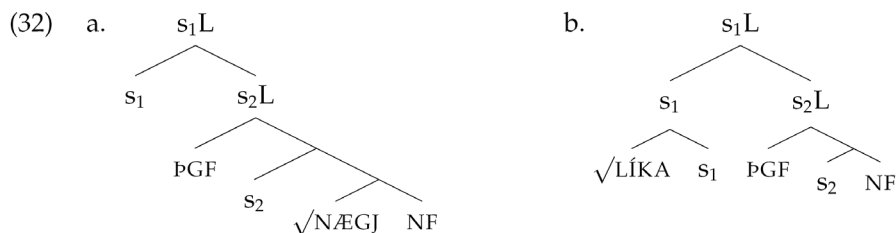
Við teljum því að skiptisagnareðli *líka* í fornu máli hafi verið forsenda fyrir því að hún hafi yfirleitt getað birst í eða haft þá orsakarmerkingu sem rætt var um hér að ofan (sbr. dæmi (29)).

Ýmislegt hefur verið ritað um setningafræði samhverfra og ósamhverfra sagna sem veitir nánari innsýn í eðli breytileikans og hvernig

¹⁵ Um þetta segja Þórhallur og Jóhanna (2005:851): „The reason [30b] is unacceptable in Icelandic is that the matrix verb *reyna* 'try', with its strong semantic component of intentionality, in fact forces a 'please'-reading on its controlled infinitive and excludes the 'like'-reading.“ Sjá einnig umfjöllun um mögulegan merkingarmun með samhverfum sögnum hjá Jóhönnu Barðdal (2001).

gera má grein fyrir honum. Þar hafa málfræðingar meðal annars hugað að því hvort grunngerð setninga með samhverfum sögnum er mismunandi eftir því hvort nefnifallsliðurinn eða þágufallsliðurinn er frumlagið. Hér munum við skoða nýlega greiningu Woods og Halldórs Ármanns Sigurðssonar (2014) og athuga hvort hana megi heimfæra setningafræðilega og merkingarfræðilega upp á forníslensku.

Wood og Halldór Ármann Sigurðsson (2014) fjalla um setningafræðilegan og merkingarlegan mun á samhverfum sögnum í nútímamáli á borð við *henta* og *nægja* og ósamhverfum sögnum á borð við *líka*. Þeir rökstyðja þá hugmynd að með samhverfum og ósamhverfum ÞGF-NF-sögnum sé þágufallsliðurinn alltaf grunnmyndaður ofar í formgerðinni en nefnifallsliðurinn. Slík greining passar vel við ósamhverfar sagnir þar sem eingöngu þágufallsliðurinn (hærrí rökliðurinn) getur færst í frumlagssæti. Það er hins vegar ekki jafnaugljóst í tilfalli samhverfra sagna, einkum og sér í lagi þegar það er nefnifallsliðurinn sem færir í frumlagssæti. Hríslumyndirnar í (32) sýna hvernig Wood og Halldór Ármann hugsa sér mismunandi formgerð samhverfra sagna eins og *nægja* (32a) og ósamhverfra sagna eins og *líka* (32b) (hér tákna $\sqrt{NÆGJ}$ og $\sqrt{LÍKA}$ rætur sagnanna *nægja* og *líka*).¹⁶

(sbr. Wood og Halldór Ármann Sigurðsson 2014:283)

Wood og Halldór Ármann gera ráð fyrir, eins og sýnt er á hríslumyndunum, að innbyrðis afstaða þágufalls og nefnifalls sé hin sama, hvort sem um samhverfar eða ósamhverfar sagnir er að ræða — þágufallið er alltaf grunnmyndað fyrir ofan nefnifallið. Almenn er gert ráð fyrir að rökliður sem er lægra í formgerðinni en annar geti ekki

¹⁶ Á hríslumyndunum samanstendur formgerðin af tveimur sagnliðum, s_1L og s_2L . Fyrri sagnliðurinn samsvarar vP á ensku og s_2L Appl(licative)P. Heiti þessara sagnliða sem slík skipta okkur ekki máli; neðri sagnliðinn hugsum við fyrst og fremst sem lið sem bætir þágufallsliðnum við formgerðina. Mikilvægt er að hafa tvo sagnliði til þess að hægt sé að hafa formgerðina tvígreinda.

færst fram hjá hinum með frumlagsfærslu. Hríslumyndin í (32b) endurspeglar þá að sagnir eins og *líka* eru ósamhverfar: eingöngu þágufallsliðurinn getur færst í frumlagssætið.

Hins vegar er eðli samhverfra sagna þannig að hvor liðurinn sem er, þágufallið eða nefnifallið, getur færst í frumlagssæti. Þess vegna kann að koma á óvart að Wood og Halldór Ármann geri ráð fyrir að samhverfar sagnir hafi alltaf setningagerðina í (32a), óháð því hvor liðurinn færist. Án þess að fara náið út í greiningu þeirra er rétt að greina frá kjarnanum í henni í örfáum orðum: Í formgerðinni í (32a) færist rótin upp í s_2 -hausinn og saman myndar þetta samsettan haus. Samsetti hausinn færist svo áfram upp í s_1 (og myndar þá enn stærri haus, samsettan úr rótinni, s_2 og s_1). Við þetta stækkar svonefndur fasi og það veitir nefnifallsliðnum möguleika á því að færast fram fyrir þágufallsliðinn; við þessar færslur og stækkun fasans verða rökliðirnir jafnfjarlægir hinum samsetta fasahaus.¹⁷ Í formgerðinni í (32b) er rótin aftur á móti þegar hengd við s_1 , fyrir ofan s_2L , og þá færist s_2 -hausinn ekki; það hefur í för með sér að fasinn stækkar ekki og þá getur nefnifallsliðurinn ekki færst út úr honum fram fyrir þágufallsliðinn.

Wood og Halldór Ármann (2014) halda því fram að þessar tvær formgerðir eigi að framkalla mismunandi merkingu. Með því að sameina rótina nefnifallsandlaginu (þemanu) eins og gert er neðst á hríslumyndinni í (32a) á hún að kveða nánar á um eiginleika þess. Það að rótin sameinist sögninni beint í (32b) á hins vegar að verða til þess að hún kveði nánar á um t.d. það ástand eða þá skynjun sem í sögninni felst. Mögulegt er að breytingin á *líka* frá fornu máli til nútímamáls sé á þá leið að *líka* hafi áður haft formgerðina í (32a) en hafi nú formgerðina í (32b). Það er þó síður en svo augljóst að setningagerðin í (32a) framkalli merkinguna sem *líka* gat haft í fornu máli.¹⁸ Wood og Halldór Ármann (2014:287) benda t.a.m. á að sögnin *hugnast* hafi svipaða merkingu og *líka* en sé engu að síður samhverf; það sé óvænt miðað við greiningu þeirra.

Engu að síður kann að vera að formgerð samhverfra sagna, sjá

¹⁷ Fasar eru eins konar þrep eða stig í afleiðslu setningar. Um fasa í íslensku samhengi má nánar lesa hjá Antoni Karli Ingasyni, Einari Frey Sigurðssyni og Wood (2016:31–34).

¹⁸ Formgerðirnar tvær eiga einnig að skýra hvers vegna svo oft er hægt að sleppa þágufallsliðnum með skiptisögnum, sbr. *Þetta hentar* og *Þetta nægir* (Wood og Halldór Ármann Sigurðsson 2014). Við fjöllum ekki um það hér; sjá einnig mótbarur Jóhönnu Barðdal, Þórhalls Eyþórssonar og Dewey (2014).

(32a), geti fangað merkingu *líka* í fornu máli, einkum þegar þágufallsliðurinn er ótvírætt andlag sagnarinnar. Að minnsta kosti í sumum dæmanna í (25)–(29) gæti *líka* verið nær því að merkja ‘falla í kramið (há e-m), vera vel liðinn (af e-m), vera viðkunnanlegur (í augum e-s)’ frekar en ‘þóknast (e-m), gera (e-m) til geðs’. Sé svo leiðir það hugsanlega af því að rótin $\sqrt{\text{LÍKA}}$ tengist beint nefnifallsliðnum. Við getum hugsað þetta á eftirfarandi hátt fyrir tilbúnu setninguna *María hafði alltaf líkað flestum* (sem er auðvitað ótæk í nútímamáli) þar sem *María* er nefnifallsfrumlag og *flestum* þágufallsandlag: Kjarninn í merkingu $\sqrt{\text{LÍKA}}$ skulum við segja að sé ‘geðfelldni’. Ef rótin $\sqrt{\text{LÍKA}}$ tengist beint nefnifallinu (þemanu) *María* hefur það í för með sér að rótin kveði nánar á um eiginleika Maríu, að hún sé geðfelld eða viðkunnanleg. Þegar þágufallsliðurinn er tekinn með í reikninginn fæst merking sem er í ætt við ‘María er geðfelld að flestra mati’ (eða t.d. ‘María er vel liðin af flestum’). Hér er þá *María* og hennar geðfelldni í forgrunni frekar en liðan eða tilfinningar flestra.¹⁹ Ef sögnin sameinast hins vegar rótinni fyrst, eins og í (32b), getur hún ekki kveðið nánar á um merkingu þemans heldur verður útkoman sú að hún kveði á um skynjun þágufallsliðarins.

Þegar merking *líka* er hins vegar ‘þóknast, gera til geðs’ liggur ekki eins beint við að leiða út merkinguna með formgerðinni í (32a) (og ekki heldur í (32b)) því að hér virðist til viðbótar vera orsakamerking eða jafnvel gerandamerking. Og jafnvel þótt við gætum nýtt okkur setningagerðina í (32a) til að gera grein fyrir sumum dæmanna um það þegar *líka* tekur með sér nefnifallsfrumlag og þágufallsandlag, þá er ekki víst að sama formgerð nái svo vel utan um þá merkingu sem fæst þegar þágufallið er frumlagið enda höfum við ekki séð dæmi um að merkingin sé önnur í fornu máli þegar svo er. Viljum við halda í setningagerðirnar í (32) gætum við hugsanlega gert ráð fyrir formgerðinni í (32a) þegar nefnifallsliðurinn færast í frumlagssætið en (32b) þegar þágufallsliðurinn er frumlagið. Þar með segðum við að *líka* hafi ekki verið samhverf sögn í sama skilningi og t.d. *nægja* í nútímamáli. Breytingin frá fornu máli til nútímamáls væri þá að setningagerðin í

¹⁹ Það að eitthvað sé í forgrunni er ekki síður viðfangsefni aðstæðufræði eða málnotkunarfræði (e. *pragmatics*). Þótt við förum ekki nánar út í þá sálma hér er vert að benda á að nokkuð svipaðar hugmyndir koma fram hjá Jóhönnu Barðdal (2001:65) sem leitar skýringa utan setningafræðinnar: „When uttering a sentence with the Dative argument first the speaker is making a proposition about the human participant while uttering a sentence with the Nominative argument first a proposition is being made about the stimulus. It is therefore extra sentential factors that are crucial and decide upon the grammatical functions of the arguments.“

(32a) væri útilokuð en líka hefði enn setningagerðina í (32b).²⁰ Þetta þarfnast frekari rannsókna.

Að lokum má benda á að sumar aðrar hugmyndir sem hafa verið settar fram um setningagerð PGF-NF -sagna gætu mögulega betur fangað orsakarmerkinguna sem rætt var um hér að ofan. Platzack (1999) hefur t.a.m. sett fram þá hugmynd að ósamhverfar sagnir hafi þá innbyrðis afstöðu sem sýnd er í (32b) en að hjá samhverfum sögnum sé nefnifallið ofar í formgerðinni. Með slíkri greiningu á líka, þegar sögnin tekur með sér frumlag í nefnifalli, mætti hugsanlega ná utan um umrædda orsakarmerkingu; rökliðir sem eru gerendur eða valdar eru t.a.m. alltaf grunnmyndaðir mjög ofarlega í sagnliðnum (ofar en t.d. skynjendur) og ef við segðum að orsakarmerkingin með líka í fornu máli fælist í því að þar hefði nefnifallsliðurinn merkingarhlutverkið vald gætum við sagt að hann væri grunnmyndaður ofarlega í sagnliðnum (eins og Platzack 1999 heldur fram). Væri þessi leið farin við greiningu á líka með nefnifallsfrumlagi væri eðlilegt að líta til ýmissa fleiri (og annars konar) dæma þar sem merking virðist hafa verið önnur í fornu máli (eða hafi a.m.k. getað verið það). Eiríkur Rögnvaldsson (1996) ræðir um sögnina *dreyma* í þessu sambandi, sbr. dæmin í (33).

- (33) a. Þá dreymdi mig **hin sama kona** og fyrr
(Laxdæla saga)
- b. **Sá maður** dreymir mig jafnan
(Hallfreðar saga vandræðaskálds)

(tilv. eftir Eiríki Rögnvaldssyni 1996:64)

Eins og Eiríkur Rögnvaldsson (1996:64–65) bendir á er sá liður sem teldist sem þema í nútímamáli með sögninni *dreyma* í nefnifalli í (33) en ekki í þolfalli eins og í nútímamáli. Hann bætir því við að hugsan-

²⁰ Ef svo hefði verið mætti spyrja hvort e.t.v. væri um tvær sagnir að ræða, sem við getum kallað líka_1 og líka_2 , sem hefðu sams konar form og beygingu en formgerð þeirra væri mismunandi. Þeirri spurningu er ekki auðvelt að svara í stuttu máli. Það er þó lykiltríði að við lítum svo á að um sömu rótina væri að ræða, $\sqrt{\text{LÍKA}}$, og því væri þetta ein og sama sögnin í ákveðnum skilningi sem hefði stundum formgerðina í (32a) og stundum formgerðina í (32b). Aftur á móti væri hægt að segja að formgerðin réði því hversu margar sagnir mætti búa til með rótinni $\sqrt{\text{LÍKA}}$; ef hægt væri að mynda fleiri en eina formgerð með rótinni $\sqrt{\text{LÍKA}}$ væru þar með komnar fleiri en ein sögn. Það er því að nokkru leyti skilgreiningaratriði hvort ein og sama rótin geti tekið þátt í að mynda fleiri en eina sögn. Svipaðar hugleiðingar má lesa hjá Margréti Jónsdóttur (2005).

lega væri rétt að greina þennan lið sem „einhvers konar“ geranda í þessum dæmum (bls. 65) en það minnir einmitt á þann merkingarlega mun sem rætt var um í 4. kafla hér á undan. Frekari rannsókn væri þá þörf á því hvort greina mætti *líka* með nefnifallsfrumlagi annars vegar og *dreyma* með nefnifalli hins vegar á hliðstæðan hátt.

5 Lokaorð

Í fyrri umfjöllun um sögnina *líka* í íslensku, og jafnvel hliðstæður hennar í skyldum tungumálum, hefur því verið haldið fram að *líka* sé ólík samsvarandi sögn í íslensku nútímamáli og hafi haft einkenni samhverfra sagna (skiptisagna). Vísbendingar um slíkt hafa til þessa hins vegar ekki verið nægjanlega traustar því að þær hafa einvörðungu byggst á ólíkri orðaröð en búast mætti við út frá nútímamáli. Þar sem orðaröð í forníslensku var mun frjálssari en síðar varð er því æskilegt að finna viðbótarrök þessari greiningu til stuðnings. Við höfum stungið upp á því að nota dæmi þar sem *líka* stendur í formgerð með stýrinafnhætti sem slíka viðbótarröksemd enda hafa þess háttar formgerðir verið nýttar í fyrri rannsóknum til þess að sýna með traustum hætti fram á frumlagseðli nafnliða.

Gögnin sem tínd hafa verið til hér að ofan benda til þess að *líka* hafi getað haft formgerð samhverfra sagna að fornu (þágufallsliðurinn gat verið andlag), sem rímar við hliðstæða sögn sögulega í öðrum skyldum málum. Í ensku er stundum talið að sögnin *like/lician* hafi ekki verið samhverf heldur á eldra skeiði alltaf staðið með skynjanda sem er andlag; síðar verði svo endurtúlkun á skynjandanum sem frumlagi. Það er áhugaverð staðreynd að íslenska skuli hafa þróast á svipaða leið og enska þar sem *líka*, eins og *like/lician*, hætti að vera samhverf sögn. Í ensku samhengi er í hefðbundnum skrifum bent á möguleg áhrif frá breytingum innan fallakerfisins en það er skýring sem dugir engan veginn til þess að gera grein fyrir þróuninni í íslensku.

Við höfum stungið upp á því að beita greiningu Woods og Halldórs Ármanns Sigurðssonar (2014) til þess að gera grein fyrir breytileikanum á setningafræðilegan hátt, enda þótt hún hafi verið sniðin að nútímamáli. Það er hins vegar ekki augljóst á þessari stundu hvernig hægt er að ná formlega utan um mögulegan blæbrigðamun eða jafnvel ólíka merkingu sagnarinnar *líka* að fornu þar sem þágufallsliðurinn er andlag og því ljóst að frekari rannsókn er þörf.

Textar

- ALEX = [Finnur Jónsson]. *Alexanders saga: Islandsk oversættelse ved Brandr Jónsson (biskop til Holar 1263–64)*. København: Gyldendal.
- ALK = Widding, Ole. 1960. *Alkuin: De virtutibus et vitiis i norsk-islandsk overlevering og Udvidelser til Jonsbogens kapitel om domme*. København: Ejnar Munksgaard.
- ANT = Antonius saga. Í: *Heilagra Manna Sögur: Fortællinger og Legender om hellige Mænd og Kvinder*, bls. 55–121. 1. bindi. Christiania.
- BAND = Magerøy, Hallvard. 1956. *Bandamanna saga*. STUAGNL 67. København: Samfund til udgivelse af gammel nordisk litteratur.
- BARL = Rindal, Magnus. 1981. *Barlaams ok Josaphats saga*. Oslo: Kjeldeskriftfondet.
- ELIS = Kölbing, Eugen. 1881. *Elis saga ok Rosamundu*. Heilbronn: Henninger.
- FLÓAM = Finnur Jónsson. 1932. *Flóamannasaga*. STUAGNL 56. København: Samfund til udgivelse af gammel nordisk litteratur.
- GREGDIAL = Unger, C.R. 1877. *Benedictus saga*. Appendix: *Liber primus Dialogorum Gregorii*. Í: *Heilagra Manna Sögur: Fortællinger og Legender om hellige Mænd og Kvinder*, bls. 179–200. 1. bindi. Christiania.
- ISID = Þorvaldur Bjarnarson. 1878. [Ritning Ísídórs] A. M. 655. 4to. fragm. XXVI. Í: *Leifar fornra kristinna fræða íslenzkra: Codex Arna-Magnæanus 677 4to auk annara enna elztu brota af íslenzkum guðfræðisritum*, bls. 180–182. Kaupmannahöfn: H. Hagerup.
- ÍSLHÓM = de Leeuw van Weenen, Andrea. 1993. *The Icelandic Homily Book: Perg. 15 4° in the Royal Library, Stockholm*. Reykjavík: Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi.
- KGS = Holm-Olsen, Ludvig. 1945. *Konungs skuggsiá*. Oslo: Kjeldeskriftfondet.
- KLM = Unger, C.R. 1860. *Karlamagnus saga ok kappá hans: Fortællinger om Keiser Karl Magnus og hans Jævniger i norsk Bearbejdelse fra det trettende Aarhundrede*. Christiania.
- LUC = Unger, C.R. 1877. *Lucie saga*. Í: *Heilagra Manna Sögur: Fortællinger og Legender om hellige Mænd og Kvinder*, bls. 433–436. 1. bindi. Christiania.
- MAR = Unger, C.R. 1871. *Mariu saga: Legender om Jomfru Maria og hendes Jertegn*. Christiania.
- NOHÓM = Indrebø, Gustav. 1931. *Gamal norsk homiliebook: Cod. AM 619 4to*. Kjeldeskriftfondet. Oslo: Jacob Dybwad.
- ÓTODD = Finnur Jónsson. 1932. *Saga Óláfs Tryggvasonar af Oddr Snorrason munk*. København.
- SILV = Unger, C.R. 1877. *Silvesters saga*. Í: *Heilagra Manna Sögur: Fortællinger og Legender om hellige Mænd og Kvinder*, bls. 245–280. 2. bindi. Christiania.
- STRENG = Cook, Robert og Mattias Tveitane. 1979. *Strengleikar: An Old Norse Translation of twenty-one old French Lais*. Oslo: Norsk historisk kjeldeskrift-institutt.

- SURIUS = Surius, Laurentius. 1618. *De probatis sanctorum vitis: December*. Sumptibus Ioannis Kreps & Hermanni Mylij, Coloniae Agrippinae. https://numelyo.bm-lyon.fr/f_view/BML:BML_00GOO0100137001102419582.
- THOM = Unger, C.R. 1869. *Thomas saga erkibyskups: Fortælling om Thomas Becket erkebiskop af Canterbury: To bearbejdelser samt fragmenter af en tredie*. Christiania.
- VITPAT = Unger, C.R. 1877. *Vitæ patrum. Í: Heilagra Manna Sögur: Fortællinger og Legender om hellige Mænd og Kvinder*, bls. 335–488. 2. bindi. Christiania.
- ÆV = Gering, Hugo. 1882. *Islendzk æventyri: Isländische Legenden, Novellen und Märchen*. Halle an der Saale: Buchhandlung des Waisenhauses.

Heimildir

- Allen, Cynthia L. 1986. Reconsidering the history of *like*. *Journal of Linguistics* 22:375–409.
- Allen, Cynthia L. 1995. *Case Marking and Reanalysis: Grammatical relations from Old to Early Modern English*. Oxford: Oxford University Press.
- Andrews, Avery. 1976. The VP-complement analysis in Modern Icelandic. *Proceedings of the Annual Meeting of the North Eastern Linguistic Society* 6:1–21.
- Anton Karl Ingason, Einar Freyr Sigurðsson og Joel C. Wallenberg. 2011. Distinguishing change and stability: A quantitative study of Icelandic oblique subjects. Erindi flutt á Diachronic Generative Syntax Conference (DIGS 13), University of Pennsylvania, 2.–5. júní 2011.
- Anton Karl Ingason, Einar Freyr Sigurðsson og Jim Wood. 2016. „Þáttur var tekinn í hlaupinu af Höskuldi.“ *Samspil fastra orðasambanda og setningagerðar*. *Milli mála* 8:13–42.
- Ásgeir Blöndal Magnússon. 1989. *Íslensk orðsifjabók*. Reykjavík: Orðabók Háskólans.
- Dagbjört Guðmundsdóttir. 2016. Þeir töluðu illa um hvorn annan. Um beygingarbreytingu á orðasambandinu *hver/hvor annar* í íslensku. B.A.-ritgerð, Háskóla Íslands, Reykjavík. <http://hdl.handle.net/1946/24080>.
- Einar Freyr Sigurðsson. 2008. Gagnverkandi fornafnið *hver/hvor annar*. Námskeiðsritgerð við Háskóla Íslands. <https://notendur.hi.is/einasig/Einar2008Gagnverkandi.pdf>.
- Eiríkur Rögnvaldsson. 1995. Old Icelandic: A non-configurational language? *North-Western European Language Evolution* 26:3–29.
- Eiríkur Rögnvaldsson. 1996. Frumlag og fall að fornu. *Íslenskt mál* 18:37–69.
- Faarlund, Jan Terje. 1990. *Syntactic Change. Toward a Theory of Historical Syntax*. Berlin / New York: Mouton de Gruyter.
- Faarlund, Jan Terje. 2001. The notion of oblique subject and its status in the history of Icelandic. Í: Jan Terje Faarlund (ritstj.). *Grammatical Relations in Change*, bls. 99–135. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.

- Fischer, Olga C. M. og Frederike C. van der Leek. 1983. The demise of the Old English impersonal construction. *Journal of Linguistics* 19:337–368.
- Fritzner, Johan. 1896. *Ordbog over Det gamle norske Sprog* [2. útg.]. Kristiania: Den norske forlagsforening.
- van Gelderen, Elly. 2018. *The Diachrony of Verb Meaning: Aspect and Argument Structure*. New York / London: Routledge.
- GTB = Geïntegreerde Taalbank (ONW, VMNW, MNW, WNT). Instituut voor de Nederlandse Taal. Útgáfa 2.0, 10. apríl 2018. <http://gtb.ivdnt.org/search/> (sótt í mars 2020).
- Halldór Ármann Sigurðsson. 1989. *Verbal Syntax and Case in Icelandic*. In *a Comparative GB Approach*. Doktorsritgerð, Lundarháskóla, Lund. [Endurpr. 1992, Institute of Linguistics, University of Iceland, Reykjavík.]
- Halldór Ármann Sigurðsson. 1991. Icelandic case-marked PRO and the licensing of lexical arguments. *Natural Language and Linguistic Theory* 9:327–363.
- Halldór Ármann Sigurðsson. 2008. The case of PRO. *Natural Language and Linguistic Theory* 26:403–450.
- Halldór Ármann Sigurðsson og Verner Egerland. 2009. Impersonal null-subjects in Icelandic and elsewhere. *Studia Linguistica* 63/1:158–185.
- Heimir Freyr Viðarsson. 2009. Tilbrigði í fallmörkun aukafallsfrumлага: Þágufallshneigð í forníslensku. *Íslenskt mál* 31:15–66.
- Heimir Freyr Viðarsson. 2017. Tilbrigði til forna. Í: Höskuldur Þráinsson, Ásgrímur Angantýsson og Einar Freyr Sigurðsson (ritstj.). *Tilbrigði í íslenskri setningagerð: III. Sérathuganir*, bls. 139–179. Reykjavík: Málvísindastofnun Háskóla Íslands.
- Helgi Bernódusson. 1982. *Ópersónulegar setningar*. Kandidatsritgerð, Háskóla Íslands, Reykjavík.
- Hlíf Árnadóttir og Einar Freyr Sigurðsson. 2013. Case in disguise. Í: Beatriz Fernández og Ricardo Etxepare (ritstj.). *Variation in Datives: A Micro-Comparative Perspective*, bls. 96–143. Oxford: Oxford University Press.
- Höskuldur Þráinsson. 2005. *Setningar*. *Handbók um setningafræði*. Íslensk tunga III. Reykjavík: Almenna bókafélagið.
- Jespersen, Otto. 1927. *A modern English grammar on historical principles*, 3. bindi. London: Allen & Unwin.
- Jóhanna Barðdal. 1999. The Dual Nature of Icelandic Psych-Verbs. *Working Papers in Scandinavian Syntax* 64:79–101.
- Jóhanna Barðdal. 2001. The perplexity of Dat-Nom verbs in Icelandic. *Nordic Journal of Linguistics* 24/1:47–70.
- Jóhanna Barðdal, Þórhallur Eyþórsson og Tonya Kim Dewey. 2014. Alternating predicates in Icelandic and German: A sign-based Construction Grammar account. *Working Papers in Scandinavian Syntax* 93:51–101.
- Jóhannes Gísli Jónsson. 1996. *Clausal Architecture and Case in Icelandic*. Doktorsritgerð, University of Massachusetts, Amherst.

- Jóhannes Gísli Jónsson. 1997–1998. Sagnir með aukafallsfrumlagi. *Íslenskt mál* 19–20:11–43.
- Jóhannes Gísli Jónsson. 2003. Not so quirky: On subject case in Icelandic. Í: Ellen Brandner og Heike Zinsmeister (ritstj.). *New Perspectives on Case Theory*, bls. 127–163. Stanford, CA: CSLI.
- Jóhannes Gísli Jónsson. 2018. Word order as a subject test in Old Icelandic. Í: Jóhanna Barðdal, Na'ama Pat-El og Stephen Mark Carey (ritstj.). *Non-Canonically Case-Marked Subjects. The Reykjavík-Eyjafjallajökull papers*, bls. 135–154. Amsterdam: John Benjamins.
- Kristín M. Jóhannsdóttir. 2015. „Nafnháttarsýki“. Um eðli og þróun orða-sambandsins *vera að* + nafnháttur. *Íslenskt mál* 37:9–68.
- Margrét Jónsdóttir. 2003. Mark eða gerandi: Um merkingarlegt tvíeðli nokkurra sagna. *Íslenskt mál* 25:79–97.
- McGinnis, Martha. 2008. Applicatives. *Language and Linguistics Compass* 2/6:1225–1245.
- Mörkuð íslensk málheild. Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum. <http://mim.arnastofnun.is> (sótt 4. mars 2019).
- Ordbog over det norrøne prosasprog. Københavns Universitet. <https://onp.ku.dk> (sótt 9. mars 2020).
- Orðstöðulykill Íslendingasagna = Íslendinga sögur. Orðstöðulykill og texti. 1996. Ritstjórar: Bergljót S. Kristjánsdóttir, Eiríkur Rögnvaldsson (aðalritstjóri), Guðrún Ingólfssdóttir og Örnólfur Thorsson. Mál og menning, Reykjavík. <http://snara.is> (sótt 19. mars 2020).
- Platzack, Christer. 1999. The subject of Icelandic psych-verbs: A minimalistic account. *Working Papers in Scandinavian Syntax* 64:103–115.
- Ritmálssafn Orðabókar Háskólans. Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum. <http://ritmalssafn.arnastofnun.is> (sótt 4. mars 2019).
- Theódóra A. Torfadóttir. 2017. Ef ég er að skilja þetta rétt. Könnun á notkun *vera að*. Í: Höskuldur Þráinsson, Ásgrímur Angantýsson og Einar Freyr Sigurðsson (ritstj.). *Tilbrigði í íslenskri setningagerð: III. Sérathuganir*, bls. 39–59. Reykjavík: Málvísindastofnun Háskóla Íslands.
- Wagener, Terje. 2017. *The History of Nordic Relative Clauses*. Berlin: De Gruyter Mouton.
- Willems, Klaas og Jeroen Van Pottelberge. 1998. *Geschichte und Systematik des adverbalen Dativs im Deutschen: Eine funktional-linguistische Analyse des morphologischen Kasus*. Berlin / New York: Walter de Gruyter.
- Wood, Jim og Halldór Ármann Sigurðsson. 2014. Let-causatives and (a)symmetric DAT-NOM constructions. *Syntax* 17/3:269–298.
- Zaenen, Annie, Joan Maling og Höskuldur Þráinsson. 1985. Case and Grammatical Functions: The Icelandic Passive. *Natural Language and Linguistic Theory* 3:441–482.
- Þorbjörg Hróarsdóttir. 2000. *Word Order Change in Icelandic: From OV to VO*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.

Þorbjörg Hróarsdóttir. 2008. Types of DPs in OV order. *Studia Linguistica* 62/3:261–286.

Þórhallur Eypórsson og Jóhanna Barðdal. 2005. Oblique subjects: A common Germanic inheritance. *Language* 81:824–881.

Lykilorð

skiptisagnir, (ó)samhverfar sagnir, tilbrigði, fallmörkun, rökliðaformgerð

Keywords

alternating verbs, (a)symmetric verbs, variation, case marking, argument structure

Abstract

In Modern Icelandic the verb *líka* ‘like’ occurs with a subject in the dative case and an object in the nominative case. It has been argued that this was also the case in Old Icelandic. In this paper we argue that in contrast to Modern Icelandic, the nominative argument of *líka* could also constitute the subject during the Old Icelandic period and the dative argument the object. More specifically, we maintain that the verb *líka* was an alternating (or symmetric) verb where the nominative and the dative argument could raise to the subject position, whereas in Modern Icelandic only the dative is able to raise to the subject position. In other words, we argue that a change in the argument structure of the verb has taken place such that *líka* has changed from being an alternating (symmetric) verb to an asymmetric oblique subject verb. The main argument that is used to substantiate this claim comes from control infinitives in Old Icelandic, taking on the form in (i):

- (i) girntiz   meirr at   líka   einum   guði   en   mönnum
 desired.MID more to PRO.NOM like.INF alone.DAT god.DAT than men.DAT
 ‘(He) desired more to please God alone than men.’ (Æv 150.15)

Based on a generative analysis of syntactic structure, that the dative argument functions syntactically as the object, in addition to discussing other potential evidence based on word order. When the nominative argument is the subject, the meaning of *líka* is sometimes closer to that of English *please* than *like*. We also discuss how this might be accounted for.

*Einar Freyr Sigurðsson
Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum
Laugavegi 13
IS-101 Reykjavík
einar.freyr.sigurdsson@arnastofnun.is*

*Heimir van der Feest Viðarsson
Universiteit Gent
Faculteit Letteren en Wijsbegeerte: Vakgroep Taalkunde
Blandijnberg 2
9000 Gent
Belgía
heimir.vidarsson@ugent.be*

Matteo Tarsi

Samspil tökuorða og innlendra orða í samheitaþörum í Þriðju málfræðiritgerðinni

1 Inngangur

Í greininni¹ er fjallað um tökuorð og innlend orð sem birtast í samheitaþörum í Þriðju málfræðiritgerðinni (= PMR, frá u.þ.b. 1250). Ritgerðin er ein af fjórum forníslenskum málfræðiritum (yfirlit hjá Magnúsi Snædal 1993) og er höfundur hennar Ólafur Þórðarson hvítaskáld (u.þ.b. 1210–1259), bróðursonur Snorra Sturlusonar. Greinin er sýnishorn af stærri rannsókn á samlífi og samspili innlendra orða og tökuorða í íslenskum ritheimildum fram til siðaskipta árið 1550 (Tarsi væntanl.).² Þar er fengist við eftirfarandi meginrannsóknarspurningu: Hver var þróun íslensks orðaforða í aðdraganda hreitungustefnunnar? Höfuðrannsóknin beinist m.ö.o. að íslenskum orðaforða og hefur

¹ Ég vil þakka þeim sem hafa veitt mér stuðning og hafa ekki síst verið mér ráðholl við ritun þessarar greinar: Ara Páli Kristinssyni, Helgu Hilmisdóttur (Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum), Jóni Axel Harðarsyni og Margræti Jónsdóttur (Háskóli Íslands). Síðast en ekki síst þakka ég Mikael Males (Universitetet i Oslo) sem benti mér á meistararitgerð Victors Frans, sem ræddi við mig um efni ritgerðar sinnar og sendi mér hana strax eftir vörn svo að ég gæti nýtt mér hana í rannsókn minni. Rannsóknin fékk tveggja ára styrk frá Háskólasjóði Eimskipafélags Íslands á árunum 2018–2020.

² Sambýli tökuorða og innlendra samheita þeirra hefur áður verið rannsakað en þó einungis hvað nútímamálið varðar, sjá m.a. Guðrúnu Kvaran (2003:33–36), Ara Pál Kristinsson (2004:57–58), Ara Pál Kristinsson og Amanda Hilmarsson-Dunn (2015) og Tinnu Frímann Jökulsdóttur o.fl. (2019).

Þann tilgang að varpa ljósi á samspil innlendra orða og tökuorða fyrir tíma hreintungustefnunnar, en fyrstu skýru heimildirnar um málræktaráhuga eru frá tíma siðaskipta (Kjartan G. Ottósson 1990:20).

Markmið þessarar greinar er að skoða samspil tökuorða og innlendra orða í ÞMR. Eftir að hafa fjallað í örfáum orðum um ÞMR, fyrirmyndir hennar og varðveislur (2) er fræðilegur bakgrunnur rannsóknarinnar kynntur og helstu hugtök skilgreind (3). Þessu næst er fjallað um greiningarþætti rannsóknarinnar (4) og svo samheitaþörin greind (5). Þar á eftir er umfjöllun um samheitaþörin eftir því hvernig þau birtast í textanum annars vegar og hvernig þau eru sett saman hins vegar, þ.e. með tilliti til tegunda tökuorða og innlendra orða (6). Loks er fjallað um hvernig og til hvers höfundur ÞMR nýtir sér tökuorð og innlend samheiti þeirra (7).

2 Nokkur orð um Þriðju málfræðiritgerðina, fyrirmyndir hennar og varðveislur

Þriðja málfræðiritgerðin skiptist í tvo hluta. Fyrri hlutinn nefnist Málfræðinnar grundvöllur og byggist hann á fyrstu tveim bindum *Istitutiones grammaticæ* eftir Priscianus (6. öld e.Kr.). Síðari hlutinn, Málskrúðsfræði, grundvallast á þriðja bindi *Ars maior* eftir Donatus (4. öld e.Kr.)³ en víða sést að Ólafur hefur að mörgu leyti stuðst við skýringarrit, enda eru margar skýringar sem Ólafur tilfærir hvergi að finna í texta Donatusar. Skýringarritið sem Ólafur mun hafa farið eftir er rit sem hefur verið eignað Remigiusi frá Auxerre (u.þ.b. 841–908) en mun samkvæmt tilgátu Males (2018) ekki vera eftir hann. Males (2018:322) kallar höfund þessa skýringarrits Pseudo-Remigius. Rannsóknir Frans (2019) á þessu riti (hdr. Biekorf 537) styðja tilgátu Males.

ÞMR er varðveitt í fjórum handritum en þó hvergi í heilu lagi. Handritin AM 242 fol., svokallað *Codex Wormianus* eða *Wormsbók* á íslensku (= W, frá um 1350), og AM 748 i b 4to (frá fyrsta fjórðungi 14. aldar) geyma hana að mestu leyti. Þar að auki geymir síðara handritið elsta textann. Önnur brot af ÞMR eru varðveitt í AM 757 a og b 4to (fyrra brotið er frá um 1400 en hið síðara frá 15. öld).

Samkvæmt rannsókn Wills (2001:52–56) á skyldleika handrita ÞMR er honum þannig háttað að 748 og 757 a flokkast í sömu grein en Wormsbók í annarri grein í ættartrénu, en Björn M. Ólsen

³ Nánar um tengsl ÞMR við Priscianus og Donatus hjá Jóni Axel Harðarsyni (2016).

(1884:xlviii–lxii) komst hins vegar að þeirri niðurstöðu að Wormsbók og 748 væru sammæðra, en ekki 757 a; 757 b er hins vegar samkvæmt báðum fræðimönnum beint afrit af W (Björn M. Ólsen 1884:liv, Wills 2001:52).

3 Um tökuorð og innlend orð

Í þessari rannsókn er gerður skýr munur á tökuorðum annars vegar og innlendum orðum hins vegar (sjá svipaðar rannsóknir í Betz 1959, Halldóri Halldórssyni 1964, Gusmani 1981 og nánar um greininguna í Tarsi væntanl.). Heitið **tökuorð** á hér við orð sem fengin eru úr annarri tungu og eru, að því er virðist, virkur hluti af orðaforðanum, sama hvort þau eru aðlöguð eða ekki.⁴ Í fræðilegri umræðu á Norðurlöndunum hefur síðan á tíunda áratug verið hefð fyrir því að nota skandinavíska heitið *importord* (Jarvad 2007:10, sjá einnig m.a. Ástu Svavarsdóttur 2003 og Ara Pál Kristinsson 2004) sem samsvarar íslenska orðinu **aðkomuorð**. Undir þeirri skilgreiningu bæri að kalla tökuorð einvörðungu þau orð sem fengin eru úr öðru máli en hafa aðlagast hljóð- og beygingarkerfi viðtökumálsins (Guðrún Kvaran 2005:343–344). Inn í þessa rannsókn eru engu að síður tekin erlend orð sem eru, ef tekið er mið af notkun í textanum, ekki virkur hluti af orðaforðanum, en þau skiptast samt á við innlend orð. Slík orð eru tvenns konar: **styttingar** (t.d. á *nomina sacra* eins og *Dominus* eða *Christus*) og **augnablikstökuorð** (e. *nonce borrowing*), þ.e. orð lærðs uppruna sem ekki koma fyrir sem sjálfstæð orð í textanum heldur eru þau pöruð saman með samsvarandi innlendu samheiti, og eru þau undantekningarlaust erfðaorð (t.d. *aurum* – *gull*). Það að skilgreina þessi orð sem augnablikstökuorð fellur vel að efninu en erfitt er að segja með vissu eitthvað til um færni í erlendum málum stakra (oftast óþekktra) skrifara eða textahöfunda að fornu. Skilgreining mín byggist sem sagt á því textasamhengi þar sem þessi orð koma fyrir, og þar með notkun þeirra í textum, frekar en á aðlögunarþáttum, tíðni þeirra í textum, tungumálakunnáttu höfundar eða viðhorfum hans til tökuorða.

Tökuorðin geta ýmist verið tekin inn í málið af nauðsyn, og þá kölluð **nauðsynjatökuorð** (e. *necessity borrowing*) eða vegna virðingar, þ.e. **virðingartökuorð** (e. *prestige borrowing*) (sbr. Durkin

⁴ Sjá Ástu Svavarsdóttur og Veturliða Óskarsson (2009) um tökuorð og erlend áhrif í íslensku.

2009:142–143). Nauðsynjatökuorð eru orð tekin inn í málið vegna skorts á orðum yfir ákveðið fyrirbæri eða ákveðinn hlut. Sem dæmi má nefna grunnorðin í kristni *biskup*, *kirkja* og *prestur*. Nauðsynin sem verið er að vísa til í heitinu *nauðsynjatökuorð* vísar til þess að verið sé að bæta úr skorti á heiti yfir ákveðna nýjung með tökuorði frekar en nýyrði.

Orð telst til virðingartökuorða ef það gengur inn í orðaforðann eftir að innlent orð (eða tökuorð eða hvort tveggja) hefur skotið rótum í málinu. Sem dæmi má nefna margvísleg orð af miðlægþýskum uppruna sem áttu þegar samheiti í íslensku þegar þau birtust fyrst í rituðu máli, t.d. *bítala*, *forbætra*, *forstanda*, *undirstanda* (sjá nánar um þessi orð hjá Veturlíða Óskarssyni 2003, og einkum Veturlíða Óskarssyni 2015 um orð með forskeytinu *bí-*). Vert er svo að minna á að virðingin sem borin er fyrir ákveðnu erlendu máli í málsamfélagi getur leitt til þess að bæði nauðsynja- og virðingartökuorð verði tekin inn í heimatunguna. Því hærri sem staða erlends tungumáls í málsamfélaginu er, því meiri líkur eru á því að bæði nauðsynja- og virðingartökuorð verði tekin inn í málið. Með öðrum orðum eykur há virðingarstaða líkurnar á að viðkomandi tunga sé valin sem veititunga.

Innlend orð eru heiti sem smíðuð eru af innlendum orðstofnum. Þau geta verið ferns konar: *tökupýðingar*, *innlend nýgerð orð*, *erfðaorð* og *tökumerkingar*.⁵ **Tökupýðingar** (e. *structural calque*) og **innlend nýgerð orð** (e. *neoformation*) eru lík að gerð, þ.e. þau eru ýmist afleidd eða samsett orð, en munurinn er sá að *tökupýðingar* sýna greinileg erlend áhrif í formgerðinni, þær eru sem sagt *þýðingar* á erlendum heitum, jafnvel lið fyrir lið (t.d. *meðalorþning* < lat. *interjectio*). Innlend nýgerð orð ganga ekki út frá formgerð erlenda orðsins, sama hvort það hafi gegnt einhverju hlutverki við myndun innlenda orðsins eða ekki (t.d. *félagi*, án fyrirmyndar; *spámaðr*, væntanlega með lat. *propheta* að merkingarlegri fyrirmynd). **Erfðaorð** (e. *inherited word*) og **tökumerkingar** (e. *semantic calque*) eru einnig lík að gerð. Erfðaorð eru kölluð hér þau orð sem hafa að öllum líkindum verið til síðan á

⁵ Orðaval þetta er að mestu leyti sótt til Halldórs Halldórssonar í greininni *Nýgervingu- um í forn máli* (1964:110–111), þó með breytingum. Þar sem Halldór flokkar undir heitinu *nýgerð orð* öll þau orð sem eru nýsmíðuð í málinu, þ.e. bæði *tökupýðingar* og *nýyrði* sem hafa ekki orðið til vegna erlendra áhrifa, er hér nauðsynlegt að halda þessum tveimur gerðum orða aðskildum. Þar af leiðandi hef ég kosið að halda hefðbundnu nafni fyrri nýyrðategundar en kalla þá síðari *innlend nýgerð orð*, og er hér með lo. *innlendur* ekki einungis átt við hina ytri formgerð, heldur einnig um það að orðasmíðin virðist ekki hafa orðið fyrir erlendum áhrifum, ef ekki einungis hugmyndalegum.

frumgermönskum tíma. Merking þeirra er hvorki í heild né að hluta fengin vegna erlendra áhrifa (t.d. *feldr*, *hlutr*). Undir skilgreininguna *erfðaorð* falla einnig afleidd orð sem eiga samstofna í öðrum germönskum málum, og þá í mismunandi greinum málaættarinnar, án þess að vera tökuorð. Þannig má segja að þau hafi orðið til á a.m.k. frumgermönskum tíma. Tökumerkingar eru í rauninni erfðaorð eða jafnvel afleidd orð sem hafa þó sætt merkingarútvíkkun vegna áhrifa erlends orðs (t.d. *dróttinn* < lat. *Dominus*, væntanlega um fe. *dryhten*).

4 Um rannsóknina

Samheitapörin sem rannsóknin beinist að eru skilgreind sem orðapör þar sem annað orðið er tökuorð en hitt innlent. Einnig koma fyrir tilfelli þar sem fleiri tökuorð samsvara einu innlendu orði eða öfugt í einu verki, t.d. samsvara tökuorðinu *djögfull* þrjú innlend orð í *Íslensku hómilíubókinni*, þ.e. *andskoti*, *fjándi* og *óvinr*. Samt sem áður er fyrirbærið ávallt skilgreint sem samheitapar.⁶

Samheitapörin, og þar með orð sem þau samanstanda af, eru greind sem hér segir: handritafræðilega og textafræðilega, merkingarfræðilega og eftir tegund tökuorða annars vegar og innlendra orða hins vegar.

Handritafræðileg greining varðar dreifingu tökuorða og innlendra orða í textum þar sem þau koma fyrir á sambærilegum stöðum í mismunandi handritum sama texta. Tilgangurinn er þar af leiðandi að athuga hvort varðveisla tiltekins texta í handritum segi eitthvað til um notkun tökuorða annars vegar og innlendra orða hins vegar þegar þau mynda samheitapar í orðaforðanum. Textafræðilega greiningin segir hins vegar til um hvort og hvernig orðin skiptast á í ákveðnum texta, þ.e. á mismunandi stöðum þar sem oftast er samræmi milli handrita.

Merkingarfræðileg greining tekur til þess hvaða merkingarfræðilega sviði orðin tilheyra.

Flokkun orða er tvenns konar. Gerð er grein fyrir gerð tökuorða annars vegar og innlendra orða hins vegar. Tökuorðin eru flokkuð sem nauðsynja- eða virðingartökuorð. Innlend orð eru hins vegar greind í eftirfarandi flokka: tökuþýðingar, innlend nýgerð orð, erfðaorð og tökumerkingar. Greining þessi varpar ljósi á það hvernig samheiti af þessu tagi skiptast á í textum sem skrifaðir voru áður en hægt er að

⁶ Forníslensku orðin fylgja stafsetningu *ONP*.

fara að tala um íslenska hreintungustefnu. Því er í flestum tilvikum mögulegt að komast að því hvort það er tökuorðið eða innlenda orðið sem fyrr hafi komist í notkun miðað við varðveittar heimildir. Vitaskuld kunna orð að hafa verið í notkun fyrr eða síðar þótt við höfum ekki heimildir fyrir því lengur. Auk alls þessa er einnig reynt að varpa ljósi á tökuferli sumra orða þar sem lýsingin er ekki talin fullnægjandi í íslenskum orðsifjabókum (*AeW, IeW, IOb*).

Samheitapörin birtast á fjóra vegu í textunum: 1) á sambærilegum stöðum sama texta í mismunandi handritum 2) sem einföld víxl þar sem þau koma fyrir á mismunandi stöðum í texta tiltekens verks, 3) sem skýringarinnskot og 4) sem samheitatvennur. **Skýringarinnskot** (e. *explicative insertion*) nefnast þau tilvik þar sem innlent samheiti útskýrir erlent orð, en innlenda orðið er venjulega tilfært með orðalagi eins og *þat er (á norrænu)* eða *sem vér kollum*. Hitt kemur einnig fyrir, þó aðeins í örfáum tilvikum, þ.e. að tökuorð er notað sem skýring á innlendri smíð eins og t.d. í *Elucidarius* (AM 544 4to, Scherabon Firchow og Grimstad 1989:128¹⁰): „Jórsalaborg þat er Hierusalem“. **Samheitatvennur** (e. *synonymic dittology*) eru tilvik þar sem erlenda og innlenda orðið eru pöruð saman með samtengingunni og eða *eða* í skýringarhlutverki, þ.e. hún þýðir ‘það er (að segja)’, ‘með öðrum orðum’.

Í málfræðiritgerðunum fjórum er ekki um auðugan garð að gresja hvað varðar þann hluta orðafordans sem hér er til rannsóknar. Samheitapör í þessum fjórum verkum eru fá að meðaltali, og eru t.d. engin samheitapör í Fyrstu málfræðiritgerðinni (skr. 1130–1140). Í Annarri málfræðiritgerðinni (skr. 1270–1300) er á hinn bóginn einungis eitt samheitapar að finna, þ.e. *músíka – sǫngr*, þar sem í Fjórðu málfræðiritgerðinni (skr. 1320–1340) birtast tvö samheitapör (*præpositio – fyrirsetning; vers – vísuorð*). PMR sker sig úr hópnum, en í henni er að finna 20 samheitapör.

Dreifing samheitapara í mismunandi handritum segir ekki mikið til um hvort stemma, sem fyrr var vikið að, er rétt. Vert er þó að geta þess að W og 748 ber saman í öllum tilfellum nema hvað varðar samheitapörin (*cælestis*) *armonia – (himnesk) hljóðagrein* og *punkta – stinga*. Í fyrra tilfellinu ber 748 og 757 a saman á móti W, þar sem orðunum *himnesk hljóðagrein* er sleppt, en í hinu síðara varðveita 748 og W mismunandi lesbrigði hvað orðið *stinga* varðar (sbr. *Töflu 2*), en er ekki að finna á sambærilegum stað í 757 a. Þetta síðara tilfelli geymir þó ekki þýðingarmikinn orðalagsmun en 748 hefur vafalaust rétta lesháttinn (*þá er hann er stunginn*) þar sem W sýnir mistök sem stafa sennilegast af mislestri (*er þá stundum*), en textabúturinn rétt á undan

segir „ok er íss stundum settr fyrir e“.

Í því sem á eftir fer verða samheitapör í PMR greind. Í niðurlagi greinarinnar er svo sagt frá því hver tengsl merkingarsviðs samheitapara og birtingartegunda þeirra eru, og svo því hvernig sambandi tegunda tökuorða og smíð innlendra orða er háttað.

5 Samheitapör í Þriðju málfræðiritgerðinni

Samheitapör í PMR mynda bæði nafnorð og sagnorð. Nafnorðin eru greind eftir merkingarsviði í sex flokka. Sagnirnar mynda tvo flokka, þ.e. bendisagnir og verknáðarsagnir. Í *Töflu 1* eru samheitapör flokkuð eftir merkingarsviði.

Merkingarsvið	Samheitapör
MÁLFRÆÐI	diphthongus – tvíhljóðr fígúra – mynd/vqxtr nóti – merking
ALMENNUR LÆRDÓMUR	philosophus – spekingr
NÁTTÚRA	(coelestis) armonia – (himnesk) hljóðagrein elementum – höfuðskepna
EIGINLEIKAR	sen – merking
MAGN	partr – hlutr
MÁLSKRÚÐS- OG SKÁLD- SKAPARFRÆÐI	anadiplosis – drögur apocope – orðkolfr cismus – brugðning/spell, slita/sundrskorning enigma – gáta lexis – róða paronomasia – aðalhending periphrasis – umkringingarmál rhetorica – málssnilldarlist schema – skróð vers – vísuorð
BENDISAGNIR	nótera – merkja
VERKNAÐARSAGNIR	punkta – stinga

Tafla 1: Merkingarsvið samheitapara í PMR.

Samheitapörin í ÞMR eru tilgreind í *Töflu 2*. Blaðsíðu- og línunúmer, sem eru innan sviga við hliðina á viðkomandi orði samsvara því sem finna má í útgáfu Björns M. Ólsens (1884). Í öðrum dálki er svo gerð grein fyrir birtingartegundum orðapara og heimildum Ólafs, Donatus og Pseudo-Remigius, þegar þær eru fyrir hendi. Athugasemdir birtast svo í þriðja dálki.

Samheitapör og staðsetningar í handriti	Birtingarmynd í handritum	Athugasemdir um frumheimildir
<i>anadiplosis</i> (94 ⁴⁹) – <i>drögur</i> (94 ⁵⁵)	Skýringarinnskot í W og 748.	Donatus notar <i>anadiplosis</i> . Pseudo-Remigius gerir grein fyrir gríska orðinu og þýðir það á latínu.
<i>apocope</i> (88 ³⁹) – <i>orðkolf</i> (88 ⁴³)	Skýringarinnskot í W og 748.	Donatus notar <i>apocope</i> . Pseudo-Remigius notar latneskt orð til að útskýra merkingu gríska orðsins. Oícel. <i>orðkolf</i> er einnig notað þegar talað er um fyrirbæri sem Donatus nefnir <i>solæcismus per casus</i> , þ.e. málslost sem er fólgin í því að nota rangt fall (sbr. Björn M. Ólsen 1884:77 ⁶⁵⁻⁶⁹).
<i>(cælestis) armonia</i> (34 ²⁴⁻²⁵) – <i>(himnesk) hljóðagrein</i> (34 ²⁴⁻²⁵)	Samheitatvenna í 748 og 757 a. Aftur á móti er orðunum <i>himnesk hljóðagrein</i> sleppt í W og 757 b.	

Samheitapör og staðsetningar í handriti	Birthingarmynd í handritum	Athugasemdir um frumheimildir
<i>cismus</i> (69 ¹³¹ , 73 ¹¹) – <i>brugðning/spell, slita/sundrskorning</i> (69 ¹³¹ , 73 ¹¹)	Orðin mynda skýringarinnskot í PMR sem hér segir: <i>cismus</i> – <i>brugðning/spell</i> í öllum handritum sem varðveita textann þar sem orðmyndin kemur fyrir. <i>cismus</i> – <i>slita/sundrskorning</i> er einungis í W og 748.	Samheitapör þessi eiga rætur að rekja til alþýðuskýringar á orðinu <i>solæcismus</i> . Pseudo-Remigius útskýrir <i>cismos</i> (<i>cismus</i> hjá Ólafi) sem <i>corruptela</i> ‘spilling’ (staðsetningin samsvarar bls. 69 í útgáfu Björns M. Ólsens). Seinna í ritinu (staðsetningin samsvarar bls. 73 í útgáfu Björns M. Ólsens) útskýrir Pseudo-Remigius <i>solæcismus</i> sem <i>quasi scissio lingvæ Solænsium</i> ‘svo sem kloffning tungu Solibúa’ og bætir svo við að <i>σχισμός</i> samsvari <i>scissio</i> ‘kloffning’ á latínu. Í framhaldi af þessu segir hann enn fremur að <i>solæcismus</i> sé <i>σώου λόγου αικισμός</i> ‘misþyrming eðlilegrar yrðingar’, i.e. <i>sanī verbi corruptela</i> ‘spilling eðlilegrar yrðingar’.
<i>diphthongus</i> (47 ²⁹ , 30, 31) – <i>tvíhljóðr</i> (47 ²⁹)	Skýringarinnskot í öllum handritum sem varðveita staðsetninguna.	
<i>elementum</i> (38 ²⁵) – <i>høfuðskepna</i> (38 ²⁵)	Skýringarinnskot í öllum handritum sem varðveita staðsetninguna.	
<i>enigma</i> (114 ²⁵²) – <i>gáta</i> (114 ²⁵⁷)	Skýringarinnskot í W og 748.	Donatus notar orðið <i>enigma</i> . Pseudo-Remigius er ekki með sambærilega staðsetningu en hann segir annars staðar í riti sínu að <i>enigma</i> þýði <i>obscuritas</i> ‘myrkur, torræðni, eitthvað sem er óskiljanlegt’.

Samheitaþör og staðsetningar í handriti	Birtingarmynd í handritum	Athugasemdir um frumheimildir
<i>figúra</i> (40 ¹ , 45 ¹ , 82 ⁶⁹ , 84 ¹¹³) – <i>mynd/voxtr</i> (45 ¹)	Skýringarinnskot í öllum handritum sem varðveita staðsetningarnar.	Auk merkingar ‘form stafs’ (bls. 40 ¹ , 45 ¹), gat <i>figúra</i> merkt einnig ‘retórísk figúra, stílbragð’ (bls. 82 ⁶⁹ , 84 ¹¹³). Priscianus, Donatus og einnig Pseudo-Remigius nota einungis orðið <i>figura</i> . Físl. <i>voxtr</i> er einnig að finna í Fyrstu málfraeðiritgerðinni þar sem orðið þýðir ‘form stafs sem samansetning sinna hluta’ en í merkingunni ‘form stafs (sem heild)’ er notað orðið <i>líkneski</i> (sbr. Hrein Benediktsson 1972:64–66).
<i>lexis</i> (91 ⁶) – <i>róða</i> (91 ⁶)	Skýringarinnskot í W og 748.	Pseudo-Remigius tilfærir latneska þýðingu á gríska orðinu, þ.e. <i>dictio</i> ‘yrðing, segð’.
<i>nótera</i> (55 ^{10, 14}) – <i>merkja</i> (55 ^{7, 10})	Orð þessi skiptast á í texta PMR (bls. 55 ¹⁰ og 55 ⁷) í W, 757 b og 748. Þar að auki eru orðin tvö notuð á sambærilegum stað (bls. 55 ¹⁰) í mismunandi handritum þar sem 757 a hefur <i>merkja</i> en hin handritin sem varðveita orðmyndina hafa <i>nótera</i> .	
<i>nóti</i> (54 ⁷) – <i>merking</i> (54 ⁷)	Samheitaþvenna. Orðunum fylgir eignarfallsandlagið <i>áblásningar</i> .	Priscianus notar <i>nota aspirationis</i> ‘merki áblásningar’.
<i>paronomasia</i> (95 ⁷³) – <i>aðalhending</i> (96 ⁷⁷)	Skýringarinnskot í W og 748.	Donatus notar orðið <i>paronomasia</i> . Pseudo-Remigius þýðir gríska orðið lið fyrir lið á latínu: παρὰ ‘de’, ὀνομασία ‘nominatio’.

Samheitapör og staðsetningar í handriti	Birtingarmynd í handritum	Athugasemdir um frumheimildir
<i>partr</i> (45 ⁸ , 56 ⁵) – <i>hlutr</i> (56 ¹ , 56 ⁵)	Orð þessi skiptast á í W, 757 b og 748. Einnig skiptast þau á í mismunandi handritum (bls. 56 ⁵) þar sem 757 a hefur <i>hlutr</i> en hin handritin hafa <i>partr</i> .	Priscianus notar orðið <i>pars</i> ‘hluti’.
<i>periphrasis</i> (109 ¹⁷⁷) – <i>umkringingarmál</i> (109 ¹⁷⁷⁻¹⁷⁸)	Skýringarinnskot í W og 748.	Gríska orðið <i>periphrasis</i> er einnig í skýringarinnskoti hjá Donatusi sem hefur innlent heiti yfir það, þ.e. <i>circumlocutio</i> , en físl. <i>umkringingarmál</i> er nákvæm þýðing á því. Pseudo-Remigius þýðir gríska orðið lið fyrir lið á latínu: περί ‘circum’, φράσις ‘sermo vel locutio’.
<i>philosophus</i> (34 ²¹) – <i>spekingr</i> (60 ¹⁴⁻¹⁵)	Orð í þessu samheitapari skiptast á í texta ÞMR að 757 a undanskildu, en íslenska orðið er ekki varðveitt þar.	
<i>punkta</i> (42 ²⁸) – <i>stinga</i> (42 ²²)	Orð þessi skiptast á í texta 748.	
<i>rhetorica</i> (96 ⁸⁶) – <i>málssnildarlist</i> (96 ⁸⁵)	Skýringarinnskot í W og 748.	
<i>schema</i> (91 ⁵) – <i>skrúð</i> (91 ⁵)	Skýringarinnskot í W og 748.	Pseudo-Remigius tilfærir latneska þýðingu á gríska orðinu (í ft. í textanum, <i>schemata</i>), þ.e. <i>figuræ vel habitus</i> ‘form eða birtingarmyndir’.

Samheitaþör og staðsetningar í handriti	Birtingarmynd í handritum	Athugasemdir um frumheimildir
<i>sen</i> (67 ¹⁰⁰ , 81 ⁶² , 114 ²⁵²) – <i>merking</i> (36 ⁴³)	Orð þessi skiptast á í texta ÞMR. Físl. <i>sen</i> er notað til útskýringar á tveim stílfigúrum, þ.e. <i>macrologia</i> (<i>langt sen</i>) og <i>enigma</i> (<i>myrkt sen</i>).	Donatus útskýrir <i>enigma</i> sem <i>obscura sententia</i> ‘óskýr málsgrein’. Pseudo-Remigius tilfærir eftirfarandi skýringarsetningu eftir <i>macrologia: id est longa dictio vel sententia</i> ‘það er löng yrðing eða málsgrein’.
<i>vers</i> (52 ³¹ (÷ 757 a), 94 ^{50,51} , 95 ⁶²) – <i>vísuorð</i> (92 ¹⁶)	Orð þessi skiptast á í texta ÞMR.	Donatus notar orðið <i>versus</i> ‘vers’.

Tafla 2: Samheitaþör í ÞMR.

Hér á eftir eru tökuorðin og innlendu orðin flokkuð auk þess sem sagt er frá uppruna tökuorða og gerð innlendrar smíðar. Reynt er að varpa ljósi á það hvort tökuorð eða innlend orð hafi fyrst verið notuð í málinu. Innan sviga á eftir viðkomandi orði eru upplýsingar um elsta dæmi í ritmáli, aldur verks og handrits, þar sem dæmið er varðveitt. Skammstafanir á heiti verkanna eru eftir *Ordbog over det norrøne prosasprog* (= ONP) fyrir verk í óbundnu máli, eftir *Lexicon Poeticum* (= LP) fyrir verk í bundnu máli. Að lokum er útgáfu heimilda getið ef um verk í óbundnu máli er að ræða. Aldur verkanna er sóttur til helstu útgáfna þeirra. Aldur handritanna er eftir ONP.

anadiplosis* – *drögur: Lat. *anadiplosis* (*Gramm*³748 u.þ.b. 1250 > AM 748 i b 4to 1300–1325, Björn M. Ólsen 1884) er fengið úr fgr. ἀναδίπλωσις ‘endurtekning’, sem er leitt af so. ἀναδίπλω ‘tvöfalda, endurtaka’.

Físl. *drögur* (*SnE* u.þ.b. 1220 > GKS 2367 4to 1300–1350, Finnur Jónsson 1931) er heiti stílfigúru nokkurrar þar sem síðasta orð í vísuorði er endurtekið í byrjun næsta vísuorðs. Orðið er íslenskt ídorð og er fleirtalan af no. *draga*. Orðið er innlent nýgert orð, en skáldskaparfræðilega merkingu þess er einungis að finna í íslensku.

Innlenda orðið er partur af ídorðaförða kveðskaparins en erlenda heitið virðist fengið beint úr ritgerð Donatusar. Þar af leiðandi er líklegt að innlenda orðið hafi verið notað í íslensku á undan því erlenda. Lat. *anadiplosis* er eitt þeirra fræðiheita sem Ólafur fær beint úr fyrirmyndinni og ber því að túlka sem nauðsynjatökuorð, þó að innlent heiti samsvari erlenda orðinu. Því til frekari stuðnings má

geta þess að ekki er innlent samheiti á öllum latneskum stílfigúrum sem Ólafur fjallar um. Þar að auki er innlent heiti einu sinni notað yfir tvö mismunandi fyrirbæri (sjá neðar, u. *apocope* – *orðkolfr*), en í annað skipti er innlent heiti notað sem samheiti yfir latneskt heiti en heitin tvö tákna í rauninni mismunandi fyrirbæri sem lítið eiga sameiginlegt (sjá neðar, u. *paronamasia* – *aðalhending*).

apocope* – *orðkolfr : Lat. *apocope* (*Gramm*³⁷⁴⁸ u.þ.b. 1250 > AM 748 i b 4to 1300–1325, Björn M. Ólsen 1884) er tökuorð úr fgr. ἀποκοπή ‘brottfall hljóðs, hljóða eða atkvæðis í bakstöðu, apókópa’, sem leitt er af so. ἀποκόπτω ‘skera, klippa, höggva af’.

Físl. *orðkolfr* ‘brottfall hljóðs, hljóða eða atkvæðis í bakstöðu, apókópa’ (*Gramm*³⁷⁴⁸ u.þ.b. 1250 > AM 748 i b 4to 1300–1325, Björn M. Ólsen 1884) er samsett af *orð* og *kolfr* (réttara: *kólfr*) ‘klukkukólfur, dingull, ör, kastspjót, kastvopn, járnbolti’. Ekki er augljóst hvernig ber að skilja samband orðanna *orð* og *kolfr* í samsetningunni. Upprunaleg merking rótarinnar (forfrg. **gelb^h-/gleb^h-*) virðist hafa verið eitthvað á borð við ‘pressa saman, móta kúlu úr e-u’ (sbr. *IdgeW*, u. *gel⁻¹*). Má því velta fyrir sér hvort þolmyndarmerking hafi verið í orðinu *kolfr*, svo að orðið gæti verið notað til að tákna styttri gerð einhvers orðs. Þess ber svo að geta að samsvarandi orð í dönsku og nýnorsku (*kolv*) þýða ‘kylfa’, sbr. einnig náskylda íslenska orðið *kylfa*. Þar af leiðandi má færa rök fyrir því að orðið *kolfr*, þó að það sé ekki varðveitt eitt og sér, hafði sömu merkingu og d./nýn. *kolv*. Grunnmerking orðsins *orðkolfr* væri þá ‘orðkylfa’. Í yfirfærðri merkingu ‘kylft orð’ var orðið notað til að tákna lat. *apocope* (sbr. orðatiltækið *að kylfa til orðanna* ‘stama’, so. *kylfa* er einungis að finna í þessu orðatiltæki). Físl. *orðkolfr* notar Ólafur einnig þegar talað er um ranga fallnotkun (*solæcismus per casus*, sbr. Björn M. Ólsen 1884:77^{65–69}). Á báðum stöðum notar Ólafur sömu vísuorð (*því hefik heitit mey mætri / mest nema hamlan bresti*) til að gera grein fyrir tveim mismunandi fyrirbærum. Þegar talað er um apókópu, túlkar Ólafur orðmyndina *mey* sem þágufallshliðarmynd af *mær* (þ.e. *meyju* > *mey*; nf. *mær*, þf. *mey*, þgf. *mey*, ef. *meyjar* o.s.frv.). Aftur á móti túlkar Ólafur í síðara tilvikinu sama orðið sem þolfallsmynd en ekki þágufallsmynd (þ.e. nf. *mær*, þf. *mey*, þgf. *meyju*, ef. *meyjar* o.s.frv.), þ.e. hann á við að þolfallsmynd sé notuð í stað þágufalls.

Tökuorðið er væntanlega til komið af nauðsyn (*anadiplosis* – *drögur*), en innlenda orðið *orðkolfr* er innlent nýgert orð sem finnst einungis í PMR, skv. ONP. Það er því óvíst hvort Ólafur sjálfur hafi smíðað orðið *orðkolfr*.

(*cælestis*) *armonia* – (*himnesk*) *hljóðagrein*: Lat. *harmonia* ‘samsvörun, samræmi, samhljómur’ (*Gramm*³⁷⁴⁸ u.þ.b. 1250 > AM 748 i b 4to 1300–1325, Björn M. Ólsen 1884) er tökuorð af grískum uppruna í latínu. Fgr. ἀρμονία ‘samræmi, samkomulag’ er leitt af lýsingarorði *ἄρμων sem er ekki varðveitt sem sjálfstætt orð en spor þess má þó finna í mannsnafninu Ἀρμωνίδης og nafnorðinu βητάρμων ‘dansari’ (sbr. *GeW*, u. ἀρμονία).

Físl. *hljóðagrein* ‘samsvörun, samræmi, samhljómur’ (*Gramm*³⁷⁴⁸ u.þ.b. 1250 > AM 748 i b 4to 1300–1325, Björn M. Ólsen 1884) samsvarar *hljóðsgrein* og *hljóðgrein* (sbr. ONP, u.o.). Í ÞMR er orðið notað í tveim merkingum: annars vegar þegar talað er um samhljóm reiki-stjarnanna (þ.e. *cælestis armonia*) og hins vegar þegar Ólafur heimfærir gríska áherslukerfið upp á íslensku. Í síðara tilvikinu samsvarar físl. *hljóðagrein* lat. *tenor*.

Innlenda heitið gæti hafa verið smíðað eftir lat. *soni differentia*. Latneska heitið hlýtur að hafa verið þekkt. Vitneskja um latneska heitið er möguleg forsenda þess að mynda hið íslenska orð. Samt sem áður virðist latneska heitið ekki notað í íslensku annars staðar en í ÞMR. Ef til vill má stinga upp á að latneska orðið hafi verið fengið í ÞMR sem virðingartökuorð (sbr. einnig neðar u. *figúra* – *mynd/voxtr*).

cismus – *brugðning/spell, slita/sundrskorning*: Orðið *cismus (*Gramm*³⁷⁴⁸ u.þ.b. 1250 > AM 748 i b 4to 1300–1325, Björn M. Ólsen 1884) er ekki til í latínu en í ÞMR er það partur af alþýðuskýringu á gríska orðinu σολοικισμός ‘málslostur’ (þ.e. lat. *solæcismus*; sbr. σολοικίζω ‘skrifa eða rita ranglega’, σόλοικος ‘e-r sem talar slæma grísku’ sem leidd eru af nafni borgarinnar Soli (Σόλοι). Annað dæmi um þessa afleiðslu er ἀττικίζω ‘vera á bandi Apenubúa’, *GeW*, u. σολοικίζω).

Físl. *brugðning* (*Gramm*³⁷⁴⁸ u.þ.b. 1250 > AM 748 i b 4to 1300–1325, Björn M. Ólsen 1884) er leitt af so. *bregða* (innlent nýgert orð). Físl. *spell* (HSt *Rst* 12th c. > AM 61 fol. 1350–1375, LP) er erfðaorð (sbr. OE *spild* ‘eyðing, tortíming’ og *spildan* ‘eyða’, OSax. *spildian* ‘drepa’, OHG *spilden* ‘eyða’, sjá einnig *IdgeW*, u. (s)p(h)el⁻¹), Físl. *slita* (*Gramm*³⁷⁴⁸ u.þ.b. 1250 > AM 748 i b 4to 1300–1325, Björn M. Ólsen 1884) er leitt af so. *slíta* en físl. *sundrskorning* (*Gramm*³⁷⁴⁸ u.þ.b. 1250 > AM 748 i b 4to 1300–1325, Björn M. Ólsen 1884) er leitt af so. *skera sundr*, og eru bæði orðin innlend nýgerð orð.

Lat. *cismus er augljóslega augnablikstökuorð, en það er hluti af skýringu Ólafs á orðinu *solæcismus*. Orðið á uppruna sinn að rekja til skýringarrits eftir Pseudo-Remigius og þá til frg. σχισμός ‘klofning’,

sem hann nefnir, frekar en frg. σχίσμα ‘rauf, brestur’, eins og Finnur Jónsson hefur getið til í útgáfu sinni á verkinu (Finnur Jónsson 1927: 50, nmgr. á l. 1).

diphthongus – tvíhljóðr : Lat. *diphthongus* ‘tvíhljóð’ (*Gramm*³⁷⁴⁸ u.þ.b. 1250 > AM 748 i b 4to 1300–1325, Björn M. Ólsen 1884) er tökuorð úr fgr. δίφθογγος ‘tvíhljóð’, þ.e. fgr. φθόγγος ‘hljóð’ með forskeytinu δι- ‘tví-’ (sjá nánar *Lex.Lat.GT*, u. *diphthongus*).

Físl. *tvíhljóðr* (*Gramm*³⁷⁴⁸ u.þ.b. 1250 > AM 748 i b 4to 1300–1325, Björn M. Ólsen 1884) er tökupýðing á lat. *diphthongus*. Orðið er einvörðungu að finna í ÞMR skv. ONP. Auk þess er orðið notað aðeins einu sinni í ritgerðinni þar sem Ólafur notar annars tökuorðið.

Af notkun orðanna tveggja í ÞMR virðist það sennilegt að tökuorðið sé tilkomið af nauðsyn og að innlenda orðið hafi því verið smíðað eftir að tökuorðið var komið í notkun. Að auki má stinga upp á að Ólafur hafi staðið að smíði íslenska orðsins, en það er notað sem skýring á latneska heitinu. Í ÞMR er orðið *límingarstafr* einnig notað í merkingunni ‘tvíhljóð’ en þar er rætt um tvíhljóð í rúnum (Björn M. Ólsen 1884: 47³³–48¹, sbr. enn fremur Raschellà 2004:22–25).

elementum – höfuðskepna : Lat. *elementum* ‘höfuðskepna, hljóð, stafur’ (*Gramm*³⁷⁴⁸ u.þ.b. 1250 > AM 748 i b 4to 1300–1325, Björn M. Ólsen 1884) er af óljósum uppruna (sjá *LeW*, u.o. og einnig *Lex.Lat.GT*, u. *elementum* og *littera*). Það að kalla stafi *elementa* er í latínu eftir alexandrínskri málfræðihefð, þ.e. fgr. στοιχεῖον (flt. στοιχεῖα).

Físl. *höfuðskepna* (*Eluc674*(1989) seinni hluta 12. aldar > AM 674 a 4to 1150–1200, Scherabon Firchow og Grimstad 1989) er samsett af *höfuð* og *skepna*. Orðið hefur verið smíðað sem samheiti við einungis hluta af merkingum orðsins *elementum*, þ.e. hina trúarlegu og náttúrutengdu merkingu. Erlenda orðið virðist vera augnablikstökuorð í ÞMR.

enigma – gáta : Lat. *ænigma* ‘gáta’ (*Gramm*³⁷⁴⁸ u.þ.b. 1250 > AM 748 i b 4to 1300–1325, Björn M. Ólsen 1884) er tökuorð úr fgr. αἰνίγμα ‘s.m.’, sem er leitt af so. αἰνίσσομαι ‘tala óljóst’ (cf. *GeW*, u. αἶνος).

Físl. *gáta* (*Gestumbl Heiðr* 13th c. > AM 544 4to 1302–1310, LP) er leitt af so. *geta*. Orðið ber að túlka sem erfðaorð, en orð samstofna því eru einungis í norðurgermönsku: fær. *gáta*, nýn. *gâte*, sæ. *gáta*, d. *gåde*. Samt sem áður er indóevrópska rót so. *geta*, i.e. **g^hed-*, víða að finna í indóevrópsku málafjölskyldunni, ekki síst í germönsku (t.d. got. *bigitan* ‘finna’, fhþ. *ergezzen* ‘gleyma’, *LIV*², u. *g^hed⁻¹*).

Innlenda orðið er bein þýðing á erlenda heitinu. Latneska orðið

ber að túlka sem nauðsynjatökuorð eins og önnur heiti yfir stílfigúrur í ÞMR.

figúra – mynd/vöxtr : Físl. *figúra* (*Algor* u.þ.b. 1250 > AM 544 4to 1302–1310, Eiríkur Jónsson og Finnur Jónsson 1892–1896) er tökuorð úr lat. *figura* ‘mynd, lögun, skapnaður, tölustafur’ (*IeW*, *AeW*, *ÍOb*, u.o.; sjá enn fremur *Lex.Lat.GT*, u.o.).

Físl. *mynd* (*Hómi*sl(1993) u.þ.b. 1200 > Stock. perg. 15 4to u.þ.b. 1200, de Leeuw van Weenen 1993) er erfðaorð. Samstofna orð í germönskum málum eru t.d. got. *gamunds* og fe. *gemynd* ‘minni’. Físl. *vöxtr* (*Eluc*674(1989) seinni hluta 12. aldar > AM 674 a 4to 1150–1200, Scherabon Firchow og Grimstad 1989) er leitt af so. *vaxa*.

Innlendu orðin hafa að öllum líkindum verið fyrst notuð í almennri merkingu. Samt sem áður var málfraeðileg merking þessara orða fengin úr latínu og því var vitneskja um latneska heitið nauðsynleg forsenda þess að nota innlendu orðin í málfraeðilegum skilningi. Tökuorðið ber því að túlka sem nauðsynjatökuorð en innlendu orðin eru tökumerkingar lat. *figura*.

lexis – róða : Fgr. λέξις ‘ræða’, (*Gramm*³⁷⁴⁸ u.þ.b. 1250 > AM 748 i b 4to 1300–1325, Björn M. Ólsen 1884) er verknaðarnafn af so. λέγω ‘segja’, en sambandi físl. no. *róða* (*Eg*162θ(2001) 1220–1230 > AM 162 a θ fol. u.þ.b. 1250, Bjarni Einarsson 2001) og so. *róða* er eins háttað. Innlenda orðið, sem er erfðaorð (sbr. got. *raþjo* ‘tala, frásögn, skýring’, fsax. *rethia* ‘frásögn’, fhþ. *reda* ‘ræða, frásögn’ og líka so. got. *rodjan*, ffrís. *rēda* ‘tala, ræða’), er notað sem þýðing á erlenda heitinu og ber því að túlka þetta síðara sem augnabliktökuorð. Ólafur útskýrir gríska orðasambandið σχῆμα λέξεως ‘form ræðunnar’ með því að þýða það, eins og gert var fyrir lat. *solæcismus* (sjá einnig neðar, u. *schema* – *skrúð*).

nótera – merkja : Físl. *nótera* (*Gramm*³⁷⁴⁸ u.þ.b. 1250 > AM 748 i b 4to 1300–1325, Björn M. Ólsen 1884) er talið vera fengið úr lat. *notare* ‘merkja, þýða’ í íslenskum orðsifjabókum (*IeW*, u. *nótera*, *nótéra*; *AeW*, u. *notéra*; *ÍOb*, u. *nótera*). Í *IeW* segir Alexander Jóhannesson að viðskeytið *-era* sé „eftir þýskri fyrirmynd“ (mín þýðing). Sagnorð sem enda á *-era* eru yfirleitt talin fengin úr miðlægþýsku vegna áhrifa frá Hansasambandinu (sjá Veturliða Óskarsson 2002 og 2003). Þar af leiðandi bæri að túlka físl. *nótera* frekar þannig að það sé úr mlþ. *notēren* (< lat.).

Físl. *merkja* (*Eyv Hál* 10th c. > AM 45 fol. 1300–1325, LP) er formlega

leitt af no. *mark* og er erfðaorð. Skyld þessu sagnorði í germönsku málafjölskyldunni eru t.d. fsax. *merkian* ‘merkja, taka eftir’, fhþ. *merken* ‘útskýra, skynja, skilja, taka eftir’. Sbr. einnig fe. *mearcian* ‘merkja, afmarka’, físl. *marka*.

Sambandi þessara tveggja orða hlýtur að vera þannig háttað að tökuorðið hafi ratað inn í málið þegar innlenda orðið var þegar komið í notkun. Tökuorðið ber því að túlka sem virðingartökuorð.

nóti – merking : Físl. *nóti* (*Gramm*³748 u.þ.b. 1250 > AM 748 i b 4to 1300–1325, Björn M. Ólsen 1884) er talið vera beint tökuorð úr lat. *nota* ‘mark, tákn’ í *AeW* (u. *nóti*) og *IeW* (u. *nóta*, *nóti*). Í *Ob* (u. *nóti*) telur hins vegar að það sé fengið úr mhþ. *nōte* ‘s.m.’ frekar en beint úr latínu. Alexander Jóhannesson, meðal annarra, nefnir mlþ. *nōte*, en það orð er ekki að finna í miðlagþýskri orðabók Schillers og Lübbens. Fsax. *nota* ‘(letur)tákn’ er varðveitt og sömuleiðis er orðið til í miðhollensku (*noot* < ffr. *note* eða beint úr latínu, *EWNed.*, u. *noot*). Miðlagþýska hefur orðið *not(t)ele* ‘skjal’, sem er eflaust fengið úr lat. *notula* (smækkunarorð fyrir *nota*). Að þessu sögðu má telja líklegt að miðlagþýska hafði orðið *nōte*, þó að það sé ekki varðveitt. Miðlagþýska væri líklegasta veitimálið fyrir físl. *nóti*.

Aðlögun orðsins í forníslensku (*an*-stofn) ber sennilega vitni um að mlþ. *nōte* liggi til grundvallar frekar en lat. *nota*. Ef öfugt væri, þá hefði orðið sennilega verið aðlagð íslensku sem *ōn*-stofn. Ísl. *nóta* (frá u.þ.b. 1650, *RitOH*) er hins vegar væntanlega beint lært tökuorð úr latínu.

Físl. *merking* (*GrgStað* 12th c. > AM 334 fol. 1260–1270, Vilhjálmur Finsen 1879) er leitt af so. *merkja* (innlent nýgert orð). Mlþ. *merkunge*, *merkinge* ‘athygli, tillit’ hafa væntanlega orðið til í því máli og hafa öðruvísi merkingu en íslenska orðið.

Líklegast er að físl. *merking* hafi verið til áður en tökuorðið kom til sögunnar svo að tökuorðið er væntanlega virðingartökuorð.

paronomasia – aðalhending : Lat. *paronomasia* ‘orðaleikur sem byggist á því að nota saman samhljóða orð sem hafa þó ólíka, jafnvel andstæða, merkingu’ (*Gramm*³748 u.þ.b. 1250 > AM 748 i b 4to 1300–1325, Björn M. Ólsen 1884) er úr fgr. *παρονομασία* ‘s.m.’ (fgr. *παρά* ‘við hliðina á’ and *ὄνομασία* ‘nafn, nafngift’).

Físl. *aðalhending* (*SnE* u.þ.b. 1220 > GKS 2367 4to 1300–1350, Finnur Jónsson 1931) er samsett af fsk. *adal*- og no. *hending*.

Ólafur ber hér saman tvö ólík fyrirbæri. Annars vegar málskrúðs-figúru sem byggist á samspili hljóðmyndar og merkingar, en hins

vegar bragfræðilegt fyrirbæri. Það eina sem þau eiga sameiginlegt er að byggja á samræmi hljóða (samhljóða orðum annars vegar og alrím hins vegar). Aðalhendingar varða innlenda kveðskaparhefð og er því eðlilegt að túlka orðið sem innlent nýgert orð. Eins og drepíð hefur verið á að framan um lat. *anadiplosis*, ber einnig að túlka lat. *paronomasia* sem nauðsynjatökuorð.

partr – hlutr: Físl. *partr* (*Alex* 1262–1263 > AM 519 a 4to ca. 1280, Finnur Jónsson 1925) er talið fengið úr mlþ. *part* (< ffr. *part* < lat. *pars*) í *AeW* (u. *parta*, *partera*) og *ÍOb* (u. *partur*). Alexander Jóhannesson (*IeW*, u. *partr*) túlkar orðið sem fengið úr fornfrönsku. Af ritmyndunum að dæma virðast báðar tillögurnar jafnlíklegar, en fornfrönsku og miðlágþýsku myndirnar eru eins. Samt sem áður er tökuferli í *AeW* og *ÍOb* líklegra, ef tekið er tillit til tengsla Íslands og lágþýskumælandi svæðis á miðöldum (sbr. Veturliða Óskarsson 2003:292–293).

Físl. *hlutr* (*Þjóð Yt* 9th c. > AM 35 fol. 1675–1700, LP) er erfðaorð. Samstofna þessu orði í germönsku eru t.d. fe. *hlot* ‘hluti, partur’, fsax. *hlot* ‘s.m.’, fhþ. *lōz* ‘s.m.’. Enginn vafi leikur á að innlenda orðið hafi fyrst verið notað í málsamfélaginu. Tökuorðið ber því að túlka sem virðingartökuorð.

periphrasis – umkringingarmál: Lat. *periphrasis* ‘umorðun’ (*Gramm*³⁷⁴⁸ u.þ.b. 1250 > AM 748 i b 4to 1300–1325, Björn M. Ólsen 1884) er úr fgr. περίφρασις ‘s.m.’, sem er samsett af περί ‘um’ og φράσις ‘mál, frasi, orðatiltæki’.

Físl. *umkringingarmál* (*Gramm*³⁷⁴⁸ u.þ.b. 1250 > AM 748 i b 4to 1300–1325, Björn M. Ólsen 1884) er samsett af *umkringing ‘það að fara í kringum’, leitt af so. *umkringja*, og *mál*. Orðið er bein þýðing á lat. *circumlocutio*.

Grísk-latneska orðið er augnablikstökuorð sem líklega er fengið beint úr Donatusi. Forníslenska orðið virðist hins vegar samsvara texta Donatusar að því leyti að það er þýðing á orðinu sem Donatus notar til að útskýra *periphrasis*, þ.e. *circumlocutio*, en þetta síðara orð er einnig tökuþýðing á fgr. περίφρασις.

philosophus – spekingr: Lat. *philosophus* ‘(heim)spekingur’ (*Gramm*³⁷⁴⁸ u.þ.b. 1250 > AM 748 i b 4to 1300–1325, Björn M. Ólsen 1884) er úr fgr. φιλόσοφος ‘s.m.’, sem þýðir bókstaflega ‘sá sem elskar vísdominn’.

Físl. *spekingr* (*Hómísl*(1993) u.þ.b. 1200 > Stock. perg. 15 4to u.þ.b. 1200, de Leeuw van Weenen 1993) er leitt af lo. *spakr*. Innlenda orðið virðist hafa verið smíðað óháð grísk-latneskri fyrirmynd, en það

þýðir ‘vísdomsmaður’ en ekki ‘(heim)spekingur’ í elstu varðveittum heimildum (sjá ONP, u.o.). Það ber því að túlka sem innlent nýgert orð, en tökuorðið er virðingartökuorð.

punkta – stinga : Físl. *punkta* (*Gramm*³748 u.þ.b. 1250 > AM 748 i b 4to 1300–1325, Björn M. Ólsen 1884) er leitt af *punktr* (*StjC* 1250–1260 > AM 228 fol. u.þ.b. 1300–1325, Astås 2009). *AeW* og *ÍOb* telja að físl. *punktr* sé komið annað hvort úr fe. *punct* eða mlþ. *punkt*. Bæði orðin ber að rekja til lat. *punctus*. *leW* telur hins vegar að *punktr* sé beint tökuorð úr latínu. Þó að físl. *punkta* sé í raun og veru innlend smíð og ekki fengið að utan, ber það, í samanburði við físl. *stinga*, vott um erlend áhrif í íslensku.

Físl. *stinga* (*HómÍsl*(1993) u.þ.b. 1200 > Stock. perg. 15 4to u.þ.b. 1200, de Leeuw van Weenen 1993) er erfðaorð og eru eftirfarandi orð úr germönsku málafjölskyldunni samstofna íslenska orðinu: got. **usstaggan* ‘taka úr’, OE *stingan* ‘þrýsta, stinga’ (sjá enn fremur *IdgeW*, u. *stegh-*, nasal. *stengh-* og *LIV*², u. *stegh-*).

Samband milli þessara tveggja orða er nokkuð skýrt, en físl. *punkta* hlýtur að hafa komist í notkun eftir að samsvarandi íslenskt samheiti var komið fram.

rhetorica – málssníldarlist : Lat. *rhetorica (ars)* ‘málsskrúðslist, retórik’ (*Gramm*³748 u.þ.b. 1250 > AM 748 i b 4to 1300–1325, Björn M. Ólsen 1884) er úr fgr. ῥητορικὴ (τέχνη) ‘s.m.’

Físl. *málssníldarlist* (*AugA* 13th c. > AM 234 fol. u.þ.b. 1340, Unger 1877) er samsett af *mál(s)sníld* (*HómÍsl*(1993) u.þ.b. 1200 > Stock. perg. 15 4to u.þ.b. 1200, de Leeuw van Weenen 1993) og *list*. Orðið er tökuþýðing á grísk-latneska orðinu sem er tekið inn í íslensku vegna nauðsynjar. Í ÞMR útskýrir erlenda orðið það innlenda, en venjulega er skýringarinnskotum öfugt háttað. Skýringarinnskot þar sem físl. *málssníldarlist* útskýrir lat. *rethorica* er að finna í Ágústínus sögu, og er það elsta heimild um orðið *málssníldarlist*.

schema – skrúð : Fgr. σχῆμα ‘form’ (*Gramm*³748 u.þ.b. 1250 > AM 748 i b 4to 1300–1325, Björn M. Ólsen 1884) er skylt so. ἔχω ‘eiga’ (*GeW*, u. ἔχω, sbr. einnig *LIV*², u. **seǵh-*). Gríska orðið hefur verið tekið inn í latínu sem *schema* ‘lög, háttur’.

Físl. *skrúð* (*HómÍsl*(1993) u.þ.b. 1200 > Stock. perg. 15 4to u.þ.b. 1200, de Leeuw van Weenen 1993) er mögulega fengið úr fe. *scrúd* ‘klæði, flík’ skv. *ÍOb* (u. *skrúð*). De Vries (*AeW*, u. *skrúð*) er sömu skoðunar en bætir því við að ef orðið væri hins vegar innlent í norðurgermönsku,

þá væri það skylt *skrjóðr* og fleiri orðum. Alexander Jóhannesson (*IeW*, u. *squer-, qer-*) telur að físl. *skrúð* sé einmitt innlent. Ef hugað er að því hversu þröngt merkingarsvið fornenska orðsins er, þá er erfitt að útskýra hvernig það hafi víkkað svo mikið í íslensku. Ef til vill er enska orðið tökuorð úr norrænu, ef ekki erfðaorð (sbr. fe. *scréadian* ‘rífa, skera í tætlur’, *scréade* ‘ræma, tætla’ og enn fremur *VWgsV*, u. *skraud-a-*).

Eins og haldið hefur verið fram ofar u. *lexis – róða*, er innlenda orðið notað sem hjálparþýðing á erlenda orðinu sem er þar af leiðandi augnablikstökuorð.

sen – merking : Físl. *sen* (*Gramm*³748 u.þ.b. 1250 > AM 748 i b 4to 1300–1325, Björn M. Ólsen 1884) er talið vera tökuorð úr ffr. *sen* ‘merking, vit, skynsemi’ í *ÍOb* (u.o.). Alexander Jóhannesson (*IeW*, u. *seni-, senu-, sn-ter*) telur það innlent en de Vries (*AeW*, u. *sen*) reiknar með að það sé tökuorð þó að hann dregi stuttlega á þann möguleika sem *IeW* setur fram. Orðið er vafalaust germanskt að uppruna (sbr. mhp., mlþ. *sin* ‘merking, vit, skynsemi’) og því germanskt tökuorð í frönsku, sennilegast úr ffrk. *sin ‘merking, vit, skynsemi’ (sbr. fr. *asséner* ‘stefna að, miða á’ sem leitt er af *sen* ‘átt, stefna’). Í frönsku hefur það gerst að *sen* hefur vikið fyrir innlenda orðinu *sens*, en merkingarsvið þeirra sköruðust að mörgu leyti (sjá einnig Gamillscheg 1934:274). Dreifing þessa germanska tökuorðs í rómönskum málum bendir sterklega til að orðið sé vesturgermanskt tökuorð í þeim málum, og þá úr fornfrönsku (sbr. *REW*, u. *sinn*). Öfugt við frönsku eru orðin tvö varðveitt í ítölsku, þ.e. *senso* ‘skilningarvit, skynjunarhæfileiki, skyn, skynjun, meðvitund’ (/senso/ < lat. *sensus*) og *senno* ‘vit, skynsemi, hyggjuvit’ (/sen:o/ < ffrk. *sin, væntanlega um ffr. *sen). Í germönsku málafjölskyldunni er orðið einungis að finna í íslensku auk meginlandsvesturgermönsku. Þetta þýðir að orðið er líklegast fengið að láni og því ekki erfðaorð í íslensku. Um físl. *merking* sjá ofar u. *nóti – merking*.

Ef hugað er m.a. að tímabili elstu heimilda um þessi tvö orð, má segja að tökuorðið hafi komið inn í málið þegar innlenda orðið var þegar í notkun. Físl. *sen* hefur sennilega verið eitt þeirra orða sem Íslendingar lærðu í námi erlendis og ber því að túlka sem virðingartökuorð (um menntun Íslendinga á miðöldum sjá Gunnar Harðarson 2016).

vers – vísuorð : Físl. *vers* (*HómÍsl*(1993) u.þ.b. 1200 > Stock. perg. 15 4to u.þ.b. 1200, de Leeuw van Weenen 1993) er talið vera tökuorð úr mlþ. *vers* ‘vers, vísuorð’ (< Lat. *versus* ‘s.m.’) í *AeW* og *ÍOb* (u. *vers*). *IeW* ber íslensku saman við aðrar myndir sama tökuorðs í germönsku

málunum og segir að allar beri að rekja til lat. *versus*. Hvað íslenska orðið varðar er það sennilega úr miðlægþýsku frekar en beint úr latínu, en þó má ekki útiloka alveg seinni möguleikann.

Físl. *vísuorð* (*SnE* u.þ.b. 1220 > *GKS* 2367 4to 1300–1350, Finnur Jónsson 1931) er ákvörðunarsamsetning af *vísa* og *orð*. Orðið er innlent nýgert orð.

Ekki er einfalt að meta samband þessara tveggja orða. Það má þó stinga upp á því að orðin vísi til kjarnahugtaks í skáldskap og væri því helst við því að búast að innlent orð hafi verið tekið í notkun fyrst. Ef þetta er rétt athugað, þá ber að túlka tökuorðið sem virðingartökuorð.

6 Niðurstöður

Samheitapör í íslensku sem koma fram áður en hreintungustefna nær að blómstra bera vitni um að samspil orðanna hefur alltaf verið hluti af sögu íslensks orðaforða. Tilgangurinn með að taka inn í málið tökuorð, eða smíða samheiti þeirra, er fyrst og fremst sá að auka orðaforða og auðga málið. Samheitapörin í ÞMR eru mun fleiri en í Fyrstu, Annarri og Fjórðu málfræðiritgerðinni og flest þeirra tilheyra merkingarsviðunum málfræði og málskrúðs- og skáldskaparfræði. Flest orðin teljast því til iðorða. Samheitapörin birtast á fjóra vegu, þ.e. í skýringarinnskotum og samheitatvönum, til skiptis í textanum og á sambærilegum stöðum í mismunandi handritum. *Tafla 3* sýnir dreifingu birtingartegunda eftir merkingarsviðum:

	Skýringarinnskot	Samheita-tvönum	Birting til skiptis í textanum	Birting á sambærilegum stöðum
Almennur lærdómur	1			
Eiginleikar			1	
Magn			1	1
Málfræði	1	1		
Málskrúðs- og skáldskaparfræði	10		1	
Náttúra	1	1		
Sagnir			2	1

Tafla 3: Samanburður milli merkingarsviða samheitapara og birtingartegundir þeirra.

Af þessum samanburði sést að samheiti birtast í skýringarinnskotum í langflestum tilvikum þegar um íðorðaförða er að ræða. Má þá draga þá ályktun að birting samheitapara í PMR sé tengd tilgangi höfundar með ritgerðinni, eða m.ö.o. að þetta fyrirbæri beri að setja í bein tengsl við eðli PMR sem málfræðiritgerðar. Hún fylgir fyrirmyndum sínum svo náði að vel má segja að hún sé tilraun til að heimfæra kenningar latnesku málfræðinganna Priscianusar og Donatusar upp á íslensku. Í orðaförðanum felst þessi tilraun fyrst og fremst í að sýna fram á það að íslenska hafi einnig að geyma íðorð sem samsvara grísk-latnesku hugtökunum. Þetta gerir höfundurinn einkum með því að nota orð sem þá þegar voru til í málinu og einkum í sambandi við málskrúðs- og skáldskaparfræðileg fyrirbæri. Útkoma þessarar vinnuaðferðar er þó langt frá því að vera fullkomin, en Ólafur notar íslensk heiti yfir hugtök sem hafa lítið sameiginlegt með þeim fyrirbærum sem hann er að lýsa, eins og þegar hann þýðir orðið *adalhending* með lat. *paronomasia*. Þessi vinnuaðferð skín víða í gegn í PMR og má geta þess að Ólafur er sannfærður um að íslenska hafi þrenns konar hljóðsgreinar, þ.e. áherslutegundir (hvassa, þunga og umbeygilega hljóðsgrein < lat. *acutus, gravis, circumflexus tenor/accentus* < fgr. ὀξεῖα, βαρεῖα, περισπωμένη προσωδία, *Lex.Lat.GT* u.o.), en hann hefur þessa greiningu eftir Priscianusi, og er hún jafn óviðeigandi í latínu eins og hún er í íslensku þar sem hún átti heima í forngrísku.⁷

Að lokum skal vikið nokkrum orðum að sambandinu á milli tegunda tökuorða (nauðsynja- og virðingartökuorða) og innlendra orða (tökuþýðinga, innlendra nýgerðra orða, tökumerkinga, erfðaorða) með tilliti til PMR. Augnablikstökuorðin eru ekki tekin með þar sem þau koma einvörðungu fyrir sem skýringarinnskot.

Samheitapar	Tegund tökuorðs	Tegund innlends orðs
<i>anadiplosis</i> – <i>drögur</i>	nauðsyn	innlent nýgert orð
<i>apocope</i> – <i>orðkolfr</i>	nauðsyn	innlent nýgert orð
<i>(caelestis) armonia</i> – <i>(himnesk) hljóðagrein</i>	virðing	tökuþýðing (með annarri fyrirmynd en tökuorðinu)
<i>diphthongus</i> – <i>tvíhljóðr</i>	nauðsyn	tökuþýðing

⁷ Það að Ólafur fer nákvæmlega eftir latneskri fyrirmynd sést m.a. í dæmi sem hann tilfærir þegar hann talar um hljóðsgreinarnar þrjár, en hann útskýrir þetta m.a. með að nota beygingarmyndirnar *ari, aranna, ara* (Björn M. Ólsen 1884:42) þar sem Priscianus notar *aræ, ararum, ara*, þ.e. nf./pf. flt., ef. flt. og svf. et. af *ara* 'fórnarstaður'. Það liggur í augum uppi að beygingarmyndirnar sem Ólafur notar eru einmitt valdar vegna hljóðlíkingar þeirra við myndirnar sem Priscianus notar.

Samheitapar	Tegund tökuorðs	Tegund innlends orðs
<i>enigma – gáta</i>	nauðsynjatökuorð	erfðaorð
<i>figúra – mynd/vöxtr</i>	nauðsynjatökuorð	tökumerking
<i>nótera – merkja</i>	virðingartökuorð	erfðaorð
<i>nóti – merking</i>	virðingartökuorð	innlent nýgert orð
<i>paronomasia – aðalhendng</i>	nauðsynjatökuorð	innlent nýgert orð
<i>partr – hlutr</i>	virðingartökuorð	erfðaorð
<i>philosophus – spekingr</i>	virðingartökuorð	innlent nýgert orð
<i>punkta – stínga</i>	á ekki við	erfðaorð
<i>rhetorica – málssnilldarlist</i>	nauðsynjatökuorð	tökuþýðing
<i>sen – merking</i>	virðingartökuorð	innlent nýgert orð
<i>vers – vísuorð</i>	virðingartökuorð	innlent nýgert orð

Tafla 4: Gerð tökuorða og innlendra orða.

Í Töflu 4 má sjá að allar fjórar tegundir innlendra orða samsvara nauðsynjatökuorðum en á hinn bóginn svara einungis erfðaorð og innlend nýgerð orð til virðingartökuorða, þó með einni undantekningu (*caelestis armonia – (himnesk) hljóðagrein*). Tökuorð eru flokkuð sem nauðsynjatökuorð ef þau komast inn í málið þegar ekki er til innlent orð með sömu merkingu, sem getur svo verið smíðað seinna. Orð teljast til virðingartökuorða hins vegar ef þau ganga inn í orðaforðann eftir að innlent orð hefur skotið rótum í málinu. Skilyrði fyrir tökuþýðingu er að erlenda orðið sé a.m.k. þekkt, ef ekki notað. Og til þess að merking erlends orðs sé færð yfir á innlent orð þarf erlenda orðið einnig að vera þekkt, ef ekki notað. Þar af leiðandi má segja það sjaldgæft að þessar tvær tegundir, tökuþýðingar og tökumerkingar, geti samsvarað virðingartökuorðum sem eru skv. skilgreiningu tekin inn í málið þegar til er innlent orð með sömu merkingu. Erfðaorð ættu hins vegar aldrei að samsvara nauðsynjatökuorðum. Ef þessi tvö síðastnefndu tilvik eiga sér stað má gera grein fyrir því sem hér segir:

- Ef erfðaorð samsvarar nauðsynjatökuorði er tökuorðið annað hvort undirheiti yfir erfðaorðið eða það er fengið sem íðorð, og hefur merkingar- og notkunarsvið þess síðan víkkað, eða innlenda orðið hefur fengið merkinguna sem íðorðið hefur (hér t.d. *gáta* gagnvart *enigma*).
- Ef tökuþýðing eða -merking samsvarar virðingartökuorði kemur tvennt til greina: 1) innlenda smíðin hefur víða merk-

ingu sem gerir það að verkum að það fær einnig merkingu tökuorðsins en hún liggur nær merkingarsviði innlenda orðsins; 2) innlenda orðið hefur aðra fyrirmynd að baki en tökuorðið.

7 Lokaorð

Í þessari grein var rætt um samheitapör í PMR. Rannsókn á þeim er þáttur í stærra verkefni sem varpar ljósi á sambylí og samkeppni innlendra orða og tökuorða í forníslensku. Í niðurstöðum þessarar greinar kemur skýrt fram að í PMR nýtir höfundur sér orðasmíð og innlenda orðaforðann einkum til að innleiða vissan íðorðaforða í norrænu, enda tilheyra flest orðapör merkingarsviðum málfræði og málskrúðs- og skáldskaparfræði. Þetta gerir Ólafur hvítaskáld, höfundur PMR, fyrst og fremst með því að nota skýringarinnskot og er þessi aðferð ekki mjög frábrugðin þeirri sem notuð er nú á dögum, þar sem erlent, alþjóðlegt orð er oft látið fylgja innlendri orðasmíð, og þá innan gæsalappa eða sviga. Í orðapörum sem tilheyra hins vegar venjulegri orðaforða, ef svo má að orði komast, er engin birtingartegund í meirihluta, en þetta er í samræmi við minni sérstöðu ásamt meiri útbreiðslu og notkun þess hluta orðaforðans.

Heimildir

- AeW = de Vries, Jan. 2000. *Altnordisches etymologisches Wörterbuch*. 4. útg. Leiden: Brill.
- Ari Páll Kristinsson. 2004. Offisiell normering av importord i islandsk. Í: Sandøy, Helge og Jan-Ola Östman (ritstj.), *”Det främmande” i nordisk språkpolitikk*, bls. 30–70. Oslo: Novus.
- Ari Páll Kristinsson og Amanda Hilmarsson-Dunn. 2015. Implications of language contact: Evaluating the appropriateness of borrowings in written Icelandic. Í: Hilpert, Martin o.fl. (ritstj.), *New Trends in Nordic and General Linguistics*, bls. 55–67. *Linguae & litterae* 42. Berlin: de Gruyter.
- Ásta Svavarsdóttir. 2003. Tilpasning af importord i islandsk. Í: Sandøy, Helge (ritstj.), *Med ’bil’ i Norden i 100 år*, bls. 75–81. Oslo: Novus.
- Ásta Svavarsdóttir og Veturliði Óskarsson. 2009. Annarleg sprek á ókunnugri strönd: Tökuorð í íslensku fyrr og nú. *Orð og tunga* 11:17–44.
- Betz, Werner. 1959. Lehnwörter und Lehnprägungen im Vor- und Frühdeutschen. Í: Maurer, Friedrich og Friedrich Stroh (ritstj.), *Deutsche Wortgeschichte* I, bls. 127–147. Berlin / New York: de Gruyter.

- Björn M. Ólsen (ritstj.). 1884. *Den tredje og fjærde grammatiske afhandling i Snorres Edda*. STUANGL XII. Kaupmannahöfn: Fr.G. Knudtzon.
- Borgnet, C.A. (ritstj.). 1895. *Alberti Magni Opera Omnia /34, Compendium theologicæ veritatis in septem libros digestum*. París.
- Durkin, Philip. 2009. *The Oxford Guide to Etymology*. Oxford: Oxford University Press.
- Eiríkur Jónsson and Finnur Jónsson (ritstj.). 1892–1896. *Hauksbók: udgiven efter de Arnamagnæanske håndskrifter no. 371, 544 og 675, 4 ° samt forskellige papirshåndskrifter af Det Kongelige Nordiske Oldskrift-Selskab*. Kaupmannahöfn: Thieles Bogtrykkeri.
- Eriksen, Stefka (ritstj.), *Intellectual Culture in Medieval Scandinavia, c. 1100–1350*, bls. 35–73. Turnhout: Brepols.
- EWned. = Philippa, Marlies et al. (eds.). 2004–2009. *Etymologisch woordenboek van het Nederlands*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Finnur Jónsson (ritstj.). 1925. *Alexanders saga*. Kaupmannahöfn: Gyldendal.
- Finnur Jónsson (ritstj.). 1927. *Óláfr Þórðarson máhljóða- og málskrúðsrit*. Det Kgl. Danske Videnskabernes Selskab Historisk-filologiske Meddelelser XIII, 2. Kaupmannahöfn: Bianco Luno.
- Finnur Jónsson (ritstj.). 1931. *Edda Snorra Sturlusonar*. Kaupmannahöfn: Gyldendal.
- Frans, Victor. 2019. *Sub regulis Donati. Pseudo-Remigius Ars Brugensis och Den tredje grammatiska avhandlingen*. MA-ritgerð við Oslóarháskóla.
- Gamillscheg, Ernst. 1934. *Romania Germanica I*. Berlín/Leipzig: de Gruyter.
- GeW = Frisk, Hjalmar. 1973. *Griechisches etymologisches Wörterbuch*. Heidelberg: Winter.
- Guðrún Kvaran. 2003. *Typer af nye ord i islandsk. Í: Sandøy, Helge (ritstj.), Med 'bil' i Norden i 100 år*, bls. 33–41. Oslo: Novus.
- Guðrún Kvaran. 2005. *Orð. Íslensk tunga II*. Reykjavík: Almenna bókafélagið.
- Gunnar Harðarson. 2016. *Old Norse Intellectual Culture: Appropriation and Innovation*. Í: Stefka G. Eriksen (ritstj.), *Intellectual Culture in Medieval Scandinavia, c. 1100–1350*, bls. 35–73. Turnhout: Brepols.
- Gusmani, Roberto. 1981. *Saggi sull'interferenza linguistica I*. Firenze: Le Lettere.
- Halldór Halldórsson. 1964. *Nýgervingar í fornmáli. Í: Halldór Halldórsson (ritstj.), Þættir um íslenskt mál*, bls. 110–133. Reykjavík: Almenna bókafélagið.
- Hreinn Benediktsson (ritstj.). 1972. *The First Grammatical Treatise*. University of Iceland Publications in Linguistics 1. Reykjavík: Institute of Nordic Linguistics.
- IdgeW = Pokorny, Julius. 1959–1969. *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*. Bern: Francke.
- IeW = Alexander Jóhannesson. 1956. *Isländisches etymologisches Wörterbuch*. Bern: Francke.

- ÍOb = Ásgeir Blöndal Magnússon. 1989. *Íslensk orðsifjabók*. Reykjavík: Orðabók Háskólans.
- Jarvad, Pia. 2007. Tilpasning af engelske ord i bøjning og udtale i de nordiske sprog. Í: Jarvad, Pia og Helge Sandøy (ritstj.), *Stuntman og andre importord i norden*, bls. 9–26. Oslo: Novus.
- Jón Axel Harðarson. 2016. Donat und Priscian in Island. Í: Molinari, Alesandra og Michael Dallapiazza (ritstj.), *Mittelalterphilologie heute I*, bls. 63–77. Würzburg: Königshausen & Neumann.
- Kjartan G. Ottósson. 1990. *Íslensk málhreinsun. Sögulegt yfirlit*. Rit Íslenskrar málnefndar 6. Reykjavík: Íslensk málnefnd.
- de Leeuw van Weenen, Andrea (ritstj.). 1993. *The Icelandic Homily Book: perg. 15 4to in the Royal Library*. Stockholm. Reykjavík: Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi.
- LeW = Walde, Alois. 1956–1972. *Lateinisches etymologisches Wörterbuch*. Edited by J.B. Hoffmann. Heidelberg: Winter.
- Lex.Lat.GT = Schad, Samantha. 2007. *A Lexicon of Latin Grammatical Terminology*. Studia Erudita 6. Pisa/Roma: Fabrizio Serra Editore.
- LIV² = Rix, Helmut et al. (ritstj.). 2001. *Lexikon der indogermanischen Verben*. 2. útg. Wiesbaden: Reichert Verlag.
- LP = Sveinbjörn Egilsson. 1931. *Lexicon Poeticum antiquæ lingvæ septentrionalis*. 2. útg. Finnur Jónsson gaf út. Kaupmannahöfn: S. L. Møller.
- Magnús Snædal. 1993. Yfirlit yfir forníslenskar málfræðiritgerðir. *Íslenskt mál og almenn málvísindi* 15:207–220.
- Males, Mikael. 2018. Pseudo-Remigius and the Old Icelandic Barbarism: A Pilot Study. Í: Edzard, Lutz, Jens Wilhelm Borgland og Ute Hüskén (ritstj.), *Reading Slowly. A Festschrift for Jens E. Baarvig*, bls. 321–331. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- ONP = *Ordbog over det norrøne prosasprog*. <http://onp.ku.dk>. Kaupmannahöfn: Københavns Universitet.
- Raschellà, Fabrizio D. 2004. Tradizione locale e modelli stranieri nella terminologia grammaticale islandese medievale. Í: Dolcetti Corazza, Vittoria og Renato Gendre (ritstj.), *I Germani e gli altri II parte*, bls. 3–37. Alessandria: Edizioni dell'Orso.
- RitOH = *Ritmálssafn Orðabókar Háskólans*. Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum. <http://ritmalssafn.arnastofnun.is> (mars 2020).
- Scherabon Firchow, Evelyn og Karen Grimstad (ritstj.). 1989. *Elucidarius in Old Norse translation*. Reykjavík: Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi.
- Schiller, Karl and August Lübben. 1875–1881. *Mittelniederdeutsches Wörterbuch*. Bremen: Kühtmann.
- Tarsi, Matteo. Væntanl. *Loanwords and native words in Old and Middle Icelandic (12th c.–1550)*. Doktorsritgerð.
- Tinna Frímann Jökulsdóttir o.fl. 2019. Um nýyrði sem tengjast tölvum og tækni. *Orð og tunga* 21:101–128.
- Unger, Carl Rikard (ritstj.). 1877. *Heilagra manna sögur*. Christiania: Bentzen.

- Veturliði Óskarsson. 2002. Niederdeutsche Lehnwörter im Isländischen. *Greifswalder Universitätsreden* 104:7–27.
- Veturliði Óskarsson. 2003. *Middelnedertyske låneord i islandsk diplomsprog frem til år 1500*. Bibliotheca Arnamagnæana XLIII. Kaupmannahöfn: C.A. Reitzel.
- Veturliði Óskarsson. 2015. Loanwords with the prefix *be-* in Modern Icelandic: An example of halted borrowing. *Orð og tunga* 17:1–26.
- Vilhjálmur Finsen (ritstj.). 1879. *Grágás efter det Arnamagnæanske Haandskrift nr. 334 fol., Staðarhólsbók*. Kaupmannahöfn: Gyldendal.
- VWgsV = Seebold, Elmar. 1970. *Vergleichendes und etymologisches Wörterbuch der germanischen starken Verben*. The Hague / Paris: Mouton.
- Wills, Tarrin. 2001. *The Foundation of Grammar: An edition of the first section of Óláfr Þórðarson's grammatical treatise*. Doktorsritgerð. Sidney.

Skammstafanir úr *Ordbog over det norrøne prosasprog* og *Lexicon Poeticum*

- Alex: Alexanders saga
 Algor: Algorismus
 AugA: Ágústínus saga, AM 234 fol.
 Eg1620(2001): Egils saga, AM 162 a 0 fol.
 Eluc674(1989): Elucidarius, AM 674 4to
 Eyv: Eyvindr skáldaspillir Finnsson
 Gestumbl: Gestumblindi
 Gramm³748: Þriðja málfraeðiritgerðin, AM 748 i b 4to
 Hál: Háleygjatal (Eyv)
 Heiðr: Heiðreks gátur (Gestumbl)
 HómÍsl(1993): Íslensk hómilíubók
 HSt: Hallar-Steinn
 Rst: Rekstefja (HSt)
 SnE: Snorra-Edda, GKS 2367 4to
 Yt: Ynglingatal (Þjóð)
 Þjóð: Þjóðólfr ór Hvini
 GrgStað: Grágás, AM 334 fol.

Lykilorð

forsaga hreintungustefnunnar, forníslenska, málfraeðiorðaforði, nýyrði, orðmyndun, tökuorð

Keywords

prehistory of language purism, Old Icelandic, linguistic terminology, neologisms, word formation, loanwords

Abstract

The article is concerned with the coexistence and interplay of loanwords and native words (synonymic word pairs) in the Third Grammatical Treatise. The discussion offered in the present article is part of a larger research project on loanwords and native synonyms in Icelandic in the period from the twelfth century to around 1550. The focus of this article is on how loanword/native word pairs appear in the Third Grammatical Treatise and thus on the dynamics at the core of the alternation between loanwords and native words in this work. In addition, the research seeks to establish a relative chronology for the constituents of each word pair. Finally, the dynamics between loanwords and native words in the lexicon are illustrated in a set of generalizations.

Matteo Tarsi

Íslensku- og menningardeild

Háskóli Íslands

mat17@hi.is

orcid.org/0000-0001-6548-7874

Ágústa Þorbergsdóttir

Asnaleg íslensk nýyrði?

Ný orð bætast sífellt við orðaforðann, jafnt tökuorð sem nýyrði. Hér verður athyglinni fyrst og fremst beint að þeirri íslensku orðmyndunarhefð að mynda ný orð úr innlendum stofnum. Samsetning er algengasta leiðin við myndun nýrra orða í íslensku en þá eru tveir eða fleiri stofnar tengdir saman til að mynda nýtt orð. Dæmi: *ljóðheilsa*, úr *ljóður* og *heilsa*, *flugfélag*, úr *flug* og *félag*. Þessi orðmyndunarleið er mjög virk og oft bætast slík orð við málið án þess að tekið sé eftir. Það er reyndar svo að fæst nýyrði vekja athygli og umræðu og flestir virðast vera fylgjandi þeirri meginstefnu að mynduð séu íslensk nýyrði og að það sé mikilvægur þáttur í íslenskri málstefnu (Ari Páll Kristinsson 2017, *Íslenska til alls* 2009).

Endrum og sinnum verða þó áberandi í samfélaginu umræður um hvaða nýyrði af framkomnum tillögum skal taka upp í íslensku til að koma í stað erlends orðs. Nýlegt dæmi eru umræður um heppilegt íslenskt orð fyrir það hugtak sem á ensku er nefnt *social distancing* og merkir 'lágmarksfjarlægð milli fólks til að hindra að veirusmit berist milli þess'. Þegar þetta er ritað eru algengustu íslensku orðin fyrir þetta hugtak *samskiptafjarlægð*, *félagsforðun*, *fjarlægðarmörk*, *nálægðartakmörkun* og *félagsfjarlægð* en tillögur skipta tugum og hafa margir sterkar skoðanir á því hvaða tillaga sé best og þá jafnframt hvaða tillögur séu ómögulegar. Eftirfarandi nýyrðatillögur hafa verið skráðar í *Nýyrðavef Stofnunar Árna Magnússonar í íslenskum fræðum*.

bil, bil á milli fólks, fárými, félagsbil, félagsfjarlægð, félagsfjærni, félagsforðun, félagsgrið, félagsleg fjarlægð, félagsnánd, fjarlægðarmörk, fjarrými, fjarstaða, fjarstæða, frákví, frávist, frávígi, friðrými, heilsurými, hæfileg fjarlægð, lýðhelgi, lýðrými, mannhelgi, millibilsástand, nálægðarbann, nándarbil, nándarmörk, náunganánd, olnbogaráymi, rými, rýmisfirð, rýmisforðun, rýmisnánd, rýmistóm, samskipta-fjarlægð, seiling, smitbil, smitfirð, smithelgi, smitnánd, smitrymd, snertibil, snertilaust svæði, sóttvarnabil, sóttvarnafjarlægð, sýkingarfjarlægð, sýkingarmörk, tveggja metra reglan, tveggjaseilingahaf, viðtalsbil, Víðisfjarri.

Þeir sem leggja til nýyrði gagnrýna gjarna þær tillögur sem þegar eru fram komnar. Meðal þeirra atriða sem fundið hefur verið að við eldri tillögur fyrir *social distancing* er t.d. að nýyrðin séu of mörg atkvæði, óþjál, klúðursleg, ekki gagnsæ og ekki lýsandi. Nýyrði eiga því helst af öllu að vera stutt, þjál og gagnsæ ef marka má þessar athugasemdir.

Skoðum þessi atriði nánar. Segja má að stutt orð séu hentugri en orð sem eru löng og mörg atkvæði. Einnig má benda á að stutt orð fara betur í samsetningum en löng orð. Samsetta orðið *þyrluflugmaður* er liprara en *þyrihvængjuflugmaður* svo dæmi sé tekið. Það er e.t.v. ekki jafnaugljóst hvað átt er við með „þjálu“ orði en ég legg þann skilning í það að það geti annars vegar átt við stutt orð og svo jafnframt að orðið sé þægilegt í framburði.

Krafan um gagnsæi nýyrða er mjög áberandi. Með gagnsæi er átt við að orðið sé lýsandi og hægt sé að lesa út úr orðinu merkingu þess eða a.m.k. vísbendingu um merkingu þess. Það er ljóst að kröfurnar um stutt nýyrði og gagnsæ nýyrði eru að vissu leyti andstæðar. Það gefur augaleið að eftir því sem orðið er styttra er minna rúm til gagnsæi. Vandasamt er að mynda nýyrði sem á að vera gagnsætt en á sama tíma eins stutt og þjált og hægt er.

Hversu mikilvægar eru þessar kröfur? Ef um er að ræða orð sem fær útbreiðslu og margir nota þá skiptir gagnsæi ekki mestu máli. Segja má að slík orð verði gagnsæ af sjálfu sér þar sem merking þeirra lærist. Æskilegt er að algeng orð séu fremur stutt orð og þjál og þar af leiðandi liprari í samsetningum. Óalgeng orð og orð sem fáir nota þurfa síður að vera stutt og þjál. Hér má t.d. nefna sérhæfð ídorð sem eru mjög oft samsett og jafnvel margsamsett (sjá *Íðorðabankann*). Algengt er að reynt sé að hafa slík orð eins nákvæm og hægt er, m.a. til að hægt sé að aðgreina skyld fyrirbæri. Í raftækniordasafni eru t.d.

40–50 orð um strengi og til að aðgreina þau og gera þau gagnsæ og nákvæm þá eru mynduð samsett orð, s.s. *aðalstofnstrengur* og *ljósleiðarastrengur*. Einnig má taka dæmi úr íðorðasafni lækna en þar er að finna tæplega 20 orð um lungnabólgu. Sum orðin eru mjög löng þar sem mikið er lagt upp úr nákvæmni og reynt að koma sem flestum merkingarþáttum inn í orðin. Stundum þykja orðin löng og óþjál, t.d. *millivefsplasmalungnabólga* en þá er gott að hafa í huga að sambærileg erlend heiti eru það oftast líka (e. *interstitial plasma-cell pneumonia*).

Þá er til viðbótar sú krafa gerð til nýyrða að þau skuli helst mynduð af innlendum orðstofni. Þetta atriði tengist áður nefndu gagnsæi, þ.e. ef orð er myndað af innlendum orðstofni er það merkingarlega gagnsærra en tökuorð af erlendum orðstofni. Þessu tengt er einnig það atriði að auðveldara er að stafsetja og beygja orð sem eru mynduð af innlendum orðstofni en tökuorð. Í sumum fræðigreinum hefur þótt heppilegra að aðlaga erlend orð íslensku en að mynda íslensk nýyrði af innlendum stofnum. Hér má t.d. nefna ýmis efnafræðiheiti (t.d. *kóbalt*, *kadmín*) og jarðfræðiorð (t.d. *gabbró*, *ólígósen*). Þess ber þó að geta að fjölmörg tökuorð hafa aðlagast íslensku vel, hvort sem um er að ræða framburð, stafsetningu eða beygingu (t.d. *skáti*, *bill*).

Eitt af því sem þarf að hafa í huga í sambandi við nýyrði og lífslíkur þess er hvort tökuorð hafi áður fest í sessi (sbr. Hanna Óladóttir 2007). Hér má taka dæmi um tökuorðið *flapi* sem er komið af enska orðinu *flap* og er notað um hreyfanlega plötu á afturhluta flugvélarvængs. Til er íslenska heitið *vængbarð* sem mér þykir sjálfri skiljanlegra en tökuorðið *flapi* sem almennt er notað en þess ber að geta að orðaforði um flug og flugvélar er mér ekki tamur. Enda þótt *flapi* sé ekki myndað af íslenskum stofni fellur það vel að málinu og samsetningar með því eru líprari en með íslenska orðinu, s.s. *raufaflapi* fremur en *raufavængbarð*.

Í ISO-staðli¹ um íðorðavinnu eru talin fram æskileg viðmið við myndun íðorða (transparency, consistency, appropriateness, linguistic economy, derivability and compoundability, linguistic correctness, preference for native language) og eru þau að flestu leyti samhljóða þeim atriðum sem hér hafa verið nefnd að framan.

Það sem er óvanalegt og framandi getur oft hljómað sérkennilega í fyrstu. Íslenska orðið yfir *boarding* er *byrðing*. Er þetta gott eða vont orð eða hugsanlega fyrst og fremst framandi orð? Það verður að hafa í huga að smekkur manna er ólíkur. Það sem einum finnst vera gott nýyrði getur öðrum fundist vont. Kröfur sem gerðar eru til nýyrða þurfa hins

¹ Sjá ISO 704:2009 Terminology work – Principles and methods (<https://www.iso.org/standard/38109.html>).

vegar að vera sanngjarnar. Í sambandi við viðhorf til íslenskra nýyrða skiptir oft máli hvort erlenda orðið er algengara og hvenær íslenska orðið kemur fram á sjónarsviðið. Nýyrði þurfa að venjast, ekki síst ef annað orð hefur áður fest í sessi. Einungis hluti nýyrða nær festu í málinu og ekki er hægt að sjá það fyrir hver lifa áfram.

Heimildir

Ari Páll Kristinsson. 2017 *Málheimar. Sitthvað um málstefnu og málnotkun*. Reykjavík: Háskólaútgáfan.

Hanna Óladóttir. 2007. Ég þarf engin fornrit til að vita að ég er Íslendingur, ég vil samt tala íslensku. Um viðhorf Íslendinga til eigin tungumáls. *Ritið* 7/1: 107–130.

Íslenska til alls. Tillögur Íslenskrar málnefndar að íslenskri málstefnu samþykktar á Alþingi 12. mars 2009.

Íðorðabanki Stofnunar Árna Magnússonar í íslenskum fræðum. Ágústa Þorbergsdóttir (ritstj.). Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum. idord.arnastofnun.is (sótt 8. apríl 2020).

Nýyrðavefur Stofnunar Árna Magnússonar í íslenskum fræðum. Ágústa Þorbergsdóttir (ritstj.). Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum. nyyrði.arnastofnun.is (sótt 9. apríl 2020).

Lykilorð

nýyrði, orðmyndun, íslenska, gagnsæi, iðorð

Keywords

neologism, word formation, Icelandic, transparency, term

Abstract

In this article, I discuss common ideas that speakers of Icelandic have about neologisms and their formation. Based on public discussions, we can assume that speakers find accuracy and transparency to be the most important features of a neologism. At the same time, they need to be as short as possible. These requirements often conflict. Additionally, neologisms should fit into the Icelandic grammatical and phonological system, be well suited to use as part of compound words and other word formations accomplished through derivation. Finally, speakers tend to be more positive towards neologisms that are formed by using Icelandic roots than using adaptations of words borrowed from other languages.

Ágústa Þorbergsdóttir
Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum
Laugavegi 13
101 Reykjavík
agusta.thorbergsdottir@arnastofnun.is

Jóhannes B. Sigtryggsson

Yfirlit yfir bil

1 Inngangur

Í þessu yfirliti er fjallað um bil. Þau lenda á milli stafs og hurðar í umfjöllun um stafsetningu, eru ekki greinarmerki enda ósýnileg og falla varla undir almennar ritreglur. Það er þó mikilvægt að vita hvenær á að vera bil og hvenær ekki. Víða er þó vikið að notkun þeirra, til dæmis í tengslum við punkta og skammstafanir. Sums staðar hefur hefð um notkun þeirra breyst á síðustu áratugum. Það á sérstaklega við um bil á eftir málsgreinum og í skammstöfunum. Í umfjölluninni hér á eftir (2., 3., 4. kafli) tilgreini ég helstu reglur og hefðir um notkun þeirra í íslensku og vísa í ritreglur Íslenskrar málnefndar (2016 og 2018) þar sem það á við. Ég fjalla einnig um bundin stafbil (5. kafli). Í sumum tilvikum eru óskráðar hefðir um bil eða jafnvel engin skýr venja og þar hef ég reynt að setja fram reglur til viðmiðunar.

Í hefðbundnum forritum er almennt aðeins notuð ein tegund bils (e. *word space*) sem kallað er fram með því að ýta á bilstöng hnappaborðs. Það er mismunandi að stærð eftir letri og jöfnun texta. Í hefðbundnu prenti og umbroti hafa hins vegar lengi verið notaðar fleiri ólíkar gerðir bila, til dæmis *heilbil* (e. *em space*), *hálfbil* (e. *en space*), *þriðjungsbil* (e. *1/3-em space*, *M/3*), *fjórðungsbil* (e. *1/4-space*, *M/4*), *mjóbil* (e. *thin space*) og *hársbil* (e. *hair space*) (Íslensk táknaheiti 2003:19).

2 Bil og greinarmerki

Helst leikur vafi á notkun bila í samhengi við greinarmerkjasetningu.

2.1 Punktur

2.1.1 Málsgrein

Á eftir punkti í lok málsgreinar er einfalt bil en ekki tvöfalt. Sjá gr. 22.1 í ritreglum.

Hann hitti konuna. Hún var nýkomin í bæinn.

Áður fyrr, sérstaklega þegar ritvélar voru enn notaðar, var algengt að hafa tvöfalt bil á eftir málsgrein en ekki er mælt með því.

2.1.2 Dagsetning

Ekkert bil er á eftir punktum sem greina að mánaðardag, mánuð og ár í dagsetningu. Sjá gr. 22.4 í ritreglum.

14.12.2008

2.2 Skástrik

Almennt er ekki haft bil á undan né eftir skástriki. Undantekning frá þessu er ef öðrum hvorum megin við skástrik eru fleiri en eitt orð þá eru höfð bil báðum megin við það. Sjá gr. 24.2 í ritreglum Íslenskrar málnefndar.

1/2

og/eða

London / New York

2.3 Strik

Hvorki er bil á undan né eftir bandstrikum og tilstrikum. Sjá greinar 26.1 og 26.2.1 í ritreglum.

BA-nemi

15. mars–14. apríl

(1555–eftir 1643)

Flugleiðin Reykjavík–Egilsstaðir

Bil er hins vegar á undan og eftir þankastrikum (–) og stuttum þankastrikum (–). Sjá gr. 26.2.3 og 26.3 í ritreglum.

Mér líkaði vel við hann – oftast.

Mér líkaði vel við hann – oftast.

Á Íslandi – og hvergi nema á Íslandi – er þetta náttúrufyrirbæri að finna.

2.4 Svigar

Bil er á milli sviga sem standa saman.

prómillumerki (þúsundarlutarkerki) (‰)

2.5 Tilvitnunarkerki

Ekkert bil er á milli tvöfaldra tilvitnunarkerkja sem mætast í lok setningar. Sjá gr. 28.1 í ritreglum.

Ásgeir mælti: „Afi sagði við mig: „Hertu þig nú.““

Í ensku umbroti tíðkast sums staðar að setja hársbil á milli tvöfaldra tilvitnunarkerkja.

Ásgeir mælti: „Afi sagði við mig: „Hertu þig nú.““ (hársbil)

2.6 Tvípunktur

Aldrei er bil á undan tvípunkti. Ef tvípunktur er notaður sem greinarmerki í setningu er bil á eftir honum. Sjá greinar 29.1–29.4 í ritreglum.

Í ritgerðinni stendur: „Bústaðurinn er frá 12. öld.“

Loks var þetta ákveðið: Óskað verður eftir nauðasamningum hið fyrsta.

Ef tvípunktur er notaður til að tákna tíma, úrslit, hlutföll eða í öðrum tilgangi sem aðgreiningarmerki með tölum er ekki bil á eftir honum. Sjá að hluta gr. 29.5 í ritreglum.

Kl. 2:45 (frekar kl. 2.45)

Sigurtíminn var 1:50:24 (frekar 1.50.24)

Leikurinn fór 84:78

Í mælikvarðanum 1:100 000

Staðallinn ÍST 130:2004

2.7 Úrfellingarpunktar

Á undan og eftir úrfellingarpunktum eru bil ef heilt orð er næst fyrir framan þá. Ekki er hins vegar bil aftan við þá ef önnur greinarmerki fara á eftir þeim. Sjá gr. 31.2 í ritreglum.

Ævintýri enda oft á: Köttur úti í mýri ... Það er að minnsta kosti algengt.

Er hann nokkuð ...?

Ef felldur er niður hluti orðs er ekkert bil haft á undan úrfellingarpunktum.

Hver í andsk... var þetta eiginlega?

Helv... fíflíð kom ekki.

3 Bil og tákn

3.1 Tákn og tölur

3.1.1 Tákn á eftir tölu

Ekki er bil á milli tölu og prósentumerkis (%), prómillumerkis (þús-undarhlutarkerkis) (‰), bogamínútu (′), bogasekúndu (″) eða gráðu (°). Sums staðar, til dæmis í ensku og sænsku, tíðkast að hafa bil á milli tölu og prósentumerkis (til dæmis 50 %) eins og á milli talna og alþjóðlegra mælieiningatákna (til dæmis 15 m). Hefð er hins vegar fyrir því í íslensku að hafa ekkert bil á undan prósentu- og prómillumerki. Athugið að ef hitakvarðamerki(°C, °F) er notað, þá stendur gráðumerkið með því en ekki tölu.

50%

20‰

17° hiti

10° 33′ 19″

24 °C

– 459,67 °F

3.1.2 Tákn á undan tölu

Bil er á eftir kaflamerkjum (§), efnisgreinarkerkjum/greinaskilamerkjum (§§), doppum/bólum (•) en ekki tvíkrossi (#).

§ 1.3

• *Innkaup á næsta ári*

#12stig

3.2 Tölur og bókstafir

Bil er á milli tölu og eftirfarandi bókstafs í götuheitum, kafla- og greinanúmerum o.s.frv. Ekki fer vel á því að tölustafir og bókstafir fari saman án bils.

Hverfisgata 17 A

Í kafla 22 d

gr. 1.3.2 b

3.3 Tölur og stærðfræðitákn

Bil er á undan og eftir stærðfræðitáknum ef þau eiga bæði við tölur, orð eða tákn á undan og eftir en án bils ef það á eingöngu við undanfarandi eða eftirfarandi tölu, orð eða tákn.

$$5 - 2 = 3$$

$$30 \times 20 = 600$$

$$2 > 1$$

breitt (breið + t)

verslun (verð + sl + un)

- 5 gráður

3× meira en áður

- 30 prósentu lækkun

<37 vikur

>1/1.000

3.4 Bil til aðgreiningar í stórum tölum – skýrleikabil

Hefð er fyrir því í íslensku að setja punkt framan við þriðja hvern tölustaf til að auðvelda lestur hárra talna. Sjá gr. 22.4 í ritreglum og *Handbók um íslensku* (2011:245):

123.456

500.000.000

Ekki hefur verið almenn venja hér á landi að nota bil til að auðvelda lestur hárra talna, kennitalna, reikningsnúmera og símanúmera, eins og víða er gert, til dæmis í ensku og sænsku, en þó mætti vel hugsa sér að taka upp þann sið. Allalgengt hefur verið að nota bandstrik til skýrleika í kennitölum, reiknings- og símanúmerum (*kt. 010102-2277*, s. 563-6244) en hugsanlega væri betra að nota skýrleikabil:

3 500

123 456

Í mælikvarðanum 1:100 000

kt. 010102 2277

bankareikningur nr. 104 26 4407

s. 563 6244

4 Bil og skammstafanir

4.1 Skammstöfuð orð

Áður fyrr tíðkaðist að hafa bil á eftir hverjum punkti í fleiryrtum skammstöfunum: *a. m. k., o. s. frv., t. d.* Á síðustu áratugum hefur sú hefð hins vegar látið undan síga. Slíkar skammstafanir eru heild í huga fólks og því eðlilegt að láta alla liði þeirra standa saman án bila.

Í gr. 22.6 í ritreglum Íslenskrar málnefndar er fjallað um bil á eftir skammstöfunum. Þar segir: „Ekki er bil á eftir orði í skammstöfun nema milli tveggja skammstafana sem hvor um sig er sjálfstæð eining.“ Í ritreglum *Stafsetningarorðabókarinnar* (2006:717) hafði verið haft bil aftan við skammstafanir sem voru tveir eða fleiri stafir. Skammstöfunin *m.kr.* var þá án bils en *ma. kr.* og *millj. kr.* með bili. Í núverandi ritreglum hefur því verið fækkað tilvikum um bil í skammstöfunum (sjá Jóhannes B. Sigtryggsson 2019:171–172.)

t.d. (til dæmis)

o.s.frv. (og svo framvegis)

cand.med.

ef.ft.

ma.kr.

próf. dr.

o.fl. o.fl.

4.2 Skammstöfuð nöfn

Óljós ritvenja hefur verið í íslensku um það hvort bil er haft á milli tveggja skammstafaðra nafna en þó er oftast bil.

Jóhannes L.L. Jóhannsson / Jóhannes L. L. Jóhannsson

Ekki er fjallað um þetta í ritreglum en mörgum þykir fara vel á að hafa hársbil eða ekkert bil á milli skammstafaðra nafna (sjá t.d. Bringhurst 1996:30).

W. B. Yeats (venjulegt bil)

W.B. Yeats (hársbil)

W.B. Yeats (ekkert bil)

5 Búndin stafbil

Búndið stafbil eða fast stafbil (e. *no break (required) space, non-breaking space, hard space*) er bil sem hindrar línuskiptingu. Tilgangur þess er að koma í veg fyrir að skipt sé um línu á milli orða sem verða eða æskilegt er að standi saman. Lítið hefur verið fjallað um þetta í íslenskum reglum um orðskiptingu. Hér er tilraun til að setja reglur til viðmiðunar um þetta. Stundum verður þó ekki komist hjá því að kljúfa slík orðasambönd á milli lína:

Skiptið ekki á milli tölu og skammstafana í metrakerfinu, skammstafana frumefna og ýmissa annarra mælieininga og styttra gjaldmiðlaheita:

100 cm

500 V

20 hö.

20 DKK

Skiptið ekki á milli tölu og annarra skammstafana eða tákna sem standa með henni hvort sem talan er á undan eða eftir:

75 f.Kr.

11 e.h.

§ 1.3.3.2 c

nr. 61/2011

Skiptið ekki dagsetningu:

17. júní

Skiptið ekki tölum á milli lína:

100.000

10–13

Skiptið ekki húsnúmerum:

Lækjargata 25 B

Þetta eru nokkur dæmi um tilvik þar sem ætti að forðast skiptingu á milli lína.

Heimildir

Bringhurst, Robert. 1996. *The Elements of Typographic Style*. USA / CANADA: Hartley & Marks.

Íslensk táknaheiti. 2003. Smárit Íslenskrar málnefndar 2. Orðanefnd Skýrslu-tæknifélags Íslands tók saman. Reykjavík: Íslensk málnefnd.

Jóhannes B. Sigtryggsson (ritstj.) 2011. *Handbók um íslensku*. Reykjavík: JPV útgáfa.

Jóhannes B. Sigtryggsson. 2019. Nýjar reglur Íslenskrar málnefndar um greinarmerkjasetningu. Yfirlit yfir breytingar. *Orð og tunga* 21:169–174.

Ritreglur. Auglýsingar mennta- og menningarmálaráðuneytis nr. 695/2016 og 800/2018 með leiðréttingum. Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum. <http://ritreglur.arnastofnun.is/> (sótt 20.3.2020).

Stafsetningarorðabókin. 2006. Dóra Hafsteinsdóttir (ritstj.). Reykjavík: Íslensk málnefnd / JPV.

Jóhannes B. Sigtryggsson

Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum

johannes.b.sigtryggsson@arnastofnun.is

Svavar Sigmundsson

Úlfur í örnefnum

1 Inngangur

Orðið *úlfur* kemur fyrir í nokkrum örnefnum hérlendis þó að dýrið hafi líklega aldrei verið hér á sögulegum tíma. Ekki fara sögur af því að úlfar hafi verið fluttir hingað. Í Grágás eru ákvæði um að ekki megi flytja viðbjörn, úlf eða ref til Íslands og lágu þung viðurlög við brotum á því (Grágás 1992:261). Mannsnafnið *Úlfr* var borið af allnokkrum mönnum hér, samkvæmt Landnámabók, fornsögum og fornbréfum. Samkvæmt manntalinu 1703 voru þrír menn með þessu nafni hér á landi (Guðrún Kvaran 2011:594). Í sumum tilvikum getur því verið um mannsnafnið *Úlf* að ræða í örnefnum, en í öðrum tilvikum e.t.v. innflutt örnefni frá Noregi, þar sem örnefni með orðinu *ulv* eru þekkt, t.d. Ulva og Ulvøya. (NSL 2007).

2 Úlfs-örnefni á Íslandi

Hér verða fyrst nefnd nokkur bæjarnöfn með þessum orðlið, *úlfur*, hér á landi:

Úlfagil. Eyðibýli í Engihlíðarhr., A-Hún. Örnefnið er ekki þekkt þar í landareigninni, en þar er hins vegar Nóngil, djúpt gil með klettagljúfrum á köflum og var hvimleiður farartálmi, segir í örnefna-skrá. Þar er talið að fornt nafn á giliinu hafi getað verið Úlfagil. Hins vegar er í jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns nafnmyndin „Ufagil“, og segir þar að „almennilega“ sé það kallað „Oogil“, þ.e.

Óagil. Í lýsingu jarðarinnar er sagt: „Túninu grandar lækur, sem rennur gegnum völlinn og ber á hann grjót og sand til stórskaða; er og so bænum hætt fyrir sama læk í leysingum og vatnagangi á vetur; er so mikið bragð að þessu, að það hefur við borið, að fólk hefur ei þorað að vera inni, heldur gengið úr bænum að forða sjer“ (8:422). Nafnmyndin með *Úfa-*, *vfagil*, er í fornbréfasafni (*Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns* 1926:VIII.422). Finnur Jónsson segir í *Bæjanöfnum á Íslandi* (1907–1915:527), að „Úlfagil“ í *Nýrri jarðabók* (1861:91) sé hrein afbökun. Líklegt er að forliðurinn *Úlfa-* sé ekki upphaflegur en það sé *Úfagil* hins vegar og hafi síðar breyst í *Óagil*. *Úfagil* gæti merkt ‚hið hryssingslega, óvinsamlega gil‘ e.þ.h. En annar kostur er að *Óagil* sé þrátt fyrir allt upphaflegt, þ.e. gil sem ótti stafar af, sbr. orðið *óalegur* ‘skelfilegur, hræðilegur’. (*Íslensk orðabók* 2005). Orðið *úfur* er einnig til sem örnefni. Þannig segir í örnefnaskrá Ármúla 1 í Kaldalóni, N-Ís.: „Árþrengslin, þar sem Mórilla kemur undan jökli, heita Kverk, og upp af henni er klettabólta mikill, nýkominn úr jökli, sem heitir Úfur.“ Sömu leiðis er *Úfur* nafn á litlu blindskeri „í miðjum inngangi Æðeyjarhafnar“ í Ísafjarðardjúpi (Benedikt Þórðarson 1952:145). Nafnið *Úfur* er líklega dregið af líkingu við úf í munni (latína *uvula*). En þess má geta að í færeysku nefnist þessi litla tota í munni *úlvur* (*Føroysk orðabók* 1998).

Úlfá. Bær í Saurbæjarhr. í Eyjafirði, nefndur í annálum og í sóknarlýsingu sr. Jörgens Kröyers (1972:181). Jónas Hallgrímsson (1989:II.330, 1989:IV.283) kannaði á sínum tíma meint kolalög í Úlfarfjalli, og kallar hann rannsóknarstaðinn „stórhættulegt klettagil“ þar sem hann fann eins konar postulínsjaspis en ekki kol.

Úlfsbær. Bær í Bárðardal, S-Þing. Þar er Úlfsgil, sem úr rennur Úlfslækur. Norðan við hann er Úlfshóll og er talið að þar sé Úlfur, væntanlega landnámsmaður, heygður (örnefnaskrá).

Úlfsstaðir. Einir sex bæir í landinu hafa borið þetta nafn: 1) Bær í Hálsahr., Borg. (Landnámabók, ÍF I:76). Þar er nefndur Úlfr landnámsmaður á Úlfsstöðum. 2) Bær í Akrahr., Skag. (Hjalti Pálsson 2007: IV.368 o. áfr. 3) Eyðibýli í Vestradal í Vopnafirði, þar sem nú eru tættur í landi Vakursstaða. 4) Bær í Loðmundarfirði, N-Múl. 5) Bær í Vallahr., S-Múl. 6) Bær í Austur-Landeyjum, Rang. (DI 1900–1904:VI.332 (um 1480)). Líklegt er að þessir bæir séu kenndir við menn að nafni *Úlfur*. Nafnið *Hjálmólfur* hefur verið nefnt í sambandi

við Úlfsstaði í Akrahreppi, en hann var sagður landnámsmaður í Blönduhlíð, án þess að bæjar hans sé getið í *Landnámabók* (ÍF I:234). Sjá einnig Brynjúlfur Jónsson frá Minnanúpi (1907:25) og Margeir Jónsson (1989:181).

Orðið *úlfur* er liður í nokkrum örnefnum öðrum:

Úlfá í Saurbæjarhr., Eyf., sem áðurnefndur bær er kenndur við, er nefnd árspræna í örnefnaskrá, oftast með jökullit. Hún rennur um Úlfárgil, „sem er víðast djúpt katlagil, einkum neðst, og myndar áin þar þrjá fossa, hvern upp af öðrum“ (örnefnaskrá). Önnur Úlfá er í Hörgárdal, Eyf., inn af Fornhaga.

Úlfsá er í Tungudal í Skutulsfirði, N-Ís.

Úlfsdalir vestan við Siglufjörð er nafn sem fyrir kemur í *Landnámabók* (1969:244) og Úlfr víkingur er sagður hafa numið. Nafnið er einnig þannig í jarðabók ÁM og PV (9:284) og sóknarlýsingu (Jón Sveinsson 1972:41) en „Úlfdalir“ í neðanmálgrein jarðabókarinnar (Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns 1930:IX.342) og sóknarlýsingu Barðsprestakalls (Jón Jónsson 1954:162).

Úlfsey er í Búlandsnesi við Djúpavog, var verstöð og er nú löngu landföst (Jón Bergsson 2000:534). Þar er Úlfshaugur. Þar var talið skylt að syngja vers og biðja bæn þegar gengið var hjá og kasta steini í hauginn (Jón Árnason 1954:I.661).

Úlfsgil er í Vörðufelli á Skeiðum, Árn., afrennsli Úlfsvatns (Jón Eiríksson 2008:117).

Úlfshaugur er á landamerkjum Úlfsstaða og Kúskerpis í Blönduhlíð, Skag. (Jón Árnason 1954:I.238).

Úlfshryggur er við Grímstungu í Vatnsdal, grashryggur með klettum í gili ofan við Bæjarkletta (örnefnaskrá).

Úlfsnes er eyja í Austari-Héraðsvötnum í Skagafirði (Eypór Einarsson 1983:65).

Úlfskál er á Sleitustöðum í Kolbeinsdal í Skagafirði. Í örnefnaskrá

segir: „Skammt sunnan við Sámsstaðagil er mikil skál í fjallið ofan frá brún. Hún heitir Úlfsskál.“ [...] „Út og niður frá botni Úlfsskálar eru minjar fjárhúsa [...] Þar heita Úlfsstaðir (í daglegu tali nefnd Fjallhús).“ Til samanburðar má nefna að ofan við Úlfsstaði í Akrahreppi er mikil skál í fjallinu nefnd Úlfsstaðaskál og niður af henni gil, Úlfsstaðagil. Sbr. mynd í *Byggðasögu Skagafjarðar* (Hjalti Pálsson frá Hofi 2007:IV.368).

Úlfsvatn er á tveimur stöðum á landinu svo vitað sé. Annað er á Arnarvatnsheiði (eða Tvídægru), stærsta stöðuvatnið á suðvesturluta heiðarinnar. Í því er Úlfshólmi. Hitt er uppi á Vörðufelli á Skeiðum og er affall þess um áðurnefnt Úlfsgil (Jón Eiríksson 2008:117). Í þjóðsögum Jóns Árnasonar er getið um Úlfsvatn inn af Skagafirði en það á e.t.v. við vatnið á Arnarvatnsheiði (Jón Árnason 1954:II.164 og 1954:IV.323).

Líklegt er að Úlfsbær og Úlfsstaðir séu kenndir við mannsnafnið, og ekki verður séð að *úlfs*-örnefni eigi sér stoð í náttúrunni, að þeim fyrirbrigðum svipi saman á nokkurn hátt. Hugsanlegt væri þó að sú staðreynd að Úlf(s)ár og Úlfsgil renna stundum þröngt í klettafarvegi væri kveikja að líkingu við úlfakreppu. Ef til vill er stundum vísað til hættulegs staðar með nafngiftinni út frá líkingu við úlfa sem hættuleg dýr, sbr. lo. *ylfskr* í fornmáli í merkingunni ‘hættulegur’. Þannig er t.d. í Noregi um árnafnið *Ulva*, þar sem menn hafa hugsað sér þann möguleika „at namnet skal merkje ut elva som ‘farleg’“ (NSL 2007). Ekki verður sagt um Úlf(s)árnar á Íslandi að þær séu sérstaklega hættulegar. Þær eru flestar litlar og ekki í alfaraleið. Hugsanlegt væri að þær ættu það til að þorna upp, og væri þá nafngiftin til þess að benda á sviksemi þeirra, en úlfurinn er þekktur fyrir þann eiginleika, sbr. úlfinn í sauðargærunni, að ekki sé minnst á söguna um Rauðhettu og úlfinn.

Í Landnámu er nefndur landnámsmaðurinn Úlfr í Reykjadal, sem bjó undir Skrattafelli (*Landnámabók* 1969:276) en bústaður hans hefur líklega heitið svo. Það mun vera bærinn sem nú heitir Ytra-Fjall. Óvíst er að nafnið Skrattafell tengist nafni landnámsmannsins beint.

Í samhengi við Úlf(s)-örnefni er ekki úr vegi að nefna örnefnið *Ylfrisgil* sem er sagt vera á landamerkjum Bólstaðarhlíðar í A-Hún. (DI 1896:III.421 (1388)). Orðið **ylfrir* er ekki þekkt og heldur ekki sem

nafn, skv. orðabókum. Í örnefnaskrá Bólstaðarhlíðar er gilið nefnt Ylfisgil og þar er einnig Ylfisgilslækur. Sú orðmynd, *ylfir, er heldur ekki til í orðabókum. Vafalaust á orðið skylt við *úlf* og leiðir hugann að hinum ýmsu Úlfs-nöfnum sem eiga við gil og læki.

3 *Úlvs*-örnefni í Færeyjum

Færeyski fræðimaðurinn Eivind Weyhe hefur tekið saman eftirfarandi greinargerð um örnefni kennd við úlf í Færeyjum sem ég hef þýtt á íslensku:

„*Úlvsá* og *Úlvsgil* eru lítil, innangarðs í Kvívík, á sama stað. Ég þekki enga aðra skýringu á *Úlvsá* og *Úlvsgili* en að forliðurinn sé mannsnafnið *Úlvur*.

Úlvsskor er skor í Seyrvágsbjörgum, sögð vera “1 frælsi” þ.e. beit fyrir eina kind. Í sömu björgum eru líka Atlaskor og Bessaskor.

Úlvshagi(n) á Kirkju í Fugloy. Hagi merkir vanalega úthagi, en þetta er í heimahaganum (fæ. *bønnum*).

Úlvisgjógv er gjá í Nesi í Hvalba. Kortagerðarmenn danska herforingjaráðsins (Generalstaben) 1899 skrifuðu „Ulversgjev“, sem þeir breyttu í „Úlvsgjógv“ með þeirri athugasemd að forliðurinn væri mannsnafnið *Úlvur*. *Úlvsgjógv* hefur staðið á kortum síðan, en á nýjasta kortinu (1998) er því breytt í *Úlvisgjógv*, eins og það er sagt. Ef til vill mannsnafnið *Úlvur* með i-stoðhljóði (stutt frá er *Káragjógv*).

Navarsúlvurin. Við Skarð í Kunoy er flesin Navarin, og nærri henni er minni fles sem heitir Navarsúlvurin. Athyglisvert er að Chr. Matras (1933:216) hefur ekki nafnið *Navarsúlvurin*, en aðeins samsetningarnar *Navarsbarmur*, *Navarsflesin* og *Navarsurðin* (mögulega er þetta sama og *Navarsúlourin?*). Napoleon Djurhuus skrifar „Navarsúlvurin“ (1959), en skrifar fyrir aftan: „Navarsflesin“.

Ølvisgjógv er gjá í Gásadal. Forliðurinn er vanalega skilinn sem mannsnafnið *Ølvir*. Ástæða þess að ég nefni þetta nafn er ekki af því að ég haldi að nafnið hafi nokkuð með úlv að gera, en bara af því að það líktist nafninu *Úlvisgjógv* í Hvalba. Í meginhluta Suðureyjar er

stutt *ø* borið fram þröngt, /y/, en ekki í Hvalba. Hefði nafnið verið sunnar á eyggi, hefði það getað verið sama nafn og í Gásadal, sem sagt *Ølvisgjógv*, borið fram /ylvis-/. Í Hvalba hefði það þá verið borið fram /ölvis-/, en þar segja þeir *Úlvisgjógv* með /y/. Mér datt í hug að þetta gæti verið dæmi um mállýskublöndun í Suðurey (á mótum opna og þrönga framburðarins á stuttu *ø*). Chr. Matras (1928) nefnir ekki gjána í *Vardanum*, en telur forliðinn í húsnafninu *Ølvisstovu* vera mannsnafnið *Ølvir*. Annars er ekki auðvelt að segja hvernig á að skýra *Úlvisá*.

4 Úlfs-örnefni í Skotlandi

Í Skotlandi eru *úlfs*-örnefni þekkt en þar voru úlfar í landi fram á 18. öld. Þannig segir David Dorward (2001:41) frá í örnefnabók sinni: „In the Scottish Lowlands we have several names such as Wolfhill in Perthshire (there is another in Angus) and Wolflee near Hawick, where the reference is likely to be not to the personal name but to the animal itself (the last wolf in Scotland was killed in the eighteenth century). Further north one sees the Norse influence, in places like Ulbster near Wick (‘Wolfs abode’) and Ulva in the Hebrides (‘Wolf isle’) which may well involve personal names.“

5 Samantekt

Eins og að framan greinir er líklegt að bæir með *úlf* að forlið séu flestir kenndir við menn með því nafni. Árnar sem hafa *úlf* að forlið renna sumar í giljum sem gætu verið mönnum hættuleg eða varasöm. Önnur *úlfs*-örnefni geta ýmist verið kennd við mannsnafnið eða að þar hafi aðstæður e.t.v. verið hættulegar eða varasamar. Orðið *úlfur* getur í fornu máli merkt ‘óvinur’, sbr. *at ala e-m ulfa* ‘skapa e-m óvini’, og no. *úlfúð* ‘fjandskapur’. Það leiðir hugann að því sem áður nefndur David Dorward (2001:41) segir í bók sinni: „The word wolf was a very common component of Germanic personal names, which favoured ferocious and macho associations“. Ekki er talið hér að líking við úlfa sé til staðar í *úlfs*-örnefnum þó að landnámsmenn hafi að líkindum þekkt þá af eigin raun í heimahögum sínum.

Heimildir

- Benedikt Þórðarson. 1952. *Lýsing Snæfjallastrandar. Sóknalýsingar Vestfjarða. II. Ísafjarðar- og Strandasýslur*. Reykjavík: Samband vestfirzkra áttthagafélaga.
- Brynjúlfur Jónsson frá Minnanúpi. 1907. Rannsókn í Norðurlandi sumarið 1905. *Árbók Hins íslenska fornleifafélags* 1906:3–27.
- DI = *Diplomatarium Islandicum. Íslenzkt fornbréfasafn*. I–XVI. 1857–1972. Kaupmannahöfn/Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag.
- Dorward, David. 2001. *Scotland's Place-names*. Edinburgh: The Mercat Press.
- Eypór Einarsson. 1983. Náttúruminjaskrá. *Náttúrufræðingurinn* 52:45–76.
- Finnur Jónsson. 1907–1915. *Bæjanöfn á Íslandi. Safn til sögu Íslands IV*. Kaupmannahöfn og Reykjavík: Hið íslenska bókmentafélag.
- Føroysk orðabók*. 1998. Tórshavn: Føroya Fróðskaparfelag.
- Generalstaben*. Danska herforingjaráðið sem lét kortleggja Færeyjar á árunum eftir 1890.
- Grágás. *Lagasafn íslenska þjóðveldisins*. 1992. Gunnar Karlsson, Kristján Sveinsson og Mörður Árnason sáu um útgáfuna. Reykjavík: Mál og menning.
- Guðrún Kvaran. 2011. *Nöfn Íslendinga*. Ný útgáfa. Reykjavík: Forlagið.
- Hjalti Pálsson frá Hofi. 2007. *Byggðasaga Skagafjarðar IV. Akrahreppur*. Sauðárkrúki: Sögufélag Skagfirðinga.
- Íslensk orðabók*. 2005. Þriðja útgáfa, aukin og endurbætt. Mörður Árnason (ritstj.). Reykjavík: Edda.
- Jarðabók Arna Magnússonar og Páls Vidalíns. 1–13*. 1913–1943 og 1990. Kaupmannahöfn/Reykjavík: Hið íslenska fræðafélag í Kaupmannahöfn.
- Jón Árnason. 1954. *Íslenskar þjóðsögur og ævintýri I–V*. Arni Böðvarsson og Bjarni Vilhjálmsson önnuðust útgáfuna. Reykjavík: Bókaútgáfan Þjóðsaga.
- Jón Bergsson. 2000. *Lýsing Hof- og Hálssókna. Múlasýslur. Sýslu- og sóknalýsingar Hins íslenska bókmenntafélags 1839–1874*. Finnur N. Karlsson, Indriði Gíslason og Páll Pálsson sáu um útgáfuna. Reykjavík: Sögufélag, Örnefnastofnun Íslands.
- Jón Eiríksson. 2008. *Jarðabók Skeiðahrepps*. Ungmennafélag Skeiðamanna.
- Jón Jónsson. 1954. XIII. *Lýsing á Barðs-prestakalli. Sýslu- og sóknalýsingar Hins íslenska bókmenntafélags 1839–1873*. Safn til landfræðisögu Íslands. II. Skagafjarðarsýsla. Pálmi Hannesson og Jakob Benediktsson bjuggu til prentunar. Akureyri: Bókaútgáfan Norðri.
- Jón Sveinsson. 1972. *Lýsing Hvanneyrarprestakalls. Sýslu- og sóknalýsingar Hins íslenska bókmenntafélags 1839–1854*. Eyfirzk fræði II. Magnús Kristinsson sá um útgáfuna. Akureyri: Sögufélag Eyfirðinga.
- Jónas Hallgrímsson. 1989. *Ritverk. Bréf og dagbækur. II. bindi*. Haukur Hannesson, Páll Valsson, Sveinn Yngvi Egilsson (ritstj.). Reykjavík: Svart á hvítu.
- Jónas Hallgrímsson. 1989. *Ritverk. Skýringar og skrár. IV. bindi*. Haukur Hannesson, Páll Valsson, Sveinn Yngvi Egilsson (ritstj.). Reykjavík: Svart á hvítu.

- Jörgen Kröyer. 1972. *Skýrsla yfir Miklagarðs- og Hólaprestakall í Eyjafirði. Sýslu- og sóknalýsingar Hins íslenska bókmenntafélags 1839-1854. Eyfirk fræði II. Magnús Kristinsson sá um útgáfuna. Akureyri: Sögufélag Eyfirðinga.*
- Landnámabók*. 1969. Íslensk fornrit I. Jakob Benediktsson gaf út. Reykjavík: Hið íslenska fornritafélag.
- Margeir Jónsson á Ögmundarstöðum. 1969. *Heimar horfins tíma. Friðrik Margeirsson og Hjalti Pálsson sáu um útgáfuna. Sauðárkrókur: Sögufélag Skagfirðinga.*
- Matras, Christian. 1928. *Eitt sindur um gomul fólkanövn í staðanövnnum okkara. Varðin 8. Tórshavn.*
- Matras, Christian. 1933. *Stednavne paa de færøske Norðuroyar. Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie, 1932. Kjøbenhavn.*
- NSL = *Norsk stadnamnleksikon*. 2007. 4. utg. red. Av Jørn Sandnes og Ola Stemshaug. Oslo: Det norske samlaget.
- Ný jarðabók fyrir Ísland*. [1861]. Kaupmannahöfn: Jarðabókaútgáfan.

Óútgefið efni

Napoleon Djurhuus. Safn færeyskra örnefna sem hann safnaði fyrir Det danske Stednavneinstitut.

Örnefnaskrár í örnefnasafni Stofnunar Árna Magnússonar í íslenskum fræðum.

Lykilorð

örnefni, úlfur

Keywords

place names, wolf

Abstract

The article deals with the place name *úlfr* ‘wolf’ in Iceland and Faroe Islands. There is no evidence that the species has ever existed in Iceland, and the most likely explanation for the use of the word in farm names is that they refer to a person. Also, in names of rivers, it is possible that first part *úlfr* refers to some sort of danger caused by nature.

Svavar Sigmundsson
 rannsóknarprófessor emerítus
 svavar.sigmundsson@arnastofnun.is

CLARIN-miðstöð á Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum

1 Inngangur

Síðla árs 2018 fól mennta- og menningarmálaráðuneytið Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum að hafa forystu um þátttöku Íslands í evrópska rannsóknarinnviðaverkefningu CLARIN ERIC (<https://www.clarin.eu/>) – CLARIN stendur fyrir „Common Language Resources and Technology Infrastructure“ og ERIC stendur fyrir „European Research Infrastructure Consortium“. CLARIN ERIC er undir hatti Evrópusambandsins og starfar eftir samþykktum sem hafa verið staðfestar af framkvæmdastjórn þess.

Flest ríki Evrópu taka þátt í þessu samstarfi, þ. á m. öll Norðurlönd, og ber mennta- eða vísindamálaráðuneyti hvers ríkis yfirleitt ábyrgð á þátttökunni. Ráðuneytið felur síðan einni stofnun að hafa forystu um þátttöku ríkisins í CLARIN ERIC og standa fyrir myndun landshóps (e. *national consortium*) helstu hagsmunaaðila, einkum háskóla og rannsóknarstofnana, en sums staðar einnig málnefnda, landsbókasafna og annarra safna. Ráðuneytið tilnefnir einnig landsfulltrúa (e. *national coordinator*) sem er yfirleitt starfsmaður forystustofnunarinnar og stýrir starfinu í viðkomandi landi.

2 Hvað er CLARIN ERIC?

CLARIN ERIC er stofnað til að halda utan um stafræna innviði – gögn og hugbúnað – til nota við rannsóknir í félags- og hugvísindum. Eftir að almenn tölvuvæðing hófst fyrir 40 árum eða svo hefur orðið til gífurlega mikið af stafrænum gögnum af ýmsu tagi – textasöfn, orðasöfn, og alls kyns skrár. Sumt af þessu hefur verið byggt upp frá grunni á undanförunum áratugum, en einnig hefur verið gert mikið átak í því að koma eldri gögnum á stafrænt form.

Stafræn gögn bjóða vitaskuld upp á margvíslega möguleika umfram pappírsgögn. Það er margfalt fljótlegra að leita í þeim og vinna ýmiss konar skrár og töflur upp úr þeim. Stafræn gögn eru líka margfalt sveigjanlegri en pappírsgögn – auðvelt að lagfæra villur í þeim, uppfæra þau, raða þeim á mismunandi hátt o.s.frv. Notendur eru ekki lengur háðir einu eintaki á tiltekinni stofnun eða safni – það er auðvelt að afrita gögnin og dreifa þeim, eða gera þau aðgengileg á netinu.

Þetta stórbætta aðgengi að gögnum leiðir vitanlega til þess að miklu fleiri fræðimenn geta nýtt þau en áður, og eflir þannig og styrkir margvíslegar rannsóknir. En þetta þýðir líka að fólk er oft að skoða og vinna með gagnasöfn sem það þekkir ekki fyrir. Söfnin eru mjög margbreytileg, framsetning þeirra misjöfn, leitarmöguleikar ólíkir, og svo mætti lengi telja. Það getur verið mjög flókið og tímafrekt fyrir ókunnuga að setja sig inn í þetta og átta sig á því hvernig hægt er að finna það sem leitað er að í gögnunum.

Meginmarkmið CLARIN ERIC er að nýta þá möguleika sem stafræn málleg gögn, málföng (e. *language resources*), bjóða upp á og bæta aðgengi að þessum gögnum og hugbúnaði sem gerður er til að vinna með þau. Þetta krefst margvíslegs undirbúnings sem mikilvægt er að sem víðtækust samvinna sé höfð um. Jafnframt er markmið CLARIN ERIC að notendur geti nýtt notandanafn og aðgangsorð við heimastofnun sína til að fá aðgang að þessum gögnum og búnaði (e. *single sign-on*).

Í hverju þáttökulandi eru settar upp CLARIN-miðstöðvar, ein eða fleiri. Þessar miðstöðvar eru af mismunandi tegundum. Einfaldasta tegundin eru svokallaðar C-miðstöðvar (e. *CLARIN C-Centre*) sem varðveita lýsigögn (e. *metadata*), en aðaltegundin er svokallaðar B-miðstöðvar (e. *CLARIN B-Centre*) sem varðveita gögn ásamt lýsigögnum og veita ákveðna þjónustu, s.s. upplýsingar um gögn og tæknilega ráðgjöf. Þriðja tegundin er svo K-miðstöðvar (e. *CLARIN K-Centre*) sem eru upplýsingaveitur um tiltekin málleg efni, t.d. einstakt tungumál.

3 Gögn í CLARIN ERIC

Áður en gögn eru skráð í miðlægan gagnagrunn CLARIN ERIC þarf í fyrsta lagi að útbúa lýsigögn þar sem innihaldi gagnanna er lýst og upplýsingar gefnar um ýmis atriði sem þau varða – höfunda, tungumál, gagnasnið, notkunarskilmála o.s.frv. Þessi lýsigögn þurfa að vera á samræmdu sniði til að auðvelda notkun þeirra og leit í þeim. CLARIN ERIC hefur útbúið sniðmát fyrir lýsigögn til að leiðbeina notendum um hvaða upplýsingar þurfi að fylgja gögnunum.

Í öðru lagi þarf að ákveða notkunarskilmála gagnanna – hvort þau eru öllum opin og aðgengileg án takmarkana, eða hvort einhverjar takmarkanir eru á aðgengi og notkun, og þá hverjar. Það er t.d. algengt að óheimilt sé að nýta gögn í hagnaðarskyni eða breyta þeim á einhvern hátt. Til eru ýmsir staðlaðir leyfisskilmálar sem hægt er að velja á milli, t.d. svonefnd *Creative Commons*-leyfi (<https://creativecommons.org/>), en einnig er hægt að gera gögn aðgengileg með sérsniðnum leyfum.

Í þriðja lagi getur þurft að breyta gagnasniðinu. Ýmis samræmd snið hafa verið sett fram fyrir mismunandi tegundir mállegra gagna – textasöfn, orðasöfn, handrit, uppskriftir hljóðskráa o.s.frv. Þar má ekki síst nefna margvísleg snið frá *Text Encoding Initiative* (<https://tei-c.org/>). Æskilegt er að gögn séu á einhverju slíku þekktu sniði eftir því sem kostur er, en lágmarkskrafa er að sniði gagnanna sé nákvæmlega lýst þannig að auðvelt sé fyrir notendur að átta sig á því.

Í fjórða lagi þarf að gera gögnin aðgengileg, ásamt lýsigögnum. Það er hægt að gera á ýmsan hátt. Að sumum gögnum er eingöngu leitaraðgangur gegnum ákveðið leitarviðmót. Notendur geta þá leitað að orðum og orðasamböndum en það er misjafnt eftir gagnasniði og leitarviðmóti hversu nákvæm leitin getur verið, og eftir hvaða atriðum er hægt að leita. Í öðrum tilvikum er hægt að sækja gögnin í heild, stundum með ákveðnum skilyrðum sem kveðið er á um í leyfisskilmálum sem þarf að samþykkja áður en gögnin eru sótt.

Miðlægt tölvukerfi CLARIN ERIC skannar reglulega allar lýsigagnaskrár sem vistaðar eru á öllum CLARIN-miðstöðvum. Upplýsingar úr þessum skráum fara inn í miðlægan gagnagrunn, sýndarsafn málfanga (e. *Virtual Language Observatory*, <https://vlo.clarin.eu/>) og þar er hægt í einni leit að leita í lýsigögnum meira en milljón málfanga um alla Evrópu. Öllum gögnum sem eru lögð inn til einhverrar CLARIN-miðstöðvar er gefið varanlegt auðkenni (e. *Persistent Identifier, PID*).

Það tryggir að ávallt sé hægt að finna gögnin enda þótt vistun þeirra og hefðbundin vefslóð (URL) kunni að breytast.

4 Ísland og CLARIN ERIC

Upphaf CLARIN má rekja aftur til 2008 þegar undirbúningsfasi þess hófst. Ísland var ekki með frá byrjun en komst inn í samstarfshóp undirbúningsfasans árið 2010, en án fjárhagslegs stuðnings. Þegar eðli CLARIN breyttist árið 2012 og CLARIN ERIC varð til varð Ísland ekki stofnaðili. Íslandi var þó boðin þátttaka í sérstöku norrænu CLARIN-neti, Nordic CLARIN Network, sem kostað var af NordForsk á árunum 2014–2017. Íslenskir fræðimenn tóku þátt í ýmsum fundum og vinnustofum sem netið skipulagði.

Í verkáætlun um íslenska máltækni sem gefin var út sumarið 2017 er sérstakur kafli um CLARIN. Þar er útskýrt hvernig aðild myndi gagnast Íslandi, með aðgangi að margvíslegum búnaði og gögnum, svo og að sérþekkingu á ýmsum sviðum. Innan máltækniáætlunarinnar á að þróa margs kyns gögn og búnað og það er mjög mikilvægt að gerð, lýsing og varðveisla þessara málfangna fylgi viðurkenndum stöðlum. Í áætluninni var því lagt til að Ísland gerðist aðili að CLARIN ERIC til að auðvelda vinnslu og varðveislu málfanganna.

Mennta- og menningarmálaráðuneytið féllst á þessa tillögu og ákvað að fjármagna þátttöku Íslands í CLARIN ERIC til fimm ára. Það kom þó í ljós að nauðsynlegt væri að breyta lögum til að Ísland gæti orðið fullgildur aðili og því var ákveðið að sækja um áheyrnaraðild (e. *observership*). Umsóknin var samþykkt á allsherjarþingi CLARIN ERIC í nóvember 2018 og áheyrnaraðild Íslands tók gildi 1. nóvember það ár.

Ráðuneytið fól Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum að vera fulltrúi Íslands gagnvart CLARIN ERIC og leiðandi aðili (e. *leading partner*) í íslenskum CLARIN-landshópi, eins og áður segir. Eiríkur Rögnvaldsson, prófessor emerítus, var tilnefndur landsfulltrúi CLARIN á Íslandi. Flestar stofnanir sem málið varðar taka þátt í landshópi CLARIN-IS. Auk Stofnunar Árna Magnússonar í íslenskum fræðum eru það Háskóli Íslands, Háskólinn í Reykjavík, Landsbókasafn Íslands – Háskólabókasafn, Þjóðskjalasafn Íslands, Íslensk málnefnd, Ríkisútvarpið, og Almennarómur.

CLARIN-miðstöðin á Árnastofnun, CLARIN-IS (<https://clarin.is/>), tók til starfa í ársbyrjun 2019. Þar starfa Eiríkur Rögnvaldsson landsfulltrúi í 40% starfi og frá 1. apríl sama ár Samúel Þórisson tölvunar-

fræðingur í fullu starfi. Meginverkefni miðstöðvarinnar hafa verið tvö: Annars vegar þátttaka í samstarfi CLARIN ERIC, og hins vegar uppbygging varðveislusafns (e. *repository*) sem komst í gagnið síðla árs (<https://repository.clarin.is/>). CLARIN-miðstöðin hefur einnig verið skráð sem lýsigagnamiðstöð (e. *CLARIN C-Centre*).

Í júní 2019 voru ný lög um samtök evrópskra rannsóknarinnviða samþykkt á Alþingi. Í framhaldi af því ákvað mennta- og menningar-málaráðherra snemma árs 2020 að Ísland sækti um fulla aðild að CLARIN ERIC. Umsóknin var samþykkt í lok febrúar og Ísland er fullgildur aðili að CLARIN ERIC frá 1. febrúar 2020 en gengið var frá undirritun aðildarsamnings 10. mars. CLARIN-miðstöðin, sem hafði verið í húsnæði Árnastofnunar á Laugavegi 13, er nú flutt í Þingholtsstræti 29 þar sem máltækniþingur Árnastofnunar hefur aðsetur.

5 Starfsemin fram undan

Þótt megintilgangurinn með stofnun CLARIN ERIC hafi verið að styðja rannsóknir í hug- og félagsvísindum nýtast þau gögn sem komið hefur verið upp á ýmsum öðrum sviðum, ekki síst í máltækni sem er í örum vexti víðast hvar. Eins og áður segir er aðild Íslands að CLARIN ERIC fjármögnuð af máltækniáætlun stjórnvalda og í samningum Almennaróms f.h. ríkisins við SÍM – samstarf um íslenska máltækni, sem vinnur að framkvæmd máltækniáætlunarinnar, eru ákvæði um að allar afurðir máltækni-verkefnisins, bæði gögn og hugbúnaður, verði lagðar inn í varðveislusafn íslensku CLARIN-miðstöðvarinnar.

Þetta er grundvallaratriði. Ein meginforsenda máltækniáætlunarinnar er að afurðir hennar verði öllum aðgengilegar og ókeypis, þannig að fyrirtæki og stofnanir sem vilja nýta þær við þróun máltækni-búnaðar geti gengið að þeim sér að kostnaðarlausu. Því er mjög mikilvægt að hægt sé að ganga að þeim á einum stað, ítarleg lýsing á þeim liggi fyrir, og þær séu á þekktu og vel skilgreindu sniði. Innlögn í CLARIN-miðstöðina tryggir þetta allt saman.

Fyrstu afurðum máltækni-verkefnisins hefur þegar verið skilað og þær skráðar í safnið. Þar geta CLARIN-notendur hvar sem er fundið þær gegnum áður nefnt sýndarsafn málfanga, og sótt þær þangað. Skráning gagna Árnastofnunar í varðveislusafnið er einnig hafin og verður unnið að henni á næstunni. Að því loknu verður farið að huga að skráningu gagna annarra þátttakenda í íslenska landshópnum í varðveislusafnið.

Fullgildum þátttakendum í CLARIN ERIC er skylt að koma upp a.m.k. einni tæknilegri þjónustumiðstöð (e. *CLARIN B-Centre*). CLARIN-IS vinnur að þessu en það er töluvert mál – slík miðstöð þarf að fullnægja ýmsum skilyrðum og fá sérstaka vottun. Auk þess er áhugi á því hjá íslensku CLARIN-miðstöðinni að koma upp þekkingarmiðstöð (e. *CLARIN K-Centre*) um íslenskt mál, þar sem hægt væri að sækja hvers kyns gögn og upplýsingar um íslensku. Undirbúningur þessa er á frumstigi, en slík miðstöð yrði hugsanlega rekin í samvinnu við aðra aðila, t.d. Íslenska málnefnd sem hefur lýst áhuga á því að koma upp upplýsingaveitu af þessu tagi.

Einnig liggur fyrir að kynna CLARIN fyrir hugsanlegum notendum, einkum fræðimönnum í ýmsum greinum hug- og félagsvísinda. Það er ljóst að innan CLARIN ERIC eru margvísleg gögn, innlend og erlend, sem geta gagnast málfræðingum, bókmenntafræðingum, sagnfræðingum, heimspekingum, félagsfræðingum, mannfræðingum, stjórnmálafræðingum, þjóðfræðingum, og mörgum öðrum. Fáir vita hins vegar af þessum gögnum og þeim möguleikum sem í þeim felast, og það er hlutverk CLARIN-miðstöðvarinnar að kynna þetta.

Enn fremur er stefnt að öflugri þátttöku í ráðstefnum og viðburðum á vegum CLARIN ERIC. Sú þátttaka er þegar hafin – sjö Íslendingar sóttu ársráðstefnu CLARIN ERIC í Leipzig haustið 2019 og voru þar með einn fyrirlestur og þrjú veggspjöld. CLARIN ERIC kostar þátttöku fimm fulltrúa frá hverju aðildarlandi, auk þeirra sem eru með erindi eða veggspjöld. Einnig er einum doktorsnema frá hverju landi boðin þátttaka sér að kostnaðarlausu. Auk þessa stendur CLARIN ERIC fyrir vinnustofum af ýmsu tagi sem Íslendingar geta nú sótt – og eru þegar farnir að gera.

6 Lokaorð

Mikilvægi stafrænna gagna í hvers kyns rannsóknum í hug- og félagsvísindum hefur aukist hröðum skrefum á undanförunum árum. Þar nægir að nefna vefinn *Tímarit.is*, sem óhætt er að segja að hafi gerbreytt aðstöðu til rannsókna á íslenskri málfræði og sögu, svo að dæmi séu tekin. Risamálheildin (<https://malheildir.arnastofnun.is/>) hefur einnig nýst á margvíslegan hátt á þeim stutta tíma sem liðinn er síðan hún var opnuð. En fjölmörg önnur íslensk málleg gagnasöfn eru til þótt ekki séu þau jafnþekkt eða aðgengileg.

Það er hlutverk íslensku CLARIN-miðstöðvarinnar að gera íslensk málföng sem aðgengilegust og vekja athygli á notagildi þeirra. Að því verður unnið eftir megni á næstu árum.

*Eiríkur Rögnvaldsson
landsfulltrúi CLARIN
Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum*

Veffregnir

Á árunum 2018 og 2019 hafa margir vefir Stofnunar Árna Magnússonar í íslenskum fræðum verið uppfærðir auk þess sem nýir vefir hafa litið dagsins ljós. Í þeirri vinnu hefur verið leitast við að bæta aðgengi að gögnum á vefunum, auðvelda notkun, samræma útlit og hönnun og gera þá farsímavænni. Margir af nýju eða endurbættu vefunum eru vefir fyrir tiltekin orðasöfn eða orðabækur, en auk þeirra hafa verið settir upp nýir málheildavefir, vefur fyrir *Orð og tungu* og nokkrir minni vefir með sérefni. Við lýsum stuttlega þessum nýjungum og segjum frá virkni vefanna.

Beygingarlýsing íslensks nútímamáls

Ný útgáfa *Beygingarlýsingar íslensks nútímamáls (BÍN)* var kynnt haustið 2019 (Kristín Bjarnadóttir o.fl. 2019). Í nýju útgáfunni var gagnagrunnurinn sem *BÍN* keyrir á skrifaður upp á nýtt svo hægt væri að skrá alls kyns nýjar upplýsingar. Þannig er nú hægt að gera greinarmun á lýsandi og vísandi málfræði í gagnagrunninum og tekið hefur verið saman vísandi úrtak með yfir 50.000 algengum orðum, *BÍN*-kjarninn. *BÍN*-kjarninn er aðgengilegur í forritaskilum, sem gefur öðrum vefum kost á að nýta efnið í honum. Auk þess eru nú aðgengileg ýtarlegri gögn úr *BÍN* til nota í máltækni og *BÍN*-vefurinn var hannaður upp á nýtt til að verða farsímavænni og aðgengilegri fyrir notendur.

Ritmálssafn Orðabókar Háskólans

Í *Ritmálssafni Orðabókar Háskólans* má finna dæmi um orðnotkun úr íslenskum textum frá siðaskiptum til loka 20. aldar. Í safninu eru orðtekin dæmi, auk upplýsinga um heimildir. Haustið 2018 lauk þróun á nýju viðmóti fyrir ritmálssafnið á vefslóðinni *ritmalssafn.arnastofnun.is*. Um er að ræða endurhönnun á eldri vef með mjög auknum leitar-möguleikum.

Nýja útgáfan býður ekki aðeins upp á leit í uppflettiorðum eða ritmyndum, heldur einnig í heimildaskrá og þannig er auðvelt að nálgast öll dæmi sem orðtekin hafa verið í ákveðinni heimild. Þegar leitað er eftir orðum er boðið upp á að þrengja leitina svo aðeins komi fram dæmi frá ákveðnu tímabili. Í heimildaleit er hægt að leita eftir aldri heimildar og nöfnum höfunda og þýðenda. Í dæmalista geta notendur hlaðið niður dæmum í töfluskrá sem opna má í töflureikni. Loks geta notendur safnað einstökum dæmum í sinn eigin dæmalista og hlaðið þeim lista niður.

Nýyrðavefurinn

Á degi íslenskrar tungu 2018 var *Nýyrðavefur Stofnunar Árna Magnússonar í íslenskum fræðum* opnaður á vefslóðinni *nyyrði.arnastofnun.is*. Þeim vef er ætlað að vera vettvangur fyrir almenning til að koma nýyrðum á framfæri. Vefnum er ekki ætlað að vera uppflettivefur með samþykktum eða viðurkenndum nýyrðum heldur frekar að vera staður til að birta tillögur að nýyrðum og samræðuvettvangur um þau. Þau nýyrði sem notendur senda inn safnast fyrir í ritstjórnarkerfi þar sem þau bíða samþykkis ritstjóra fyrir birtingu. Hverju nýyrði geta fylgt skýringar, ein eða fleiri, ásamt dæmum og vísun í heimild ef orðin hafa birst á prenti eða á netmiðli.

Notendur geta skráð athugasemdir um birt nýyrði á vefnum og gefið þeim einkunn í formi þumals sem annaðhvort vísar upp eða niður og er þar um beina skírskotun til samfélagsmiðla að ræða. *Nýyrðavefurinn* sker sig því þannig frá hefðbundnum orðasöfnum stofnunarinnar þar sem á honum fær talsverður léttleiki að ríkja. Fyrsta árið voru um 400 nýyrði frá notendum birt á vefnum.

Íðorðabankinn

Íðorðabanki Stofnunar Árna Magnússonar í íslenskum fræðum, áður *Orðabanki Íslenskrar málstöðvar*, var opnaður í október 2019 í nýrri mynd. Í *Íðorðabankanum* má fletta upp um 178.000 hugtökum í 66 orðasöfnum sem hvert fyrir sig tengist ákveðnu sérsviði. Nýtt viðmót *Íðorðabankans* býður upp á leit í öllum hugtökum án þess að þörf sé á að velja leitarmál. Þegar notendur leita, hvaða tungumál sem þeir nota, fá þeir strax tillögur að niðurstöðum í sprettiglugga þar sem sést í hvaða orðasöfnum niðurstöður er að finna og á hvaða tungumálum. Í niðurstöðulista má síðan sía eftir einstökum orðasöfnum og raða eftir tungumálum. Notendur geta þannig smellt á orðasafnshnapp og

einskorðað sig þannig við það safn. Í niðurstöðulista getur notandi valið á milli þess að fá knappan lista með grunnupplýsingum sem sýnir meira á skjánum eða ítarlegri lista þar sem auknar upplýsingar um hvert hugtak sést. Vef Íðorðabankans má finna á vefslóðinni *idord.arnastofnun.is*.

Málfarsbankinn

Vefur *Málfarsbankans* var endurskoðaður haustið 2018 og hannaður upp á nýtt. Vefurinn inniheldur stuttar greinar um málfar og málnotkun og er efninu þar skipt í um tuttugu flokka. Hægt er að leita inn í textum greinanna með textastrengjum eða eftir sérstökum leitarorðum sem tengd eru hverri grein og eiga að stuðla að því að auðveldara sé að finna efni í bankanum. Leitin virkar eins og á flestum hinna nýju vefa, tillögur birtast í lista um leið og ritað er í leitarreit og auðvela þannig notandanum að finna efni. Á vormisseri 2019 var málfarspistlum Jóns G. Friðjónssonar bætt við bankann. Þar er um að ræða pistla um íslenskt mál sem Jón hefur skrifað frá 2015 og birt á vikulegum tölvupóstlista sínum.

ISLEX og Íslensk nútímamálsorðabók

Margmála orðabókin *ISLEX* (Halldóra Jónsdóttir og Þórdís Úlfarsdóttir 2016) og *Íslensk nútímamálsorðabók* (Halldóra Jónsdóttir og Þórdís Úlfarsdóttir 2019) eru nátengdar. *ISLEX*, samvinnuverkefni sex stofnana á Íslandi, í Danmörku, Noregi, Svíþjóð, Finnlandi og Færeyjum, hefur íslensku sem viðfangsmál en hin Norðurlandamálin eru markmál. *Íslensk nútímamálsorðabók* byggir svo á grunni *ISLEX*-orðabókarinnar.

Í nóvember 2019 opnaði nýr vefur *ISLEX* á vefslóðunum *islex.is* og *islex.arnastofnun.is*. Nýr vefur *Íslenskrar nútímamálsorðabókar* fór svo í loftið í apríl 2020 á vefslóðinni *islenskordabok.arnastofnun.is*. Grunnvirkni nýju vefanna er í flestu sú sama og í hinum eldri. Leitin er þó orðin mun hraðari og leitarglugginn býður upp á sprettiniðurstöður eins og aðrir nýir vefir og kemur þannig með tillögur að orðum um leið og ritað er. Þá er viðmótið hannað þannig að það gagnast notendum flestra gerða af tölvum og öðrum tækjum.

Stærsta nýjungin er möguleikinn á að sjá samheiti við flestar flettur orðabókanna. Samheitin eru fundin sjálfvirkt með því að bera saman öll markmál *ISLEX* nema færeysku. Til að finna möguleg samheiti íslensks orðs eru jafnheiti orðanna á hinum tungumálunum skoðuð og reynt að finna önnur íslensk orð sem hafa sömu jafnheiti. Þannig fæst nokkuð góður listi líklegra samheita en þó er sá fyrirvari gefinn á vefsíðunni að um sjálfvirkan lista sé að ræða og því geti verið að sumar samheitatillögurnar eigi ekki við. Til að tryggja að samheitin séu sem réttust er færeysku sleppt úr samanburðinum því í færeysku og íslensku eru mörg orðin eins en merkingin ekki alltaf sú sama. Þessi möguleiki er notaður bæði í *ISLEX* og *Íslenskri nútímamáls-orðabók* en í báðum tilfellum er gagnagrunnur *ISLEX* notaður til að finna samheitin.

Skrá um orðasambönd

Nýr vefur með skrá um orðasambönd fór í loftið í lok árs 2019. Skráin er unnin upp úr dæmum úr *Ritmálssafni Orðabókar Háskólans* og byggist því á textum frá miðri 16. öld og fram til loka 20. aldar. Í skránni má finna um 130.000 orðasambönd. Hægt er að leita í skránni eftir lykilorðum, sem eru veigamestu orðin í hverju orðasambandi, eða með strengjaleit í texta. Við leit birtist listi yfir þau orðasambönd sem tengjast viðkomandi lykilorði og í listanum má sjá önnur lykilorð hvers orðasambands. Þau lykilorð er svo hægt að smella á til að fíkra sig áfram um vefinn. Orðasambandaskráin er aðgengileg á vefslóðinni ordasambond.arnastofnun.is.

Málheildarvefir

Vorið 2018 var ný textamálheild, *Risamálheildin*, opnuð á vefnum eins og gerð var grein fyrir í 21. hefti *Orðs og tungu* (Steinþór Steingrímsson 2019). Í tengslum við málheildina hafa þrír vefir verið opnaðir. Fyrst ber að telja leitarvélina á malheildir.arnastofnun.is. Þar er hægt að leita í textunum með fyrirspurnum sem byggja á málfræði og skoða þannig breytileika í setningagerð, beygingar, orðmyndun, merkingarbreytingar og svo má áfram telja. Málheildin og leitarvefurinn gerbreytir aðstöðu málfræðinga til rannsókna á því hvernig íslenskt mál er notað í ritmáli.

Í tengslum við *Risamálheildina* rekur stofnunin líka tvo aðra vefi. *ord-tidni.arnastofnun.is* veitir upplýsingar um tíðni orða í málheildinni allri eða tilteknum undirmálheildum. Þar er hægt að skoða tíðni orðmynda

eða lemma, tiltekinna orðflokka eða jafnvel ákveðinna greiningarstrengja í *Risamálheildinni*. *n.arnastofnun.is* er n-stæðuskoðari. Hann sýnir orðnotkun yfir tíma og í honum er auðveldlega hægt að sjá hvort notkun hafi breyst, aukist eða minnkað, á orðum, orðmyndum eða orðastæðum með allt upp í þremur orðum. Gögnin á öllum þessum þremur vefum eru uppfærð árlega.

Tímaritavefir

Unnið hefur verið að því að koma tímaritunum tveim sem gefin eru út af Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum, *Gripla* og *Orði og tungu*, á vefinn í rafrænni útgáfu. *Gripla* er ekki enn komin í rafræna útgáfu en haustið 2019 fór í loftið sérstakur vefur fyrir *Orð og tungu* þar sem ritið er birt rafrænt. Þegar ákveðið var hvernig best væri að setja upp vef fyrir tímaritið var leitað í smiðju þeirra sem gefa út *Ritið: Tímarit Hugvísindastofnunar* og *Stjórnmal og stjórnsýslu*, sem gefið er út af Stofnun stjórnsýslufræða og stjórn mála við Háskóla Íslands. Þau tímarit eru gefin út rafrænt og nota Open Journal System sem notað er víða um heim fyrir rafræn tímarit. Stofnunin ákvað að gera það líka, því auk þess að vera aðgengilegt fyrir lesendur tímaritsins, þá fullnægir kerfið helstu skilyrðum um opinn aðgang, styður við varanleg auðkenni (e. *digital object identifier*, DOI) og er þannig úr garði gert að auðveldara er að keyra lýsigögn úr því yfir í fræðigreina veitur á borð við Google Scholar og CrossRef (Haukur Arnþórsson 2013). Það fylgir því þess vegna mikill ávinningur að nota þetta kerfi. Slóðin fyrir *Orð og tungu* er *ordogtungu.arnastofnun.is*.

Aðrir vefir

Af öðrum vefum sem birst hafa síðustu tvö árin ber helst að nefna tvo sem tengjast orðfræðivefum stofnunarinnar en eru þó ekki hefðbundnir orðfræðivefir, heldur frekar til gamans og jafnvel gagns. Fyrst er að nefna *Lykilorðasmiðinn* en hlutverk hans er að búa til lykilorð sem fólk getur notað fyrir aðgang að tölvukerfum. Það er þekkt vandamál að mörg tölvukerfi krefjast þess að lykilorð innihaldi ákveðið marga bókstafi og þá getur verið erfitt að muna þau ef þau eru flókin. *Lykilorðasmiðurinn* sækir tvö orð af handahófi úr gagnagrunni *Ritmálssafns Orðabókar Háskólans* og skeytir þeim saman með punkti á milli. Þannig fæst í flestum tilfellum mjög sterkt lykilorð sem þó er tiltölulega auðvelt að muna. *Lykilorðasmiðinn* má nálgast á slóðinni *lykilorð.arnastofnun.is*.

Þá er að nefna vefinn *Óravíddir – orðaforðinn í nýju ljósi* en þar er um að ræða vef sem settur var upp samhliða sýningu í Safnahúsinu við Hverfisgötu sem var opnuð 7. júní 2019. Sýningin byggir á myndrænni framsetningu á gögnum úr Íslensku orðaneti. Í Íslensku orðaneti eru vensl orða skráð þannig að hvert orð er tengt fleiri orðum í gegnum pör sem finnast í rituðu máli. Fyrir sýninguna voru skyldheiti tekin fyrir og teiknað upp myndrænt hvernig þau tengjast saman. Með þessu móti birtast orðin í netum sem minna á stjörnakerfi og á sýningunni gátu gestir fylgst með því þegar flogið var um orðageiminn og staldrað við eitt og eitt orð af handahófi. Á vef *Óravídda* má lesa um sýninguna en einnig er þar hægt að fletta upp tveim orðum og sjá hvernig þau tengjast í Íslensku orðaneti í gegnum parasambönd. Vefurinn er á oraviddir.arnastofnun.is.

Lokaorð

Notkun á vefum Stofnunar Árna Magnússonar í íslenskum fræðum hefur aukist mikið síðustu ár. Fjöldi heimsóknna á fjóra vinsælustu vefina, BÍN, [málið.is](http://malið.is), *Íslensk nútímamálsorðabók* og ISLEX, ríflega tvöfaldaðist frá apríl 2018 til apríl 2020. Í upphafi tímabilsins voru heimsóknirnar á þessa fjóra vefi um 154.000 á mánuði, en í lok þess um 323.000.

Árnastofnun rekur nú um þrjátíu vefi sem tengjast öllum rannsóknarsviðum stofnunarinnar. Undanfarin tvö ár hefur verið unnið að því að samræma yfirbragð og útlit vefanna, bæta aðgengi að gögnum og auðvelda notkun í mismunandi tækjum. Nýir vefir hafa bæst við, þrír sem tengjast málheildaverkefnum, nýyrðavefur, lykilorðavefur og sýningarvefurinn *Óravíddir*. Aðrir vefir hafa verið endurskoðaðir og sumir smíðaðir aftur alveg frá grunni. Uppfærslur og endurbætur halda áfram, með það að leiðarljósi að auðvelda notkun og bæta þjónustu, og áfram munu fleiri vefir bætast við í tengslum við rannsóknarverkefni og önnur verkefni sem starfsmenn stofnunarinnar sinna.

Heimildir

- Halldóra Jónsdóttir og Þórdís Úlfarsdóttir. 2016. Hvem bruger ISLEX og hvordan? *LexicoNordica* 23:89–104.
- Halldóra Jónsdóttir og Þórdís Úlfarsdóttir. 2019. Íslensk nútímamálsorðabók. Kjarni tungumálsins. *Orð og Tunga* 21:1–26. <https://doi.org/10.33112/ordogtunga.21.2>.

- Haukur Arnþórsson. 2013. Útgáfa fræðitímarita á netinu. *Stjórnsmál og stjórnsýsla* 9/2:2–7. http://www.irpa.is/article/view/b.2013.9.2.1/pdf_284 (maí 2020).
- Kristín Bjarnadóttir, Kristín Ingibjörg Hlynsdóttir og Steinþór Steingrímsson. 2019. DIM: The Database of Icelandic Morphology. Í: Mareike Hartmann og Barbara Plank (ritstj.), *Proceedings of the 22nd Nordic Conference on Computational Linguistics*. Linköping University Electronic Press. <https://www.aclweb.org/anthology/W19-61> (maí 2020).
- Steinþór Steingrímsson. 2019. Risamálheildin. *Orð og Tunga* 21:159–168. <https://doi.org/10.33112/ordogtunga.21.9>.

Trausti Dagsson og Steinþór Steingrímsson
Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum

ISLEX fær nýtt útlit

Norræna veforðabókin *ISLEX* fékk nýtt útlit síðla árs 2019. Þá voru liðin átta ár frá því að orðabókin var fyrst opnuð á vefnum með markmálunum dönsku, sænsku og norsku (bókmáli og nýnorsku). Síðar bættust við færeyska (2015) og finnska (2018).

Nýja vefsíðan er létt og fersk og nú er leitin þægilegri en áður var. Viðmót orðabókarinnar í snjallsímum hefur einnig verið endurbætt. Meðal nýjunga er að hægt er að slá inn upphaf orðs og birtast þá tillögur um framhaldið (e. *autofill*). Einnig eru birt nokkur skyld orð þegar farið er í ákveðna flettugrein, sbr. *Mynd 1* sem sýnir flettuna *ósannindi*.

ósannindi **no hk ft**

📍 Framburður

🔗 Beyging

ó-sannindi

🌐 osanning en osanning, osanningen, osanningar, osanningarna, páhitt ett páhitt, páhittet, páhitt, páhitten

---

Skyldar færslur: skreytni no kvk uppspuni no kk skáldsaga no kvk skrók no hk

tilbúningur no kk skáldskapur no kk ranghermi no hk heilaspuni no kk lygi no kvk

staðleysa no kvk

Færslurnar eru nokkurs konar samheiti sem fengin eru með vélrænum hætti í gegnum markmálin.

Mynd 1: Flettugreinin *ósannindi* ásamt skyldum orðum. Skyldheitin eru fengin með vélrænni vinnslu á íslensku orðunum ásamt jafnheitum markmálanna.

Árið 2019 voru notendur *ISLEX* um 130.000 og er þá að finna í flestum heimshornum. Áhugavert er að skoða þróun þeirra tækja sem notendur fletta með í orðabókinni, en skiptingin er þessi: tölvur 54%, farsímar 36% og spjaldtölvur 10%. Hlutdeild farsíma til uppflættinga hefur aukist mjög á undanförunum fáum árum en fyrstu árin eftir opnun veforðabókarinnar (2011) var hlutfall farsíma lengi vel aðeins um 5%.

Skipting ISLEX eftir markmáli (þ.e. orðabókinni sem valin er) er eftirfarandi:

Danska	29%
Sænska	17%
Norska	14%
Nýnorska	12%
Færeyska	11%
Finnska	10%
Öll mál samtímis	7%

Danska er það tungumál sem mest er flett í (29% notenda) sem ekki ætti að koma á óvart þar sem hún er skyldufag í íslenskum skólum. Norska (bókmál) og nýnorska samanlagðar fylgja fast á hæla dönsku með 26% uppflettinga, á meðan 17% notenda velja sænsku sem markmál. Það er athyglisvert að færeyska er notuð af 11% notenda sem hlýtur að teljast mikil notkun miðað við höfðatölu þjóðarinnar. Það væri áhugavert að skoða hvaða notendur eru þar á ferð og í hvaða tilgangi þeir nota orðabókina. Einnig er eftirtektarvert að 10% notenda velja finnsku orðabókina.

*Þórdís Úlfarsdóttir og Halldóra Jónsdóttir
Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum*

Ritfregnir

Orðabókafræði

Nordiske Studier i Leksikografi 14. Rapport fra den 14. Konference om Leksikografi i Norden. Reykjavík 30. maj–2. juni 2017. Ritstjórar: Ásta Svavarsdóttir, Halldóra Jónsdóttir, Helga Hilmisdóttir og Þórdís Úlfarsdóttir. Reykjavík: Nordisk forening for leksikografi og Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum. 2018. (276 bls.) ISBN 978-9979-654-48-3. Netútgáfa: <https://tidsskrift.dk/index.php/nsil/index>.

Bókin er ráðstefnurit frá fjórtánu norrænu orðabókarráðstefnunni sem haldin var í Reykjavík um mánaðamótin maí og júní 2017. Þar eru birtar 29 greinar sem byggðar eru á fyrirlestrum sem haldnir voru á ráðstefnunni. Boðsfyrirlesarar ráðstefnunnar eiga fyrstu þrjár greinar ritsins: Jón Hilmar Jónsson, prófessor emiritus frá Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum (*Íslenskt orðanet*: Tekst-basert kartlegging og presentasjon av leksikalske relasjonar), Bolette Sandfjord Pedersen frá Kaupmannahafnarháskóla (Semantisk proces-sering og leksikografi) og Matthew Whelpton frá Háskóla Íslands (The Variability of Semantic Categories: An Experiment in Extensional Semantics). Aðrar greinar ritsins birta yfirlit yfir þau verkefni sem verið er að vinna á Norðurlöndunum á sviði orðabókafræða. Níu greinar fjalla um íslenskt orðabókarstarf. Rósa Elín Davíðsdóttir fjallar um íslensk-frönsku veforðabókina LEXIA; Anna Helga Hannesdóttir og Benjamin Lyngfelt skrifa um hvernig tvímála orðabækur nýtast í rann-sóknum á mynsturmálfræði (e. *construction grammar*); Helga Hilmis-dóttir og Marjakaisa Matthíasson skoða orð sem tengjast náttúrufrýr-brigðum í finnska hluta ISLEX; Ellert Þór Jóhannsson og Simonetta Battista fjalla um notkun miðaldtexta sem heimild um málnotkun; Ellert Þór Jóhannesson, Simonetta Battista, Þorbjörg Helgadóttir og Aldís Sigurðardóttir segja frá vinnslu lýsingarorða í rafrænni út-gáfu fornmálsorðabókarinnar í Kaupmannahöfn (*ONP*); Jóhannes

B. Sigtryggsson fjallar um *Stafsetningarorðabók* og nýjustu breytingar á réttitunarreglum; Steinþór Steingrímsson, Sigrún Helgadóttir og Eiríkur Rögnvaldsson kynna Risamálheildina; Steinþór Steingrímsson, Ari Páll Kristinsson og Halldóra Jónsdóttir segja frá vefgáttinni *málið.is*; loks fjallar Ágústa Þorbergsdóttir um texta sem notaðir eru við iðorðastarf á Íslandi. Greinarnar eru skrifaðar á dönsku, norsku, sænsku og ensku, og hver grein hefst á stuttum útdrætti á ensku. Ritið er aðgengilegt í heild sinni á eftirfarandi slóð: <https://tidsskrift.dk/index.php/nsil/index>.

Jón Hilmar Jónsson. *Bundið í orð. Greinasafn gefið út til heiðurs höfundu í tilefni af sjötugsafmæli hans 2. janúar 2017*. Ritstjóri: Ásta Svavarsdóttir. Reykjavík: Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum. 2017. (307 bls.) ISBN 978-9979-654-45-2.

Afmælisrit Jóns Hilmars Jónssonar, prófessors emerítuss við Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum, geymir þrettán greinar eftir hann sjálfan. Greinarnar voru valdar í samráði við höfund og eiga þær allar það sameiginlegt að fjalla um orðabókafræðileg efni. Fyrsta grein bókarinnar er frá 2017 og hefur ekki birst áður á prenti. Um er að ræða yfirlit yfir verkefni og viðfangsefni Jóns Hilmars frá því að hann hóf störf við Orðabók Háskólans. Í greininni rekur Jón Hilmar þær hugmyndir sem mótað hafa störf hans í gegnum tíðina og segir frá því hvernig tækninýjungar hafa breytt aðstæðum til orðabókagerðar (sbr. *Íslenskt orðanet*). Aðrar greinar fjalla ýmist um fræðileg álitamál eða hagnýt úrlausnarefni við orðabókagerð. Greinarnar eru ritaðar á 27 ára tímabili og raðað í öfuga tímaröð. Þær eru ritaðar á íslensku, norsku og ensku og aftast í bókinni má finna ritaskrá Jóns Hilmars og útdrætti allra greinanna á ensku.

Mál og samfélag

Kristján Árnason. *Á vora tungu. Afmælisrit til heiðurs Kristjáni Árna-syni*. Ritstjórar: Ari Páll Kristinsson og Haukur Þorgeirsson. Reykjavík: Háskólaútgáfan og Málvísindastofnun Háskóla Íslands. 2018. (423 bls.) ISBN 978-9935-23-184-0.

Bókin er safn greina eftir Kristján Árnason, prófessor emerítus við Háskóla Íslands, og var gefin út í tilefni af sjötugsafmæli hans. Höfundur ritar sjálfur innangang þar sem hann segir í stuttu máli frá umfjöllunarefni greinanna og setur þær í samhengi við þá fræðilegu sýn sem hefur mótað störf hans frá upphafi. Efni bókarinnar er skipt í þrjá

flokka. Í fyrsta hlutanum birtast greinar sem fjalla um málvistarfræði og kenningar. Í þessum hluta birtist áhugi Kristjáns á félagslegum þáttum tungunnar með skýrum hætti, t.d. hugmyndir um íslensku sem þjóðtöngu og stöðu hennar á tímum alþjóðavæðingar. Annar hluti sýnir úrval greina sem Kristján skrifaði í starfi sínu fyrir Íslenska málnefnd, m.a. erindi sem hann hélt á fundum með norrænum málnefndum eða á málræktarþingum hérlendis. Í þriðja og síðasta hluta fjallar Kristján svo um hljóðþróun og málsögu bæði í íslensku og færeysku. Bókin inniheldur samtals 21 grein sem koma úr ýms-um áttum og eru ritaðir á íslensku, dönsku og ensku. Fyrir utan innganginn hafa allar greinarnar komið út. Þetta er þó í fyrsta sinn sem greinar Kristjáns birtast í safnríti sem gefa heildarmynd af fram- lagi hans til íslenskra fræða.

Sigurtunga. Vesturíslenskt mál og menning. Ritstjórar: Birna Arnbjörnsdóttir, Höskuldur Þráinsson og Úlfar Bragason. Reykjavík: Háskóla- útgáfan. 2018. (417 bls.) ISBN 98-9935-23-191-8.

Bókin er afrakstur rannsóknarverkefnisins *Mál, málbreytingar og menningarleg sjálfsmynd* sem styrkt var af Rannís á árunum 2013–2015. Tilgangur verkefnisins var að kanna stöðu íslensks máls í Vesturheimi. Farnar voru þrjár vettvangsferðir um Íslendingabyggðir í Manitoba, Alberta, Bresku Kólumbíu, Washington, Norður Dakóta og Saskatchewan, þar sem tekin voru viðtöl við fólk sem enn talar íslensku. Í tengslum við verkefnið skipulagði Háskóli Íslands námskeið á framhaldsstigi vorið 2015 sem lauk með málstofu um tungumál, bókmenntir, sjálfsmynd og sögu Vesturfaranna og afkomenda þeirra. Erindin sem haldin voru í tengslum við námskeiðið og málstofuna mynda meginuppistöðu *Sigurtungu*. Umfjöllunin um íslenskt mál í Vesturheimi hefst á samantekt Birnu Arnbjörnsdóttur og Höskuldur Þráinssonar á fyrri rannsóknum. Í þessari samantekt er fjallað um rannsóknir á nöfnum og nafnavenjum, orðaforða, beygingum, fram- burði, setningagerð og merkingu. Sjö greinar til viðbótar fjalla um íslenska tungu. Ásta Svavarsdóttir ritar grein um málaðstæður á Íslandi á tímum Vesturferðanna og ber saman málsamfélagið á Íslandi og í Ameríku; Daisey Neijmann segir frá viðtölum sem hún tók við afkomendur Vesturfaranna um gildi íslenskrar tungu í aug- um þeirra sem tala litla eða enga íslensku; Sigríður Magnúsdóttir, Iris Edda Nowenstein og Höskuldur Þráinsson skoða skilning Vestur- Íslendinga á flóknum setningargerðum og bera saman við skilning annarra hópa; Kristín M. Jóhannsdóttir fjallar um framvinduhorf í

vesturíslensku eins og í setningunni „hundurinn er líka að sofa“; Sigríður Mjöll Björnsdóttir rýnir í málbreytingar í sendibréfum vesturíslenskrar konu. Bréfin ritaði hún á sjötíu og tveggja ára tímabili eða frá 1908 til 1980; Jóhannes Gísli Jónsson skrifar um andlagsstökk í vesturíslensku; loks segja Þórhalla Guðmundsdóttir Beck og Matthew Whelpton frá rannsókn sem þau gerðu á litaheitum í vesturíslensku. Fremst í bókinni er kveðja frá forseta Íslands, Guðna Th. Jóhannessyni, og aftast er ítarleg atriðisorðaskrá sem er mjög til hægðarauka fyrir áhugasama lesendur.

Gunnlaugur Ingólfsson (bjó til prentunar). *Fjölnisstafsetningin. Hliðarspor í sögu íslenskrar stafsetningar*. Reykjavík: Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum. 2017. (130 bls.) ISBN 978-9979-654-37-7.

Í bókinni eru samankomnar nokkrar ritgerðir um nýjungar í íslenskri stafsetningu sem boðaðar voru í tímaritinu *Fjölmi* á fyrri hluta 19. aldar. Samkvæmt tillögum þessum átti að færa stafsetninguna nær framburði og fækka bókstöfum. Til dæmis lögðu Fjölismenn til að stafir eins og æ, á og ó skyldu hverfa úr ritmáli og að það sama mætti gilda fyrir yfsilon (y, ý og ey). Tillögurnar mættu þó harðri andstöðu, meðal annars í tímaritinu *Sunnanpósturinn* sem taldi að framburðarreglan myndi skapa glundroða. Í bókinni eru birtar bæði greinarnar úr *Fjölmi* og andsvör annarra við þeim, meðal annars grein *Sunnanpóstsins* og tvær áður óbirtar greinar eftir Sveinbjörn Egilsson. Gunnlaugur Ingólfsson, sem sá um útgáfuna, ritar innangang þar sem hann rýnir í tillögur Fjölismanna og þau atriði sem helst sættu gagnrýni. Í bókinni er stuttur útdráttur á ensku og atriðisorðaskrá.

Ari Páll Kristinsson. *Málheimar. Sitthvað um málstefnu og málnotkun*. Reykjavík: Háskólaútgáfan. 2017. (240 bls.) ISBN 978-9935-23-150-5.

Í bókinni fjallar Ari Páll Kristinsson, rannsóknarprófessor við Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum, um málræktarfræði á Íslandi og í alþjóðlegu samhengi. Eins og höfundur bendir á í inngangi bókarrinnar er tilgangur skrifanna ekki að miðla málfarslegum leiðbeiningum heldur er ætlunin að útskýra þær forsendur sem liggja að baki þegar lagt er mat á málfar. Kverið er ritað á aðgengilegu máli og er ekki síst ætluð hinum almenna lesanda sem vill fræðast um tungumál og samfélag. Textanum er skipt í átta meginkafla: í „Mál meðal mála“ fjallar Ari Páll um stöðu ólíkra tungumála í nútímanum og segir frá deilum og átökum sem orðið hafa vegna þessa víða um heim; í „Mál og regla“ rekur hann ólíkar hugmyndir um tungumálið sem

kerfi og hvernig þær móta afstöðu málnotenda til málstyringar og málvöndunar; í „Mál og stýring“ segir höfundur m.a. frá íslenskri málstefnu, setur hana í alþjóðlegt samhengi og veltir fyrir sér gildi hennar fyrir íslenskt samfélag; í „Málræktarfræði“ fjallar hann um fræðilegt gildi málræktarfræðinnar og nefnir dæmi um áhugaverð rannsóknarefni; í „Málhreinsun“ setur Ari Páll hreintungustefnu Íslendinga í alþjóðlegt og sögulegt samhengi auk þess sem hann veltir fyrir sér áhrifum hennar á íslenska málnotkun; í „Málauðgun“ beinir hann sjónum að nýyrðum og endurnýjun orðaforðans; í „Mál og þjóð“ fjallar hann um tengsl sjálfsmyndar þjóða og tungumáls; í „Mál og mat“ reifar höfundur að lokum mat fólks á málnotkun og viðhorf fólks til mismunandi málaðstæðna. Aftast í bókinni er ítarleg heimildaskrá þar sem höfundur tilgreinir bæði rit sem vísað er til í bókinni og ýmis önnur rit sem gætu vakið athygli lesenda sem vilja afla sér frekari upplýsinga um rannsóknarefni bókarinnar.

Nafnfræði

The Oxford Handbook of Names and Naming. Ritstjóri: Carole Hough, með aðstoð frá Daria Izdebska. Oxford: Oxford University Press. 2016. (771 bls.). ISBN 978-0-19-965643-1.

Bókin sem ritstýrt er af Carole Hough, prófessor í nafnfræði við Háskólann í Glasgow, inniheldur prýðilegt safn greina eftir fjölmarga nafnfræðinga. Hún er ætluð sérfræðingum sem og öðrum sem áhuga hafa á ýmsum greinum nafnfræðinnar. Markmið handbókarinnar er að gefa yfirlit yfir stefnur og strauma í nafnfræði, ólíkar aðferðafræðilegar nálganir og nýjustu hugtökin. Einnig er leitast við að sýna hversu mikilvægu hlutverk nafnfræði gegnir á ýmsum öðrum fræðasviðum eins og t.d. í fornleifafraedi, hugrænni sálfræði, mállýskufraedi, landfræði, sagnfræði, sögulegri málfræði, lögfræði, orðabókarfræði og trúarbragðafræði. Við val á greinum var aðallega lögð áhersla á örnefnafraedi og mannanafnafraedi, en nokkrir kaflar fjalla um nýlegar rannsóknir á sviði félagsnafnfræði (e. *socio-onomastics*) og rannsóknir á öðrum nafnflokkum eins og t.d. bátanöfnum og örnefnum í sólkerfinu. Því miður koma Ísland, íslensk nöfn og íslenskir nafnfræðingar lítið við sögu í bókinni. Með örfáum undantekningum beinist athyglin að nöfnum og menningu Vesturlanda. Þrátt fyrir þessa annmarka er bókin mikið afrek og mun hún verða grundvallarrit nafnfræðinga og nafnfræðinema um langa hríð. Aftast í ritinu er bæði heimildaskrá og nafnaskrá.

ORÐ OG TUNGA

20
20

Formáli ritstjóra	vii
Greinar:	
Póra Björk Hjartardóttir: Allur er varinn góður.	
Orðið <i>hvað</i> sem orðræðuögn	1
Margrét Jónsdóttir: <i>epík, keramik og klassík.</i>	
Gerð og beyging fleirkvæðra orða sem enda á <i>-ík</i>	19
Einar Freyr Sigurðsson og Heimir van der Feest Viðarsson:	
Frá skiptisögn til ósamhverfrar aukafallssagnar.	
Um <i>líka</i> í fornu máli	39
Matteo Tarsi: Samspil tökuorða og innlendra orða	
í samheitapörum í Þriðju málfræðiritgerðinni	69
Smágreinar:	
Ágústa Þorbergsdóttir: Asnaleg íslensk nýyrði?	97
Jóhannes B. Sigtryggsson: Yfirlit yfir bil	101
Svavar Sigmundsson: Úlfur í örnefnum	111
Málfregnir:	
Eiríkur Rögnvaldsson: CLARIN-miðstöð á Stofnun	
Árna Magnússonar í íslenskum fræðum	119
Trausti Dagsson og Steinþór Steingrímsson: Veffregnir	127
Þórdís Úlfarsdóttir og Halldóra Jónsdóttir:	
ISLEX fær nýtt útlit	135
Ritfregnir	137

